

№ 1. 219. 10.05.2023 г.

международный научный журнал

АКАДЕМИК

АСТАНА

www.journal-academic.com

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 1 (219), 2023 г.

МАЙ, 2023 г.

Издаётся с июля 2020 года

Астана
2023

Содержание

ДӘСТҮРЛІ БАҚ-ТЫҢ МОБИЛЬДІ ЖУРНАЛИСТИКАНЫ МЕҢГЕРУ ЖОЛДАРЫ Ысқақова Ақниет Берденқызы, Қ.Асанов	4
МОБИЛЬДІ ЖАҢАЛЫҚТАР ҚОСЫМШАЛАРЫН ЖІКТЕУ Жағпарова Нұрғаным Нұрғисақызы, Садырова Гулбану Ысқақова Ысқақова Ақниет Берденқызы, Қ.Асанов	7
РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА Хурмет Манат	12
ҒЫЛЫМИ – ТАНЫМДЫҚ ЖУРНАЛИСТИКАДАҒЫ ЖАҢАШЫЛДЫҚ Е.Р. Жұмашева, К.Д. Асанов	16
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖУРНАЛИСТИКА: ФЕНОМЕНОЛОГИЯЛЫҚ ТӘСІЛ Е.Р. Жұмашева, К.Д. Асанов	20
СЕРАМ-7 МИКРОПРОЦЕССОРЛЫҚ БЛОГЫНЫҢ ГАЗОПОРШЕНДІ ГЕНЕРАТОРЛАРҒА РЕЛЕЛІК ҚОРҒАНЫС КӨРСЕТУ ДЕҢГЕЙІ Тлеулиев Берик Канатбайұлы	23
ҚАЗІРГІ МЕМЛЕКЕТТЕР МЕН ТРАНСҮЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАР: САЯСАТ САЛАСЫНДАҒЫ СЫНДАРЛЫ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛДЫҢ НЫСАНДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ А.К. Хамитов, М.А. Алтыбасарова	27
FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE OF USING CRITERIA – BASED ASSESSMENT IN EDUCATION Raikanova A.M.	29
ШЕТ ТІЛІНДЕГІ ТАНЫМДЫҚ - КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ МӘНІ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫ Омирбек А., Садықова А.К.	33
THE REALITIES OF THE MODERN WORLD IN THE DEVELOPMENT OF BIOLOGICAL WEAPONS: IMPLICATIONS FOR GLOBAL HEALTH SECURITY Kaniyazova Zulkhumar Bakhadyr-kyzy	36
RISK ANALYSIS OF CREDITWORTHINESS USING MACHINE LEARNING ALGORITHMS Koishybayeva Nazerke Maratovna, Nurtas Marat	39
КӨЛІК ЖҮРГІЗУШІНІҢ ҰЙҚЫШЫЛДЫҒЫН НАҚТЫ УАҚЫТТА АНЫҚТАУ ЖҮЙЕСІ Ыдырыс Жұлдыз, Есмағанбетов Аблай.....	46
ЖОЛ БЕЛГІЛЕРІН КОНВОЛЮЦИОНДЫ НЕЙРОНДЫҚ ЖЕЛІСІ АРҚЫЛЫ ТАЛУ Ыдырыс Жұлдыз, Есмағанбетов Аблай.....	50
СПЕЦИФИКА И ПРИНЦИПЫ МИРОТВОРЧЕСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ Сотникова Марина Олеговна.....	56
ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНЫХ ЦЕН МЕТОДОМ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ЗАТРАТ НА ПРИМЕРЕ КОМПАНИИ: «АО ТЕХНОДОМ ОПЕРАТОР» А.У.Умаров, К.А.Мурзабекова.....	60
ҚАЗАҚСТАННЫҢ КАССАЛЫҚ ФИЛЬМДЕРІНДЕГІ ДИСТРИБЬЮЦИЯ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГ МӘСЕЛЕЛЕРІ Халиолла Р.Н.	68

ДӘСТҮРЛІ БАҚ-ТЫҢ МОБИЛЬДІ ЖУРНАЛИСТИКАНЫ МЕНГЕРУ ЖОЛДАРЫ

Ысқақова Ақниет Берденқызы

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің журналистика кафедрасының 2-ші курс

магистранты

Ғылыми жетекшісі – Қ.Асанов

Мобильді журналистиканы бұқаралық ақпарат құралдарына, әсіресе дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарына енгізу әр түрлі қиындықтармен байланысты. Алайда, бұл технология жетілдіріліп, барған сайын сенімді бола бастады және редакциялар оның мүмкіндіктерін түсіне бастады.

Соңғы бірнеше жылда медиа цифрлық ортада өмір сүріп, дамып келеді. Тіпті баспа БАҚ сайттары бүгінде оларға "витрина" ғана емес, сонымен қатар нөмірге кірмеген материалдарды көрсетуге болатын толыққанды мазмұн алаңы ретінде қызмет етеді. Барлық ірі жаңалықтар ұзақ уақыт бойы желіде болды.

Мобильді журналистика дағдыларын үйренуге мүдделі, бірақ неден бастау керектігін білмейтін жергілікті жаңалықтар редакторларының қызметкерлеріне Скотт Facebook-тегі мобильді журналистер топтары (#MojoFest Facebook Group) сияқты топтарға қосылуға кеңес береді. Онда олар шабыт тауып, пайдалы ақпараттар мен әдістерді үйрене алады [1].

Ijnet.org бұл жаңа технологиялардың бүкіл әлемдегі басылымдарда қалай қолданылатыны туралы айтады. Репортерлар өз жұмысында мобильді құрылғыларды ұзақ уақыт бойы сәтті қолданып келеді, бірақ кейбір медиа менеджерлер бұл жаңа технологиялардың барлық артықшылықтарын біле бермейді. Көптеген басылымдар мобильді құрылғыларға тек оқиғалардың куәгерлері мен шұғыл жаңалықтар туралы есептерді жазады. Кейбіреулер оларды редакцияның қалай жұмыс істейтінін айту үшін пайдаланады. Бірақ мұның бәрі осы бұқаралық ақпарат құралдарының негізгі журналистік жобаларына қатысты. Көптеген басылымдар әлі күнге дейін мобильді журналистиканың (mojo) әлеуетін көрмейтін жағдайда, журналистерге оның әдістерін дәстүрлі хабар тарату немесе баспа құралдарында қолдану оңай болмауы мүмкін. Mojocon мобильді журналистика конференциясының негізін қалаушы және ирландиялық rte хабар тарату компаниясының инновацияға жауапты басшысы Глен Мулкахи: "біз жаңалықтарды жасау және тарату тәсілін өзгертетін эволюция үстіндеміз, бірақ бұл баяу процесс", – деп атап өтті [2].

Мобильді журналистика бойынша тренингтер өткізетін Малкахи хабар тарату медиасы жұмыс жасайды. Мұндай ұйымның мысалы BBC болуы мүмкін. Өз жұмысында ұялы телефонды пайдаланып, BBC бейне журналисі Дугал Шоу редакторлардың таңданысы мен күмәніне тап болды. Қазір BBC журналистерді оқытуға ақша салып жатыр және өз журналистеріне мобильді құрылғыларды пайдалануды бастауға көмектесетін көптеген курстар ұсынады. Журналистер редакторларға қандай жабдықты қолданғаны туралы ескертпестен, редакцияларға ұялы телефондарда түсірілген материалдарды ұсынды. NDR неміс хабар тарату компаниясының NextNewsLab жетекшісі Бьорн Сташен Шотландиядағы адамдардың Brexit дауыс беру нәтижелеріне ұялы телефонына реакциясы туралы материал түсірді және Германиядағы редакторларға қандай жабдықты қолданғаны туралы айтпады. "Мен бұл материалды алып тастап, редакторларға жібердім, олар ештеңе байқамады", – деді ол [3]. Бірақ, мысалы, швейцариялық Léman Bleu жаңалықтар редакциясы мобильді журналистика әдістерін белсенді қолданады. 2015 жылдың жазында бұл медиа тек iPhone-мен түсірілген бейнелерді қамтитын бүкіл жаңалықтар бағдарламасын шығарды. Қазір мұндай материалдар басылым мазмұнының 80 пайызын құрайды.

Léman Bleu бас редакторы Лоран Келлердің айтуынша, ұйым бұл экспериментті жұмыста ауыр жабдықты аз пайдалану үшін бастаған [3], бірақ нәтижесінде олар мобильді

журналистиканың жоғары интерактивтілік, қол жетімділік және шұғыл жаңалықтар жағдайларына тез жауап беру мүмкіндігі сияқты артықшылықтарын жақсы көрді. Жаңа стратегия медиаға жеке, әдепті және шындыққа жақын көзқараспен ерекшеленетін жергілікті журналистиканы құруға мүмкіндік берді.

Тұтынушының мінез-құлқы өзгерді: біз қазір ақпаратпен және бір-бірімізбен басқаша қарым-қатынас жасаймыз. Оянғаннан кейінгі алғашқы 15 минутта пайдаланушылардың 80%-ы телефонды қосып, жаңартуларды тексеретіні анықталды [4]. Еуропалық қалаларда смартфондары бар адамдар үшін арнайы жолдар пайда болады: олармен ортақ тротуарда болу қауіпсіз емес, электронды құрылғымен өзара әрекеттесу назарды толығымен сіңіреді. Алғашқы веб-сайттар өте ауыр болды. Басты бетте жүзге дейін айналдыру экраны болуы мүмкін. Цифрлық басылымдардың өркендеуі бұрын қағазбен шектелген баспагерлердің тұтынушыларды гигабайт ақпаратпен толтыруына әкелді. Содан кейін олар, әрине, мұндай шамадан тыс жүктеме пайдаланушының мінез — құлқын басқарудың ең жақсы тәсілі емес екенін түсініп, мазмұнды қысқарта бастады. Бұрын адамдар ақпараттық аштықты қанағаттандыруға тырысты, ал бүгінде ақпарат адамды мазалайды және назар басты ресурсқа айналды. Шындығында, біз қажетсіз ақпаратты жеткізбеу үшін төлеуге дайынбыз.

Тұтынушылар әрқашан қарапайым және жылдам нәрсені таңдайды. Бүгінде оқырмандар дәстүрлі БАҚ-тан бас тартады. Тіпті олардың сайттарына кіру - бұл аралық қадам. Шын мәнінде, қазір веб-беттер мобильді қосымшалардан тұтынылады. Белгілі бір интернет-БАҚ оқырмандарының шамамен 40%-ы Facebook пен Twitter-дегі мазмұнға шығады, онда жаңалықтарды білу оңай және жылдам. Мысалы, Якутияда ең танымал байланыс құралы-WhatsApp, оны Якутскідегі 600 мың халықтың 400-і пайдаланады. Әрқайсысы 20-30 топқа қол қойды және резонанстық жаңалықтар бүкіл қаланы және бүкіл республиканы бірнеше секунд ішінде айналып өтеді [4].

Журналистер өз жұмысында смартфондарды көбірек пайдаланады, бірақ мобильді журналистикаға толығымен көшуге шешім қабылдаған редакциялар аз. Филиппиндік news5 сайтының редакциясы осындай сәтті өтудің жақсы мысалы бола алады. Маусым айында Бангкокта өткен мобильді журналистика конференциясында (Mobile Journalism Conference Asia) News5 жауапты редакторы Ана Пуод мобильді журналистерді қамтитын редакцияның жұмысын ұйымдастыру бойынша мастер-класс өткізді. Ана IJNet-пен мазмұнды құру, жұмыс процесі, Facebook-ті пайдалану және т. б. туралы өзекті мәселелерді қамтыған: «біз материалдардың жартысына жуығын жинау және өңдеу үшін дәстүрлі камераларды қолданамыз. Мазмұнның екінші жартысын түсіру, өңдеу, жариялау және эфирге шығару үшін біз ұялы телефондарды қолданамыз. Мобильді мазмұнның бір бөлігін біздің телеарналар мен цифрлық платформалар үшін мобильді репортерлар жасайды. Сондай-ақ бізде n5x жаңа бөлімі бар, ол ең алдымен әлеуметтік медиаға және тек ұялы телефондар арқылы жасалған оқиғаларға бағытталған. Біз тек мобильді құрылғылардың көмегімен мазмұнды құру процесін ұйымдастырдық-репортерлар тақырыпты зерттеп, ұялы телефондарды пайдаланып материалдар жазады және оларды топтық чат арқылы сандық мазмұн редакторына жібереді. Бұл дегеніміз, олар маңызды оқиғаларды қашықтан және теледидар мен газеттер сияқты тез жариялай алады. Сонымен қатар, біз аудиториядан жарияланған материалдарға нақты уақыт режимінде кері байланыс аламыз, өйткені адамдар интернеттегі мазмұнды телефондарынан көреді» [1].

Баспасөз өкілдерінің шамамен 70% - ы өз материалдарын жылжыту үшін кем дегенде үш әлеуметтік желіні пайдаланады және өздерін жайлы сезінеді. Американдық журналистердің басым көпшілігі (91%) өздерін сенімді әлеуметтік медиа қолданушылары деп атады. Журналистерді жартылай блогерлерге, ал басылымдарды лаңкестік шабуыл туралы жаңалықтардың жанында қазір қар адамымен ойнап жатқан панданың күлкілі бейнесін көруге болатын орынға айналдыру - бұл технологиялық прогреске итермелейтін мәжбүрлі өзгерістердің аз ғана бөлігі. Технология журналистердің жұмысын жақсартады, аз ақпаратпен көбірек ақпарат жинауға, форматтармен тәжірибе жасауға және қоғамдағы ашықтықты арттыруға мүмкіндік береді. Facebook-тегі жалған жаңалықтар Дональд Трамптың АҚШ

президенті болуына көмектескені туралы хабарламалар ағынында бұл оң өзгерістерді жоғалту оңай.

Әлеуметтік медиа ақпараттың қалай тұтынылатынын өзгертті. Егер бұрын оқырман басылымның веб-сайтына Басты бет немесе іздеу жүйесі арқылы кірсе, қазір бұл біреу мақалаға сілтемені бөліскеннен кейін Facebook жаңалықтар арнасы арқылы болады. Көптеген бақылаушыларды Facebook-тің өзін БАҚ-қа теңестіруді және компанияда жаңалықтар редакторларының лауазымдарын енгізуді талап етуге итермелейді. Бір жағынан, Facebook-бұқаралық ақпарат құралдарына келушілердің негізгі жеткізушісі. Компанияның мәліметі бойынша Parse.ly. БАҚ сайттарына өтудің жартысына жуығы дәл Facebook-тен келеді. Екінші жағынан, сарапшылар тек 2016 жылы Facebook баспа басылымдарының жарнамалық бюджетінен 1 миллиард доллардан астам қаражат ала алады деп есептейді [5]. Сонымен қатар, Facebook өз өнімдерін жылжыту және платформа пайдаланушыларының қызығушылығын сақтау үшін бұқаралық ақпарат құралдарына да тәуелді. Компания жаңалықтар компанияларымен және атақты адамдармен Facebook 50 млн келісімшарттар жасасты, осылайша соңғысы Facebook Live-да үнемі тікелей эфирге шығады. Осы келісімшарттар аясында BuzzFeed және New York Times 12 айлық жұмыс үшін әрқайсысы 3 миллион доллар алады [6]. Қазір деректердің үлкен массивтері цифрлық түрде жасалғандықтан (және бұрын жасалғандар цифрландырылған), оларды жинау және өңдеу шығындары айтарлықтай төмендеді. Сондықтан да болар, мобильді журналистерге деген сұраныс артып отыр. Болашақта да ол жоғарылай беретіні сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Byerly C., Ross R. (2006) *Women and Media. A Critical Introduction*. Blackwell Publishing.
- 2 Норд, Лиз (2008-09-23). "Мобильные репортажи дали сырое представление о политических соглашениях". PBS - Лаборатория идей.
- 3 Германн, Стив (2008-02-12). "Мобильная отчетность". Би-би-си.
- 4 "Программное обеспечение передает данные мгновенно". Подрядчик. 2009-03-01. Penta Technologies...Программное обеспечение для мобильной полевой отчетности ...
- 5 Зулу, Бренда (2008-09-09). "Несмотря на потенциал, мобильная отчетность по-прежнему сталкивается с проблемами". Сетевой мир. Архивировано с оригинала 2012-04-02. Проверено 2008-09-28.
- 6 Бабаев А. AppInTop.com: Как СМИ может заработать на мобильном приложении [Электронный ресурс]. URL: <https://vc.ru/media/4511-apps-money> (дата обращения 05.10.18).

МОБИЛЬДІ ЖАҒАЛЫҚТАР ҚОСЫМШАЛАРЫН ЖІКТЕУ***Ысқақова Ақниет Берденқызы****Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің журналистика кафедрасының 2-ші курс магистранты**Ғылыми жетекшісі – Қ.Асанов*

Google Play дүкенінде шамамен 2,87 миллион қолданба, ал AppStore дүкенінде 1,96 миллион қолданба жүктелген. Нарықта адамдар күн сайын қолданатын көптеген қызметтер бар. Бұл қандай жобалар? Олар қандай мақсаттарға арналған және олар қалай ерекшеленеді? Бұл мақалада мобильді қосымшалардың қандай түрлері бар екенін талдаймыз.

Жаңалықтар қосымшаларын жіктеу үшін біз нақты критерийді негізге алдық. Осы мазмұнды іске асырудың негізгі маңызды сәттері мен технологиялық ерекшеліктерін зерттей отырып, біз ресми жаңалықтар қосымшаларының бес түрі бар: ағындық, электрондық ақпараттық портал қосымшалары, медиа холдингтер мен баспа БАҚ қосымшалары, агрегаторлар және UGC қосымшалары. Ағындық қолданбалар аудио және бейне мазмұнымен сипатталады. Сонымен қатар, мұндай мазмұн көбінесе тегін беріледі. "Мұндай қосымшалардың тапсырыс берушілері телевизиялық компаниялар мен радиостанциялар болып табылады. Айта кету керек, бұл қолданбаның ең аз таралған түрі. Бұл көбінесе ағындық қосымшалардың басқа түрлермен салыстырғанда тікелей қосымшаның өзі үшін ең әлсіз брендтік және монетизациялық мүмкіндіктерге ие екендігіне байланысты. Бұл көбінесе мобильді интернет әрқашан мазмұнды жоғары сапада көруге мүмкіндік бермейтіндігімен байланысты: біріншіден, жылдамдықтың төмендігіне байланысты (LTE әлемнің көптеген елдерінде әлі де сирек кездеседі), екіншіден, мобильді трафиктің шектеулі болуына және оның құнына байланысты үлкен бейнелерді көру және аудио пайдаланушы үшін қымбат рахатқа айналады" [1]. Ағындық қосымшалар әдетте тез жасалады, салыстырмалы түрде арзан, бірақ қосымшаның бұл түрі бағдарламаның тұрақты жұмыс істеуі үшін бірқатар техникалық шешімдерді қажет етеді. Бұл қосымшаның негізі-пайдаланушыға қажетті мазмұнды жіберетін деректер ағыны серверінің болуы. Жалпы, бұл жалғыз қиындық. Жаңалықтар қосымшаларының осы түрінің тұжырымдамасы мен мүмкіндіктері өте қарапайым және пайдаланушыға ерекше функционалдылықты қамтамасыз етудің қажеті жоқ. Электрондық ақпараттық порталдардың қосымшалары ең алдымен мәтіндік жаңалықтарды, қосымша медиа контент, фотогалерея, бейнерепортаж және т.б. көмегімен кеңейтілген мақалаларды ұсынады. Мұндай қосымшаларда бірегей дизайн мен интерактивтіліктің жоғары деңгейін құру мүмкіндігі бар. Мұндай қосымшалардың мазмұны көбінесе ақысыз немесе оның жеке бөлігі ақылы түрде беріледі. Ақпараттық порталдарға арналған қосымшаларды құру мерзімі мен шығындары алдыңғы түрден сәл жоғары. Әзірлеудегі негізгі міндет – мазмұнды шығару әдісін және оның тұжырымдамасын анықтау. Мұндай бағдарламалардың функционалдығы өте үлкен және қорытынды жиынтық тұжырымдамаға сәйкес жасалған кезде анықталады. "Мерзімді басылымдар-жоспарланған уақытта үнемі жарыққа шығатын басылымдар. Бұл әдетте жылтыр журналдардың электронды нұсқалары. Мысалы, «National Geographic», «Cosmopolitan» немесе «За рулем» баспа басылымдарының электрондық нұсқалары көбінесе ақылы мазмұн арқылы монетизацияланады – белгілі бір мерзімге жеке нөмірлерді немесе жазылымдарды сату арқылы таратылатын газеттер мен журналдардың электрондық нұсқалары. Мұндай қосымшалардан түсетін кірістер әр түрлі. Мысалы, мұндай қосымшалардың арасында iPad қосымшалары басқа платформаларға арналған қосымшаларға қарағанда құрылғы мен ОЖ-нің техникалық ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне байланысты әлдеқайда жақсы монетизацияланған [2]. Баспа басылымдарының қосымшалары әр түрлі болуы мүмкін. Мұндай бағдарламаның бірінші міндеті – түпнұсқалық пен басылым стилін беру. Бұл жағдайда басты проблема туындайды – дизайнды әзірлеу: полиграфия мен ұтқырлық қақтығысы. Басылым стилін сақтау қажет, бірақ

нұсқасын мобильді құрылғыға бейімдеу қажет. Мұндай қосымшаларды әзірлеу көп уақытты қажет етеді және үлкен шығындарды қажет етеді. Сонымен қатар, арзан шешім бар: баспа басылымының көшірмесін электронды түрде беру оңай. Мұндай шешім үлкен шығындарды қажет етпейді, дамуда қарапайым, бірақ тұтастай алғанда ол пайдаланушыға бірегей функционалдылықты қамтамасыз етпейді және қолданбалар дүкенінде тек номиналды өкілдік сипатқа ие. Жаңалықтар агрегаторлар – мобильді аудитория арасында танымал бола алған қосымшалардың ерекше түрі. Олар мазмұнды әртүрлі көздерден автоматты түрде біріктіруге және оны ыңғайлы арнаға орналастыруға мүмкіндік береді. Ең жарқын мысалдар ретінде Facebook, Surfingbird, Flipboard қағаздарын келтіруге болады [3]. Бір арнада әртүрлі БАҚ көздерінен жаңалықтар жинауға болады. Көбінесе дәл осы қосымшалар ең теңшелетін болып табылады, яғни пайдаланушы арнада көретін мазмұнды ғана емес, сонымен қатар оның сыртқы түрін, көрсетілу тәртібін және т. б. теңдей алады. Көптеген жаңалықтар агрегаторларында жаңалықтар мазмұнын жеткізу үшін жеке БАҚ-пен келісімшарттар жасалады. Әйтпесе, пайдаланушы бұл мазмұнды компанияны білмей-ақ, мысалы, RSS ағыны арқылы мәжбүрлеп қоса алады [1]. Көбінесе мұндай қосымшалар жарнама немесе демеушілік мазмұнды көрсету арқылы монетизацияланады. Пайдаланушы жасаған мазмұн қолданбалары UGC қолданбалары (User-generated content (UGC) пайдаланушы жасаған мазмұн қолданбалары) – мазмұнды пайдаланушылардың өздері жасайтын қолданбалар. Мұндай ресурстарды веб-сайтта бұрыннан бәрі біледі, бірақ қазір олар мобильді форматта, мысалы, "Хабрахабр" қосымшасында ұсынылған [4]. Әдетте, мұндай қосымшалар тек пайдаланушы жасаған мазмұнмен шектелмейді. Мысалы, LifeNews, бүкіл портал сияқты, жаңалықтар ресурсы болып табылады, бірақ өз пайдаланушыларының материалдарын сұраныспен пайдаланады. Мұндай қосымшалар соншалықты кең таралған емес, өйткені олар әлеуметтік желілермен және блогтармен тікелей бәсекелеседі. Сіз үшін мазмұнды ақысыз негізде бөлісуге және жасауға дайын белсенді және адал пайдаланушы аудиториясын табу және құру өте қиын. Meduza смартфонна арналған мобильді қосымша жоба туралы танысу: бұл қосымшаны (дәлірек айтқанда – сервис) қолданыстағы "Лента" жаңалықтар ресурсының бұрынғы қызметкерлері жасаған. Meduza бүгінгі таңда өте танымал қолданба. Жүктеу саны-500 000. Қолданбаның 6.3.8 нұсқасының соңғы жаңартуы 2018 жылдың 2 тамызында болды [5].

Мобильді журналистика аясындағы жұмыс тек смартфонды қолданумен шектелмейді. Зерттеу аясында мобильді контент құру құралдарына байланысты осы қызметтің 3 түрін анықтадық:

- smartphone journalism (смартфон-журналистика) - мазмұнды негізінен смартфон арқылы жасау;
- drone journalism (дрон-журналистика) - дронды (ұшқышсыз ұшу аппаратын) пайдалану;
- wearable journalism ("киілетін", "киілетін" журналистика)-денеге киілетін немесе киімге бекітілген камералары бар құрылғыларды пайдалану, мысалы, экшн камералары, камерамен жабдықталған көзілдірік (мысалы, Google Glass), дене камералары (мысалы, Narrative Clip).

Мобильді журналистика қазіргі әлемде белсенді түрде таралуда, нәтижесінде еркін авторлар осы бағытты қолдануды жөн көреді. Желілік технологияларға негізделген интернет-медиа және мобильді журналистика әртүрлі елдерде ұлттық нарықтарының үштен бірін алады, сонымен бірге контентті тарату (тілдік қолжетімділікті ескере отырып) тұрғысынан іс жүзінде жаһандық болып табылады.

Мобильді журналистиканың мұндай танымалдылығын оның дәстүрлі журналистикаға қарағанда артықшылықтарымен байланыстыруға болады, оған мыналар жатады:

- қол жетімділік-телефонға жоғары сапалы суреттер, бейнелер мен аудио түсіру мүмкіндігі журналистке айтарлықтай ақша үнемдеуге мүмкіндік береді;
- икемділік пен тәуелсіздік-өз жұмысында тек мобильді жабдықты пайдаланатын, ешқандай жұмыс орнына байланбаған және редакторлық шеңбермен шектелмеген журналист;

- қауіпсіздік-ұялы телефондармен жабдықталған журналистер онша байқалмайды және "жабық жерлерге" кіре алады, оларға кіру бұрын қиын болған. Мұны мобильді құрылғыдан жасай отырып, журналист қауіпті жағдайларда назар аудармай, аз көрінеді.

- адалдық-смартфонды пайдалану адамдармен жақынырақ байланыс орнатуға мүмкіндік береді. Үлкен камералардың алдында адамдар жабық болады.

Мобильді қосымшалардың көптеген түрлері және олардың жіктелуі бар. Мысалы, қосымшалар құру мақсаты, монетизация моделі, мақсаты, Даму әдісі бойынша ерекшеленеді. Біз сіздің бизнесіңізге қай қолданба сәйкес келетінін шешуді жеңілдету үшін жалпы санаттар туралы сөйлесетін боламыз.

Құру мақсаты бойынша

Компания ішінде пайдалану. Мұндай өнімдердің барлық мүмкіндіктері тегін, өйткені олардың пайдаланушылары компания қызметкерлері. Бұл қызметкерлерді байланыстыру үшін мессенджер, корпоративтік медиа, оқыту бағдарламасы, білім базасы болуы мүмкін.

Өнімдер мен қызметтерді жылжыту. Бұл түр жиі кездеседі. Барлық ірі компаниялар сатылымды арттыру үшін өз қосымшаларын шығаруға тырысады, өйткені смартфон пайдаланушылары көбейіп келеді және бір веб-сайт жетіспейді. Бұған интернет-дүкендер, маркетплейстер, брондау қызметтері, қызметтерді жазуға арналған платформалар кіреді — мысалы, кеңес беру, маникюр, массаж.

Мұндай жоба маркетингтік стратегия құралы болып табылады, ол пайдаланушыға жеңілдіктер туралы еске салады, өнімді немесе қызметті сатып алуға шақырады. Сондай — ақ, тауарлар мен қызметтерді емес, ақылы мазмұнды ұсынатын жобалар бар-мысалы, litres қосымшасы сияқты онлайн кітапханалар немесе ағындық қызметтер — Netflix, Okko, Ivi және т. б.

Мақсаты бойынша

Ойындар. App Annie платформасы 2021 жылы пайдаланушылар апта сайын миллиардтан астам мобильді ойындар орнатады деп есептеді. Олар апта сайын ойындарда сатып алуға шамамен 1,7 миллиард доллар жұмсады [6]. Ойындар дамудың өте тиімді түрі болып саналады, бірақ нарықтағы бәсекелестік үлкен: көптеген квесттер, атқыштар, қаңғыбастар, басқатырғыштар және басқа да әртүрлі ойындар бар.

Мессенджерлер мен әлеуметтік желілер. Мессенджерлер адамдарға хабарламалар мен файлдарды бірден бөлісуге мүмкіндік береді: фотосуреттер, музыка, бейнелер. Сондай - ақ, қосымшалар арқылы аудио және бейне қоңырау шалуға болады. Танымал мобильді мессенджерлердің арасында WhatsApp және жеделхаттар бар.

Әлеуметтік желілерде де хабарламалар жіберуге болады, бірақ мазмұнға баса назар аударылады. Пайдаланушылар жасай алады жазбаларды бөлісу олардың жеке бетінде.

Промо-қосымшалар. Мұның бәрі біз жоғарыда айтқан қызметтер мен тауарларды ілгерілетуге арналған қызметтер. Олар мүмкіндігінше әлеуетті тұтынушыларға қол жеткізуге көмектеседі. Мұндай жобалардың көптеген мысалдары бар:

- Ашан, Эльдорадо, Детский мир сияқты бөлшек саудагерлердің интернет-дүкендері;

- маркетплейстер-СберМаркет, Вайлдберриз, Озон;
- кафелер мен мейрамханалардың қосымшалары — Тануки, Папа Джонс;
- қызмет көрсету саласындағы платформалар-ЯндексТакси, YouDo.

Мазмұн. Мазмұн қызметтері де пайдалы материалдан ақша табу мақсатында жасалуы мүмкін. Мысалы, музыка тыңдауға арналған және әр түрлі суретшілердің көптеген тректерін қамтитын Spotify жобасы жазылыммен жұмыс істейді. Тегін тариф бар, бірақ тыңдауды ыңғайсыз ететін көптеген шектеулер бар.

Сондай-ақ, оқу платформалары, жаңалықтар медиасы, блогтар, электрондық кітапханалар, ағындық қызметтер мазмұнды болып саналады.

Даму түрі бойынша

Жергілікті қосымшалар. Бұл белгілі бір операциялық жүйеге — Android немесе iOS-қа арналған бағдарламалар. Олар жылдам, тұрақты Көп функциялы және пайдаланушыға ыңғайлы, өйткені олар смартфон жүйесіне толығымен бейімделген және оның табиғи тілінде жазылған. Мұндай қызметтерді тестілеу кезеңінде қателер аз болады, өйткені жергілікті қосымшалар Android немесе iOS жүйесі үшін арнайы жасалған құралдар жиынтығының көмегімен жасалады.

Бірақ жергілікті қосымшалардың кемшіліктері де бар-бұл Даму құны мен ұзақтығы. Мұндай өнімдердің ерекшеліктері және жергілікті және кросс-платформалық қосымшалардың айырмашылығы туралы толығырақ мақалада жаздық Жергілікті бағдарлама дегеніміз не және сізге қажет пе.

Гибридті қосымшалар. Олар React Native, Flutter, Xamarin сияқты кросс-платформалық құрылымдарда жасалған. Яғни, кодтың шамамен 70% - ы екі операциялық жүйеге де сәйкес келеді. Өзірлеушілерге Android / iOS үшін кодтың кішкене бөлігін қосу ғана қалады. Гибридті қосымшаны Android немесе iPhone болсын, кез-келген смартфонға орнатуға болады. Жергілікті тұрғындармен салыстырғанда кросс-платформалық қызметтерді дамыту тезірек және арзан. Бірақ олар өнімділік пен функционалдылықта жоғалады: барлық мүмкіндіктерді кросс-платформада жүзеге асыруға болмайды.

Веб-қосымшалар. Бұл құрылғыға орнатпай-ақ шолғыш арқылы ашуға болатын бағдарламалар. Олар көп бетті және бір бетті болуы мүмкін. Әр түрлі мүмкіндіктері бар көптеген веб-қосымшалар бар: білім беру, кәсіпорын, коммерциялық, автоматтандыруға және жұмысты жеңілдетуге арналған бағдарламалар. Веб-қосымшалардың бір мысалы-Figma, интерфейстер, веб-сайттардың прототиптері, презентациялар жасауға мүмкіндік беретін дизайнерлерге арналған құрал. Оны браузерден ашуға немесе компьютерге жүктеуге болады. Веб-бағдарлама барлық браузерлерге жарамды, оны планшеттен, ноутбуктен немесе смартфоннан бастауға болады.

Бизнес үшін қандай қолданбаны таңдау керек

Егер сіз өнімнің ақша тапқанын қаласаңыз, жарнамалық немесе мазмұндық қосымшаларды жасаған дұрыс. Ойынды маркетингтік стратегияға қосымша ретінде жасауға болады, бірақ негізгі жарнамалық арна ретінде емес. Сонымен қатар, ойындардың негізгі аудиториясы-15 пен 30 жас аралығындағы жастар. Бірақ коммерциялық қосымшалардың аудиториясының жасы әлдеқайда кең — мысалы, 18-ден 55 жасқа дейінгі адамдар интернет-дүкендерді пайдаланады [6].

Сондай-ақ, бизнестің ерекшелігін ескеру қажет. Мысалы, егер сіз заңды немесе психологиялық кеңестермен бизнесті дамытатын болсаңыз, қызықты материалдарды оқудан басқа, кеңес алуға жазылуға болатын жаңалықтар мен пайдалы мақалалары бар мазмұн қызметін іске қосуға болады.

Немесе онлайн курстарды сатсаңыз, пайдаланушыларды негіздермен таныстыратын оқу жобасын жасауға болады. Мысалы, ең көп таралған сөз тіркестерін үйренуге болатын тілдік қызмет, содан кейін суға түсу үшін тәрбиешіні жалдаңыз.

Қорытындылай келе қолданбалардың көптеген түрлері бар, сондықтан шарлау қиын болуы мүмкін екендігіне көз жеткіздік. Біз мобильді қосымшалардың ең танымал классификацияларын таңдадық, бірақ қызметтер монетизация түріне, дизайнына, архитектурасына, даму күрделілігіне байланысты ерекшеленеді.

Әдебиеттер тізімі:

1 Методика разработки официальных новостных приложений белорусских СМИ: дипломная работа/Шантыко Кирилл Геннадьевич; БГУ, Институт журналистики, Факультет журналистики, Кафедра медиалогии и веб-журналистики; науч. рук. В. П. Воробьев

2 Бабаев А. AppInTop.com: Как СМИ может заработать на мобильном приложении [Электронный ресурс]. URL: <https://vc.ru/media/4511-apps-money> (дата обращения 05.10.18).

3 Работа журналистов в экстремальных условиях: сборник рекомендаций/Сост. Дзюба Г.Г. М., 2008.

- 4 Брекендридж Д. PR: новые медиа, новые аудитории, новые инструменты. М., 2009. [Электронный ресурс]. URL: [#"https://vk.com/away.php?to=http%3A%2F%2Fjrnlst.ru%2Fcontent%2Fdistribuciya-kontenta-kto-chto-kuda-i-kak&post=-141983574_132&cc_key="target="#">http://www.chaskor.ru/article/kak_smi_osvaivayut_mobilnye_prilozheniya_35838](#) (дата обращения 05.10.18).
- 5 Интервью с издателем Meduza Ильей Красильщиком//Tjournal. 2014. [Электронный ресурс]. URL: <https://tjournal.ru/52737-meduza-app> (дата обращения 05.10.18).
- 6 Виды мобильных приложений: что нужно знать перед разработкой URL: <https://q-digital.org/news/vidy-mobilnykh-prilozhenij/> (дата обращения 26.03.2023).

РАЗВИТИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Хурмет Манат

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятия функциональной грамотности учащихся начального звена на уроках английского языка. Современная система среднего образования обращает внимание на вопрос формирования функциональной грамотности как основы развития компетентной личности учащегося. Урок иностранного языка, являющийся по сути межпредметным элементом школьного образования, представляет собой широкое поле для использования разнообразных методов формирования функциональной грамотности школьника.

Ключевые слова: функциональная грамотность, урок английского языка, направления функциональной грамотности.

Functional literacy is understood as "the ability of a person to use reading and writing skills in the conditions of his interaction with society (to issue a bank account, read instructions, fill out a feedback questionnaire, etc.), that is, this is the level of literacy that gives a person the opportunity to enter into relationships with the external environment and adapt and function in it as quickly as possible".

In this regard, in modern teaching of a foreign language, and in particular, English, reading instruction "cannot be limited to academic goals, it must include functional and operational goals related to everyday life and work."

The foreign language training program involves the development of skills and abilities at different levels of training, without which it is impossible to cope with solving vital tasks today. Such skills and abilities include the ability to meaningfully read and perceive by ear, as well as produce texts of various types (informational and applied nature, literary texts); the ability to extract information from different sources; the ability to find and critically evaluate information from the media and the Internet; the ability to use sources and refer to them; the ability to read tables, diagrams, diagrams, symbols and apply them when preparing your own texts; the ability to implement different reading strategies when working with text.

Thus, we see that educational standards orient teachers to the development of functional literacy of students.

The modern educational paradigm, based on the concept of lifelong learning, highlights functional literacy as a key concept of the competence approach and at the same time as one of the most pressing problems of education. The relevance of the issue of the formation of functional literacy among secondary school students is caused by the discrepancy of school education with the requirements imposed by society and time. As studies of various organizations (PISA, IEA, etc.) show, the average school often provides an opportunity to obtain only basic, subject-specific literacy skills that are insufficient for the successful functioning of the individual in various aspects of real life.

The school discipline of English and any other foreign language, which is a dichotomy of a goal and a tool for achieving this goal, is a rich resource of various methods and ways of forming a student's functional literacy. An integral part of the language lesson is the development of four types of speech activity. Reading (semantic, viewing, searching) and listening are some of the necessary prescription functional skills needed in everyday life to perform a variety of tasks (read and correctly interpret an employment contract, filter the news flow of information, read the instructions of medicines and others). Writing and speaking (monologue and dialogic speech) are productive skills that are constantly used to solve work, social, interpersonal functional tasks (fill out applications for a credit card at a bank, clarify the order of the task at work, and others).

The study showed that the most covered issue in the scientific literature is the development of functionally literate reading in English lessons [1, p. 114]. Thus, the PISA organization study divides functional reading skills into the following (from simple to complex):

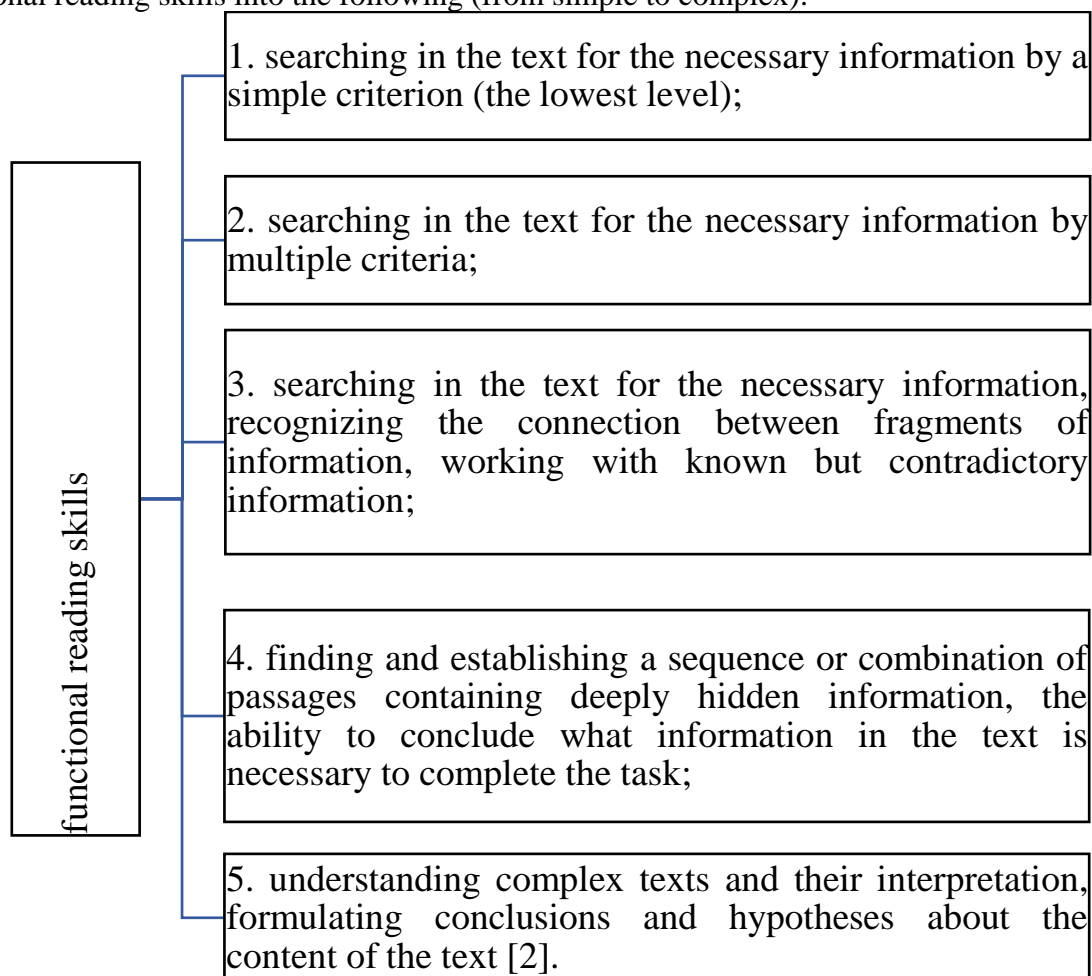

Table 1. Functional reading skills

One of the most difficult tasks in the framework of functional reading is reading a multimodal text containing a variety of semiotic codes: pictures, photographs, tables, as well as, possibly, video or audio components and links to other sources for additional information if reading is based on hypertextual material.

The purpose of reading a text that is incomplete in PISA terminology is the synthesis of information obtained from different modes or codes and the application of the information obtained in the process of performing further tasks. Such tasks may include closed-type exercises: establishing the correctness or falsity of statements, multiple choice tasks, establishing correspondences, creating clusters, etc., as well as open-type exercises: filling in gaps, free presentation tasks, text interpretation and forecasting, etc.

Functional reading in English lessons forms a number of necessary skills both of a subject (linguistic, linguistic) and meta-subject nature, which contribute to the formation of a functionally literate person who is able to apply the same skills in various life situations, transforming and adapting them to the conditions of an ever-changing external environment. Thus, the subject area of foreign languages in general, and in particular, English, an instrument of international communication and the process of globalization, is a source for the formation of time—dictated skills and abilities of a modern person who successfully functions in all areas of his life: work, society, family and personal relationships.

When selecting texts, it is necessary to be guided by the following criteria: the relevance of the text for students; taking into account the age characteristics of the target group (adaptability of the

text); the presence of new (for students) information; the presence of facts, concepts, names, geographical names, names of goods, numbers, dates, etc.; the presence of illustrations, diagrams, diagrams; the presence of "facts and opinions" in the text.

The distinctive features of functional reading tests include: a large volume of text; unadopted text; information presented in the form of drawings, diagrams, diagrams, tables, graphs; tasks that require the integration of knowledge from different subjects; tasks in which it is unclear which area of knowledge should be addressed.

It is important to observe some rules for selecting solid texts for functional reading tasks:

1. The text should be interesting to the student.
2. The text must contain information unknown to the student.
3. The text should develop horizons.
4. The text should not be overloaded with numbers, dates, terms.
5. Illustrations do not distract, but help to understand the content of the text. Illustrations should contribute to the development of cognitive activity.
6. The difficulty level of the text should correspond to the age of the student. If necessary, you need to adapt the text.
7. Unfamiliar words should be "subtracted" from the text or presented in footnotes.
8. The volume of the text should not exceed the norm.
9. The font should help the student to read the text easily.
10. The text should be structured.
11. There should be no mistakes in the text.

A variety of this type of tasks are tasks to search for information in small print (found even in some PISA tests: students are invited to analyze the contents of the cover of a magazine or book or, for example, a CD with a movie, as well as to draw conclusions about the nature of the work, its title, authors, etc.) [2, p. 85]. However, it turns out that our students sometimes they find it difficult to correctly interpret illustrations, bright headlines and advertising inserts.

All of the above also applies to the text, which in PISA terminology is called a non-continuous text. These can be theater tickets, programs, posters, small posters, entrance tickets to cultural events, travel tickets, travel plans, plans of exhibitions and museums, screenshots of websites, etc.

Thus, we see that the main exercises for the development of functional literacy are various types of work with text.

As already noted, in order for the text to become a real and productive basis for teaching all types of speech activity, it is important to teach students various operations with text materials, taking into account its genre and stylistic features. Various tasks created on the basis of the studied texts serve this purpose.

When preparing text material for the lesson, the teacher can independently develop such tasks taking into account the course of the pedagogical process in the group, as well as taking into account the characteristics of students. At the same time, tasks can be presented to students differentially, depending on their level of proficiency in language material. Work with the text can be carried out both at the initial and subsequent stages of training.

Let's look at some types of tasks when working with text.

Pre-text tasks are aimed at modeling background knowledge necessary and sufficient for the perception of a particular text, at eliminating semantic and linguistic difficulties in understanding it, and at the same time at forming reading skills and abilities, developing an "understanding strategy", forecasting skills. For example:

- read the title and tell me what (who) will be discussed in this text;
- look at the photo; tell me what kind of life the people depicted in the photo can lead;
- describe the picture (corresponding to the subject of the text); then read the text and find errors in the picture;
- define the following words;
- connect the words with their definitions;
- define different meanings of the same total word;

- find sentences with a certain grammatical form in the text;
- read the first sentences of the paragraphs and name the issues that will be considered in the text.

In the text tasks, students are offered communicative settings, which contain instructions on the type of reading (studying, introductory, viewing, searching), the speed and the need to solve certain cognitive and communicative tasks in the process of reading. In addition, students perform a number of exercises with the text, ensuring the formation of skills and abilities corresponding to a specific type of reading. For example:

- read the text; divide it into semantic parts, pick up the names for each of them;
- highlight the elements in the text that carry key information;
- make a text plan;
- fill in the gaps in the text with words in a certain grammatical form;
- convey the main idea of the text in a few sentences.

Post-text tasks are designed to test reading comprehension, to control the degree of formation of reading skills and the use of the information received:

- answer the questions about the content of the text;
- choose the correct answer (text content test);
- fill in the table according to the content of the text;
- number the events in the order of their priority;
- fill in sentences with words from the text;
- express your attitude to what you read;
- compose questions to the text;
- prepare a retelling (annotation, review) of the text.

Problem tasks can be included in the system of all text tasks as the final stage of work on the text, since they are the most difficult, creative type of work. In the system of problem tasks, single-text and multi-text problem tasks can be distinguished.

Examples of single-text problem tasks:

- to the text in which any compositional part is omitted, give as many variants of this part as possible;
- tell me what the text can be about, in which all the thematic words are omitted; give as many options as possible, inserting the missing words each time;
- compose several texts from mixed parts of the text, arranging these parts in a new way each time;
- find a way out of the situation (based on puzzle stories).

Examples of multi-text problem tasks:

- read texts expressing different points of view on the same issue; what other point of view can be expressed?
- combine two texts expressing different points of view into one, as if it was written by the same author.

Thus, the use of various types of text tasks in English lessons contributes to the development of functional literacy of students, reading literacy and comprehensive mastering of the main types of speech activity by students, as well as develops creative thinking, teaches students to an attentive and thoughtful attitude to the text.

LITERATURE

1. Panfilova E. I. On the issue of the formation of functional literacy of students in English lessons / Concept: Modern scientific research: current theories and concepts. 2015. Issue № 3. P. 114.
2. Особенности формирования функциональной грамотности учащихся начальной школы при освоении дисциплин общественно-гуманитарного цикла. Методическое пособие. - Астана, 2013. С. 85.

ҒЫЛЫМИ – ТАНЫМДЫҚ ЖУРНАЛИСТИКАДАҒЫ ЖАҢАШЫЛДЫҚ*Е.Р. Жұмашева**Е. А. Бөкетов атындағы ҚарУ**Журналистика бөлімінің магистранты**Ғылыми кеңесшісі К.Д. Асанов**Филология ғылымдарының докторы,**Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ профессоры*

Дамыған қоғамда ғылым – бұл ғылыми қызметтің барлық түрлерін біріктіретін және өзіндік коммуникациялары бар қуатты әлеуметтік институт.

Бұл коммуникациялар — бұқаралық коммуникация құралдарының жүйелік тақырыбына кірмейді, дегенмен олар онымен ортақ техникалық базада жүзеге асырылады. Бірақ олар басқа мақсаттарға қызмет етеді. Олардың мақсаты — ғылымның әлеуметтік институт ретіндегі тұтастығын, дербестігін және дұрыстығын қамтамасыз ету. Олар ғылыми қызметтің жиынтық субъектісін құрайтын ғалымдардың тікелей және жанама қарым - қатынасы түрінде жүзеге асырылады және оның ортасында байланыс құралы ретінде әрекет етеді. Олардың ерекшеліктері осыдан туындайды. Ғылыми журналдар екі функцияны орындайды – олар тек жедел ақпарат органдары ғана емес, сонымен қатар өз салаларында ғылыми деңгейдегі реттеушілер ретінде шешуші рөл атқарады [1].

Салалар бойынша мамандандырылған ғылыми журналдар ғана емес, сонымен қатар басқа да ғылыми - зерттеу басылымдары - ғылыми еңбектер жинағы, монографиялар, брошюралар, диссертациялардың авторефераттары, ғылыми конференциялар баяндамаларының тезистері, ғалымдардың авторлық жұмыстарын қамтитын электрондық немесе баспа түріндегі конференциялар материалдары: нәтижелердің жарияланымдары немесе теориялық, немесе эксперименттік зерттеулер.

Ғылыми басылымдардың тақырыбы іс жүзінде шексіз – олар ғылымның кез-келген саласының кез-келген мәселелерін көрсете алады: теориялар, заңдар, гипотезалар, жеке жаңалықтар, нақты тәжірибенің сипаттамасы, ғылымның немесе ғылыми бағыттың генезисі, даулы мәселелер бойынша пікірталас, кез-келген ережелерді сынау және т. б. мұнда зерттеу әдістері, ең маңыздыларының тарихы жарияланады жаңалықтар, жаңа құбылыстар, табиғат пен қоғамның даму заңдылықтары, белгілі фактілер жаңа көзқарастардан көрінеді.

Ғылыми басылымдар мен ғылыми мерзімді басылымдар — бұл ғылымның дамуы үшін маңызды, бірақ оларды әлеуметтік контекстке жедел енгізуге жатпайтын әртүрлі ғылыми мәселелерді терең және жан - жақты зерттеуге және шешуге мүмкіндік беретін ғылыми қызметтің құралы және нәтижесі.

Сонымен қатар, ғылыми-зерттеу басылымдарымен қатар ғылыми басылымдар тобы бөлінеді, олардың негізгі мақсаты қоғамның мазмұнмен танысуын қамтамасыз ету болып табылады, өткеннің шығармалары — ғылыми мұра. Бұл деректану басылымдары деп аталады. Мысалы «Отан тарихы» журналы. «Отан тарихы» – «History of the Homeland» ғылыми журналы 1998 жылы құрылған. «Отан тарихы» журналы – Қазақстан және Орталық Азия халықтарының тарихы мен мәдениетіне арналған және олардың бірегей әлеуметтік-мәдени келбетін көрсететін тарих ғылымдары саласындағы жүйелі зерттеулердің нәтижелерін жариялайтын ғылыми журнал.

Егер ғылыми-зерттеу басылымы ғылыми жұмысқа арналған болса және теориялық немесе эксперименттік деректерді (мәліметтерді) қамтыса, онда классикалық шығармалардың, құжаттардың, мұрағаттық материалдардың және т.б. деректану басылымы мәтінді жариялауға дайындаудың аса мұқият болуымен және кең ғылыми - анықтамалық аппаратпен ерекшеленеді. Мысалы, «Адам әлемі», «Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы», «Қазақ ұлттық университетінің Хабаршысы» [Саясаттану, философия, мәдениеттану сериясы], «Қарағанды

университетінің Хабаршысы», «Қайнар» Университетінің Хабаршысы», «Еуразиялық қоғамдастық: қоғам, саясат, мәдениет», «Қазақстан жоғары мектебі-Қазақстанның жоғары мектебі», «Қазақстан-Спектр (ҚСЗИ)», «Іздеу-Ізденіс» [Гуманитарлық Серия, Саясат], «Қазіргі заман: пікір әлемі» философиялық альманахы.

Ғылыми басылымдар, ғылыми журналдардағы басылымдар, ғылыми мерзімді басылымдар - атап айтқанда, олар, ең алдымен, "ғылыми журналистика" туралы сөз болғанда, жаппай алдауға арналмаған. Бұл ғылыми коммуникациялардың белгілі жабықтығын анықтайды, бұл алынған білімді қоғамда кеңінен қолдана бастағанға дейін ғылыми қоғамдастық шеңберінде сынақтан өткізуге мүмкіндік береді. Ғылыми жарияланымдардың авторлары мен оқырмандары — ғалымдар (соның ішінде байланысты салалардан). Бұл аудиториялық фактор ғылыми мәтіндердің тілін анықтайды - бұл тұжырымдар мен формулалардың, терминдердің, схемалардың, диаграммалардың күрделі мамандандырылған тілі.

Ғылыми журналдарда ғылыми материалды ұсыну үшін журналистикада кездесетін жанрлар жиі қолданылатынын ескеріңіз: аннотация, шолу, мақала. Ғылыми журналдар әртүрлі бұқаралық ақпарат құралдарымен бірдей техникалық базада шығарылады және кейбір жағдайларда ұқсас редакциялық құрылымға ие. Алайда, аудиторияның ерекшелігі, презентация тілі мен стилі, сондай-ақ ғылыми мәтіндердің функционалды бағыты оларды журналистика материалдарымен бірдей жұмыс түріне жатқызуға мүмкіндік бермейді. Ол бүкіл әлем ғалымдарының негізгі қызметін көрсетеді – білім беру [2]. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ұсынатын ғылыми журналдардың тізімі, оның ішінде: білім салалары бойынша мерзімді басылымдар: Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының (ҚР ҰҒА) жаңалықтары (серия: журналистика, аграрлық ғылымдар, биологиялық және медициналық, қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар, физика-математика, химия және технология, техника ғылымдарының геологиясы), Қазақстан Республикасының мамандандырылған ғылыми журналдары мен басылымдары. Бүгінгі таңда ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынатын ғылыми басылымдар тізбесі бар. Қазақстанда ғылымды дамытудың басым бағыттарының бірі «Ғылым және өмір» бағыты болып табылады. Журналистика саласындағы зерттеулерді жариялау үшін ҚР БҒМ БҒСБК ұсынған ғылыми басылымдардың тізбесіне Журналистика бағыты бойынша Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы, Журналистика сериясы және ҚазҰУ Хабаршысы, Журналистика сериясы бар. Қазақстанның ғылыми журналдарының көпшілігі интернетте ашық қолжетімді. Бұл толық мәтінді ғылым-Қазақстан Республикасы Ұлттық Ғылым Академиясының журналдары. ҚР ҰҒА сайтында ([http:// www.akademianauk.kz](http://www.akademianauk.kz)) ғылыми журналдардың шығарылымдарына қолжетімділік ашылды. ҚР ҰҒА ғылыми журналдары жылына 6 рет шығады, онда жаратылыстану-техникалық және қоғамдық ғылымдардың әртүрлі салаларындағы зерттеу нәтижелері туралы ғылыми мақалалар мен жазбалар, экспресс-хабарламалар жарияланады. Журналдарда ғылыми нәтижелердің дұрыстығы мен маңыздылығына, ұсынылатын жұмыстардың ғылыми мазмұнының өзектілігіне жауапты ҚР ҰҒА-ның нақты мүшелері (ҚР ҰҒА академиктері) ұсынған қазақстандық ғалымдардың ғылыми мақалалары жарияланады. ҚР ҰҒА журналдарының титулдық парағы мен мазмұны қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады [3].

Ғылыми жарияланымдар, олардың негізгі міндеті ғылыми әлемдегі білім айналымын біріктіру, ғалымдарды ғылыми зерттеулердің барысы, аралық нәтижелері мен қорытындылары туралы хабардар ету, оларды одан әрі сынақтан өткізу мақсатында ғылыми қоғамдастық ішінде коммуналдық функцияны орындайды, ғылыми құрылымдардың өзара іс - қимылына жәрдемдеседі, осылайша тұтастықты, тұрақтылықты, қалыпты жұмыс істеуді қамтамасыз етеді ғылымның әлеуметтік институт ретінде дамуы.

Ғылыми басылымдар журналистика емес, ғылымның интегралды өнімі болып табылады. Оларға қатысты «ғылыми журналистика» ұғымы — олар таратылатын редакциялық – баспа қызметін қоса алғанда, коммуникациялық арналар жиынтығын белгілеуден басқа ештеңе емес.

Ақпараттық кеңістіктің ғылыми сегментіне өнімдерді жеткізетін ақпараттық өндірістің тағы бір түрі журналистика — кәсіби қызметпен ұсынылған, оның қоғамдық өмірде Қос мақсаты бар. Бір жағынан, ол бұқаралық ақпарат ағындарын құру үшін әртүрлі қоғамдық күштердің рухани ынтымақтастығын ұйымдастырушы ретінде, ал екінші жағынан, осы ағындар үшін мәтіннің ерекше түрін шығаратын шығармашылық түрлерінің жиынтығы ретінде әрекет етеді: бұқаралық аудиторияға белгілі бір қызмет саласы туралы қажетті жедел ақпарат беретін журналистік мамандығы.

Журналистік шығармашылықтың бұл түрлері публицистикалық журналистика деп аталады. Ғылыми-көпшілік журналистік материалдар ғылыми-танымал журналдарда да, әмбебап қоғамдық-саяси, сапалы, жаппай баспа БАҚ-та да жарияланады. Ғылыми-танымал тақырып теле-және радио хабарларында, интернет-БАҚ-та, ақпараттық агенттіктердің ленталарында көрініс табады. Ғылыми-көпшілік журналистиканың мәтіндері бұқаралық аудиторияға арналған, жалпыға қол жетімді тілде баяндалған және бұқаралық коммуникация арналарына бейімделген ғылым өнімдері мен оларды жасаушылар туралы жедел білімді білдіреді. Бүгінгі таңда мақаланы оқыған журнал оқырманы осы мақалаға сілтемелері бар мақалаларға, мақала авторларының әрқайсысының Жарияланымдар тізіміне, мақаланың бастапқы нұсқаларына және ең бастысы, кейде оқырманға бастапқы материалдар қол жетімді бола алады [4].

Ғылымды бұқаралық ақпарат құралдарының рефлексиясының объектісі ретінде қарастыра отырып, онда публицистикалық журналистиканың пәндік саласын құрайтын және бүгінгі таңда үлкен назар аударуды қажет ететін аспектілерді нақты анықтау қажет. Олардың негізгілері:

* Ғылыми білімді танымал ету қажет

Ғылым — бұл адам танымының ерекше түрі ғана емес, оның мәні объективті әлемнің заңдары мен заңдылықтарын игеруде. Бұл кәсіби қызмет, оның негізгі өнімі табиғи, әлеуметтік-гуманитарлық, техникалық сипаттағы білім болып табылады. Ғылым арнайы тілдерде көрсетілген арнайы ақпараттық өнімдерді шығарады. Шындық, қол жетімділік, бұқаралық сана үшін маңыздылық және практикалық қолдану дәрежесі бойынша ғылым өнімдері айтарлықтай ерекшеленеді, сондықтан оларды бұқаралық аудитория игеру қажеттілігінің өлшемі де әртүрлі. Журнал тізімі қоғам үшін ең маңызды мамандандырылған өнімдерді бұқаралық аудитория тіліне "аударуға" және ғылыми білімді насихаттаушы ретінде әрекет ете отырып, оларды қолдану мүмкіндіктерін баса көрсетуге қабілетті. Нәтижесінде баспасөзде ғылым өнімдерінің қоғамда пайда болуы немесе дамуы жағдайларын, сондай - ақ ғылымды рухани шығармашылық, рухани өндіріс процесі ретінде сипаттайтын жағдайларды көрсететін ғылыми - танымал материалдар пайда болады.

* Ғылым адамдары-ғылыми қызмет субъектілері

Қоғамдағы ғылыми ойдың қозғалысы, оның ғылыми-техникалық прогресі ғалымның жеке басының арқасында жүзеге асырылады, оның ең маңызды ерекшелігі — бірегейлік. Бірақ бұқаралық ақпарат құралдары үшін бұл маңызды емес. Ғалымның жеке басы арқылы әртүрлі ғылыми мектептердің ерекшеліктерін анықтауға, ғылыми жетістіктерді болжайтын шындық үшін күрес анықтайтын тағдырлардың драмасын көрсетуге болады.

* Ғылым фактілері сенсация ретінде, жаңа ғылыми бағыттардың бастауы ретінде

Бұл жерде ерекше қоғамдық маңызы бар ғылыммен дәлелденген ғылыми сенсорлық жаңалықтарды жариялау қажеттілігі айтылады. Оларға нагеттердің ашылуы — кәсіби емес ғалымдар, егер олар маңызды зерттеу жұмыстарының нәтижесі болса, жатқызылуы мүмкін.

Журналистердің ғылыми қызметтің жоғарыда аталған аспектілерін көрсететін жарияланымдарды құру кезіндегі міндеттеріне мыналар жатады:

1) оқырмандарды ғылымның пайда болуы, құбылыстары мен фактілері туралы уақтылы хабардар ету;

2) бұқаралық аудиторияның ғылым өнімдерінің ерекшеліктерін игеруіне жәрдемдесу (олардың негізгі мағыналарын нақтылау, ғылым мен қоғамның дамуы үшін ғылыми жаңалықтардың маңызы мен салдарын анықтау), сондай-ақ ғылым барысын айқындайтын ғалымдардың тағдырларымен және тұлғаларымен танысуға;

3) ақпарат алушыны ғылыми әлем оқиғаларын талқылауға (көзқарастарды, бағалауларды, дәлелдерді салыстыру), зияткерлік байытуға ынталандыру;

4) ғалымдарды, ғылыми қызмет субъектілерін реф - лексияға, ал қажет болған жағдайда — зерттеу ұстанымын түзетуге ынталандыру.

Пәндік саланың ерекшеліктеріне және журналистердің ғылыми-танымал материалдарды құрудағы міндеттерінің шеңберіне сүйене отырып, олар іске асыруға бағытталған негізгі функция — ағартушылық функция деп қорытынды жасауға болады.

Біз журналистиканың ағартушылық функциясын оның БАҚ жүйесіндегі ерекше міндеті ретінде анықтаймыз. Бұл міндет бұқаралық аудиторияны журналистік мәтіндермен қамтамасыз етуден тұрады, оларда қандай да бір себептермен аудитория игермеген және жаңа білім, нормалар мен құндылықтарды қамтитын шығармашылық ғылымның, мәдениет пен өнердің мамандандырылған түрлерінің өнімдері көрініс табады және оларға сәйкестік тұрғысынан талдау жасалады әлеуметтік дамудың гуманистік тенденциялары.

Осы ретте ғылыми еңбекке қолжетімділікті арттыру керек. Ғылыми әдебиеттерге қол жеткізу зерттеуді жеделдетеді, оқу көлемін кеңейтеді, байлар мен кедейлер, кедейлер мен байлар арасында білім алмасуға әкеледі, осы әдебиеттерді тиімді пайдалануға көмектеседі және жаңа білім алу үшін жалпы интеллектуалды әңгімеге бүкіл адамзатты тартуға негіз болады [5].

«Ғылыми журналистика» - бұл ғылыми коммуникацияның бір түрі. Ғылыми қоғамдастықтың аудиториясына арналған және ғылымның әлеуметтік институт ретінде дамуын қамтамасыз ететін ғылыми басылымдар журналистика емес, ғылымның туындылары болып табылады.

«Публицистикалық журналистика» - журналистік шығармашылықтың бір түрі. Танымал ғылыми материалдар көпшілік аудиторияға арналған, жалпыға қол жетімді тілде берілген. Олар журналистиканың ағартушылық қызметін жүзеге асыруға бағытталған, осылайша бұқаралық сананың оңтайлы жағдайын қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде қоғамның жүйе ретінде өзін-өзі реттеуіне ықпал етеді.

Әдебиеттер:

1. Абелев Г.И. Роль журналов в формировании уровня научных исследований // Ускорение и перестройка в системе научно-технической информации СССР / Под ред. А.Н. Кривомазова. – М.: Наука, 1988. – С. 42-47.

2. Власов В.В. Значение научных публикаций в специализированных журналах // Журнал неврологии и психиатрии. – 2010. – № 7. – С. 86.

3. Машакова Н.С. Научные журналы Казахстана в интернете URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nauchnye-zhurnaly-kazahstana-v-internete>

4. Власов В.В. Значение научных публикаций в специализированных журналах // Журнал неврологии и психиатрии. – 2010. – № 7. – С. 87.

5. Будапештская инициатива открытого доступа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/translations/russian-translation>.

ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖУРНАЛИСТИКА: ФЕНОМЕНОЛОГИЯЛЫҚ ТӘСІЛ*Е.Р. Жұмашева**Е. А. Бөкетов атындағы ҚарУ**Журналистика бөлімінің магистранты**Ғылыми кеңесшісі К.Д. Асанов**Филология ғылымдарының докторы,**Е.А. Бөкетов атындағы ҚарУ профессоры*

Ғылым журналистика ғылымы — журналистің қоршаған әлемнің процестері мен құбылыстарын түсіну тәсілдерінің бірі. Сондықтан ғалым мен журналистің танымдық қызметінің ерекшеліктерін салыстыру қисынды. Бұл бізге әр түрлі аспектілерде осы және басқа іс-әрекеттің ерекшеліктерін нақтылауға көмектеседі.

Ғалымның функциялары — ол ашқан заңдар негізінде оны зерттеу тақырыбын құрайтын шындықтың процестері мен құбылыстарын сипаттау, түсіндіру және болжау, яғни кең мағынада-шындықтың теориялық көрінісі. Еңбек нәтижелері-теориялық сипаттама, процесс схемасы, эксперименттік мәліметтердің қысқаша мазмұны, формула. Нәтижесі алдын-ала белгілі қызмет түрлерінен айырмашылығы, ғылыми қызмет жаңа білімнің өсуін қамтамасыз етеді және оның нәтижесі түбегейлі дәстүрлі емес. Өнермен сипатталатын шындықты игерудің эстетикалық (көркемдік) әдісінен ғылыми логикалық, барынша жалпыланған объективті білімге ұмтылуымен ерекшеленеді. Өнер бейнелердегі таным, ғылым ұғымдардағы ойлау ретінде сипатталады. Журналистика-фактологиялық-тұжырымдамалық - эмпирикалық таным [1].

Өнер негізінен адамның шығармашылық қабілеттерінің сезімтал-бейнелі жағын, ғылым негізінен интеллектуалды — тұжырымдамалық жағын дамытады.

Өнермен айналысатын адамда негізінен оң жарты шар, ойлаудың бейнелі түрі, ғалым — сол жақ жарты шар, логикалық. Журналист әдетте ойлаудың аралас түрімен сипатталады, бұл әсіресе репортерлікке қатысты. Зерттеулерге сәйкес, «сол жақ жарты шар» журналистері көбінесе экономикалық журналистикамен, «оң жарты шар» мәдениет және өнер мәселелерімен айналысады (бірінші жағдайда «сол жақ жарты шардың» шамамен 70%, екіншісінде «оң жарты шардың» 60% — дан астамы) [2].

Ғылым, діннен айырмашылығы, ақыл-ой критерийлеріне бағытталған, ал діннің негізі — табиғаттан тыс принциптерге деген сенім. Ғылым материалистік, дін идеалистік. Журналистика синкретикалық, бірақ жердегі, нақты материализмге жақын. Алайда, сенім — идея, идеология-журналистикада үлкен рөл атқарады, кейде кеңестік журналистикадағыдай діни сеніммен байланысты.

Ғылым, мәдениет сияқты, өнер де өзінің табиғаты бойынша кумулятивті, яғни білімді жинақтайды және жинақтайды. Журналистика бір сәтте, оның мәтіндері уақыт өте келе жоғалып кетеді, тек мұрағаттарда қалады, дегенмен қоғам мен аудиторияға әсер етудің кейбір жанама әсерлері қалады. Бұқаралық ақпарат құралдарының ақпараттық әсер ету өрісіндегі адамдардың санасына, подсознаниесіне, мінез-құлқына және эмоционалдық саласына әсері, тіпті егер бұл әсер жанама түрде болса да, кумулятивті әсерлерге де жатқызылуы мүмкін. Журнализмнің дәстүрлері, мамандықтың құпиялары мен әдістері ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуда. Егер біз журналистиканы ноосфералық банктерге ақпарат жіберетін үздіксіз ақпараттық пульсар деп түсінетін болсақ, онда журналистік ақпарат кумулятивті сипатқа ие, оның мүмкіндіктері мен потенциалдары әлі белгісіз және зерттелмеген.

Ғылым зерттелетін объектілерді тұтас және көпжақты қамтуға ұмтылады. «Бұқаралық коммуникацияның жеделдігі мен жылдамдығы журналистің тақырыпқа ену тереңдігін сөзсіз шектейді және ол бұл жағдайды өз пікірлері мен тұжырымдарында ескермеуге болмайды» [1]. Алайда, егер біз оны барлық ақпараттық әсерлердің жиынтығында, олардың әмбебаптығында

алсақ, онда журналистика олардың ситуациялық үздіксіздігіндегі процестерді кеңінен қамтып, ақпараттық жедел модель жасай алады.

Ғылымның даму тарихы – бұл интеграция мен саралау процестерінің күрделі диалектикалық үйлесімі, журналистикадағыдай, ол бифуркация, революция, парадигмалардың түбегейлі өзгеруі процестерін бастан кешіреді және бұл журналистикаға да ұқсас [3]. Ғылымдар іргелі болып бөлінеді-табиғаттың, қоғамның және ойлаудың негізгі құрылымдарының мінез-құлқы мен өзара әрекеттесуін басқаратын заңдарды зерттейтін және танымдық қана емес, сонымен қатар әлеуметтік-практикалық мәселелерді шешу үшін іргелі ғылымдардың жегістіктерін пайдаланатын қолданбалы. Әрине, журналистика танымның қолданбалы салаларына жақынырақ, дегенмен оның барлық жерде және кең таралуында кейбір іргелі заңдылықтар бар, бірақ олар ықтималдық заңдылықтары.

Ғылымда зерттеудің теориялық және эмпирикалық деңгейлері ерекшеленеді. Журналистика негізінен танымның эмпирикалық түрлеріне жатады, бірақ онда танымның теориялық түрін (аналитика) кеңінен қолданатын мамандандыру қабаты бар [4].

Ғылымда байланыстардың тұрақты қайталануы маңызды эмпирикалық нысандар арасында журналистика үшін бұл маңызды емес. Керісінше, журналист бірегейліктермен, ұқсастықтармен, даралықтармен күресуге тырысады, NS бір ағымға екі рет кіруге тырысады (және бұл мүмкін емес).

Ең бастысы – ғылым мен журналистика функцияларының ортақтығы-зерттеу. Алайда, ғалым табиғат пен қоғамның маңызды процестерін олардың жүйелі, дәйекті, терең, мамандандырылған түрінде зерттейді. Журналист, керісінше, логикалық және дерексіз модельдерді сирек қолдана отырып, эмпирикалық жолмен емес, кейде кездейсоқ құбылыстарды біледі. Оның танымы стохастикалық. Оның дәлелдерінің тілі статистикалық заңдылық емес, тірі деталь және нақты факт болып табылады, дегенмен келесі бөлімде көрсетілгендей, журналистік ақпараттың жиынтығы мен тұрақтылығында журналистер бейнелейтін процестердің ноументтік мағыналарын білуге мүмкіндік бар [5].

Ғылымның өнімі — ғылыми монография немесе басылым, презентация стилі — ғылыми. Журналистің өнімі - журналистік мәтін, теле -, радиохабар, онлайн-мазмұн, зерттеу немесе тергеу нәтижелерін ұсыну тәсілі — кең аудиторияға қол жетімді, дегенмен кейбір мамандандырылған басылымдарда презентация әдісі ғылыми тұрғыдан жақын. Ғылыми өнімді тұтынушылар – ғалымдар, мамандандырылған аудитория. Журналистік өнімді тұтынушылар – бұқаралық аудитория.

Ғылыми революция дәуірінің, постнеоклассикалық ғылымның журналистикасы жалпы ақпараттық өркениеттің пайда болуымен, бұқаралық ақпарат құралдары, Электронды коммуникациялар бұрынғыдан да кең таралған және адамдардың санасына, жүрегіне және мінез - құлқына әсер ететін күшті болған кезде ақпарат беру құралдарының дамуымен тығыз байланысты. Бұл бұқаралық ақпарат құралдарының ритақтылығына, сабақтастығына, барлық жерде болуына, көпфункционалдылығына және әлеуметтік жүйелер мен билік құрылымдарына бейімделуіне байланысты, бірақ, ең бастысы, өркениет кезеңдерінің өзгеруіне, ақпараттық қоғамға байланысты. Жұмыста өте мағыналы мағынасы бар «журналистика» ұғымымен қатар «журнализм» термині жиі қолданылады. Е.П. Прохоровтың тұжырымдамасы бойынша журналистика – бұл әлеуметтік институт, БАҚ жүйесі, ақпараттық қызмет түрі, журналистік кәсіптер жиынтығы, БАҚ мазмұны [6]. Жақында көптеген зерттеушілер бұқаралық ақпарат құралдары ұғымын әртүрлі ақпарат құралдары мен органдарының жүйесі және журналистика ретінде бөліседі, олар тек осы саладағы кәсіби қызметті түсінеді. Егер біз журналистиканың осы соңғы түсіндірмесін алсақ, онда ол «журнализм» ұғымына өте жақын, сондықтан олар жұмыста жиі синоним ретінде қолданылады.

Ғылым жолында журналистика саласының зерттейтін тұстары өте тереңде жатыр. Оның өзекті тұстары алдағы уақытта зерттеулерімізде тереңірек ашылатын болады.

- 1 Авраамов Д. С. Профессиональная этика журналиста. М., 1999. С. 37.
- 2 Егоров В.В. На пути к информационному обществу. - М.: ИПК работников телевидения и радиовещания, 2006. С. 32.
- 3 Суханов А. П. Мир информации (история и перспективы). М., 1986. С. 8—9.
- 4 Научно-популярная журналистика и престиж науки в общественном сознании <https://cyberleninka.ru/article/n/nauchno-populyarnaya-zhurnalistika-i-prestizh-nauki-v-obschestvennom-soznanii>
- 5 Орлова Е.И. История журналистики и литературы как университетские науки //Вестник СПбГУ. Язык и литература, 2022
- 6 Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. - М., Изд-во МГУ. С74.

SERAM-7 МИКРОПРОЦЕССОРЛЫҚ БЛОГЫНЫҢ ГАЗОПОРШЕНДІ ГЕНЕРАТОРЛАРҒА РЕЛЕЛІК ҚОРҒАНЫС КӨРСЕТУ ДЕҢГЕЙІ

Тлеулиев Берик Канатбайұлы

Seram-1000 газ поршеньді генератор қорғанысы бар микропроцессорлық қондырғы 20 МВт-қа дейінгі генераторларды қорғаудың сенімді және тиімді шешімі болып табылады. Seram-1000-бұл генераторларды барлық шамадан тыс жүктемелерден, қысқа тұйықталулардан, фазалық үзілістерден, асқын кернеулерден және басқа да қауіпті оқиғалардан дәл және жылдам қорғауды қамтамасыз ететін ныйам блок.

Seram-1000 деректерді өңдеудің жоғары жылдамдығы мен есептеу дәлдігін қамтамасыз ететін микропроцессорлық модульмен жабдықталған. Seram-1000 Modbus, Profibus, IEC 61850 сияқты әртүрлі байланыс стандарттарын қолдайды, бұл оны генераторларды басқару жүйесіне біріктіруді жеңілдетеді.

Seram-1000 генераторды қорғаудың кең спектріне ие, соның ішінде: 1) Генератордың шамадан тыс жүктелуінен қорғау.

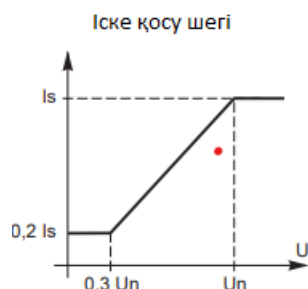
Seram-1000 генератордағы токтар мен кернеулерді басқарады және белгіленген шектерден асып кеткен жағдайда генераторды автоматты түрде өшіреді.

Генераторлар шамадан тыс жүктелген жағдайда терминалда төмендегідей қорғаныс құрылғылары қолданылады:

- уақытқа тәуелді максималды ток қорғанысы (ANSI 51);
  - жылу қорғанысы (ANSI 49RMS);
  - температура датчиктері (ANSI 49T)
- 2) Қысқа тұйықталудан қорғау.

Seram-1000 генератордағы қысқа тұйықталуды анықтайды және жабдықтың зақымдануын болдырмау үшін оны автоматты түрде өшіреді.

- қысқа тұйықталу тогының мәні уақыт өте келе азаяды және жақын болады. Номиналды мәнге (немесе одан да аз), содан кейін қарапайым негізінде қорғауды қолдану. Токты өлшеу жеткіліксіз болуы мүмкін. Зақымданудың бұл түрі максималды ток қорғанысымен тиімді түрде жойылады. Кернеуді түзету (ANSI 51V), мұнда қорғаныс деңгейі кернеу жоғарылаумен бірге жоғарылайды (сурет. 1). Бұл қорғаныс уақыттың ысырмасына тәуелді.
- егер электр машинасы қысқа тұйықталу тогын ұстап тұру жүйесімен жабдықталған болса шамамен 3 in деңгейінде фазаларда максималды ток қорғанысын қолдану ұсынылады (ANSI 51).
- тағы бір шешім минималды толық қарсылық қорғанысын қолдануды қамтиды. Уақыт ысырмасымен (ANSI 21G); бұл мүмкіндікті резервтік көшірме ретінде де пайдалануға болады (ANSI 21V, backup) максималды ток қорғанысы үшін.

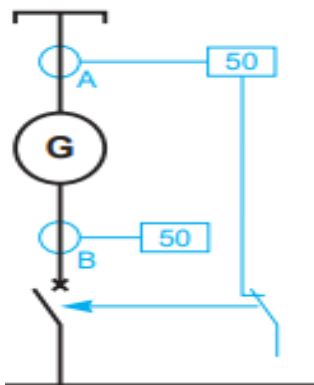

Сурет №1. Кернеу бойынша түзетумен максималды ток қорғанысын белгілеу

3) Фазалық үзілістен қорғау.

Seram-1000 генератордағы фазалық үзілісті анықтайды және жабдықтың зақымдануын болдырмау үшін оны автоматты түрде өшіреді.

- дифференциалды қорғаныс функциясы (ANSI 87G) жоғары толық қарсылық немесе пайыздық сипаттама жылдам және сезімтал қорғауды қамтамасыз етеді.
- егер генератор кез-келген басқа энергия көзімен параллель жұмыс істесе, онда ішкі зақымдануды анықтау максималды бағытталған тоқты қолдануға болады. Фазалық қорғаныс (ANSI 67).
- кейбір жағдайларда, атап айтқанда, желіге қатысты төмен қуатты генератор үшін ол қосылған, ішкі фазаралық қысқа тұйықталудан қорғау келесідей қамтамасыз етіледі (сурет. 2):
- лездік максималды ток қорғанысы (а) генератор қосқышы болған кезде қолданылады ажыратылған, ток датчиктері бейтарап жағында орналасқан және қорғаныс нүктесі номиналдан аз ағымдағы мәндер;
- лездік максималды ток қорғанысы (В) ток датчиктері орналасқан кезде қолданылады ажыратқыштың жақтары мен қорғаныс нүктесі генератордың қысқа тұйықталу мәнінен үлкен.

Сурет.№2. Блоктағы фазалық қорғаныс сұлбасы

4) Асқын кернеуден қорғау.

Seram-1000 генератордағы кернеу деңгейін басқарады және белгіленген шектен асқан жағдайда оны автоматты түрде өшіреді.

5) Төмен кернеуден қорғау.

Seram-1000 генератордағы кернеу деңгейін басқарады және кернеу белгіленген шектен тыс төмендеген жағдайда оны автоматты түрде өшіреді.

6) Дұрыс емес іске қосудан қорғау.

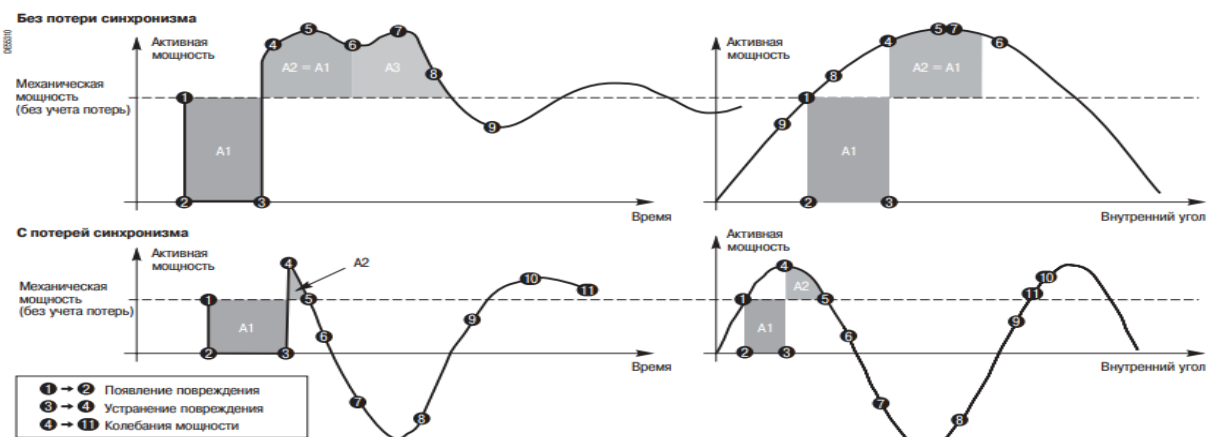
Seram-1000 генератордың іске қосылу процесін бақылайды және дұрыс іске қосылмаған жағдайда оны автоматты түрде өшіреді.

- Қозудың жоғалуы реактивті қуаттың максималды қорғанысы арқылы анықталады.
- Жоғары қуатты желілер үшін уақыт ысырмасы (ANSI 32Q) немесе минималды толық қорғаныс қарсылық (ANSI 40) жеке генераторлары бар окшауланған желілер үшін немесе егер бұл тізбек қол жетімді болса, қоздыру тізбегіндегі тоқты тікелей бақылау (ANSI 40DC).

7) Синхрондауды жоғалтудан қорғау.

Seram-1000 генератордың және басқа жабдықтың зақымдалуын болдырмау үшін генератордың синхрондау процесін бақылайды және синхрондау жоғалған жағдайда оны автоматты түрде өшіреді.

- Зақымданудың осы түрін анықтау және жою арнайы функциямен қамтамасыз етіледі синхронды жоғалтудан қорғау (ANSI 78PS); сырғуды өлшеу принципі бағалауға негізделген аумақтар Заңы бойынша немесе анықтама бойынша айқындалатын электр машинасының тұрақсыздығы белсенді қуаттың ауытқуы (сурет. 3);
- Қорғаныс резерв ретінде пайдаланылуы мүмкін максималды айталу жиілігі (ANSI 12).

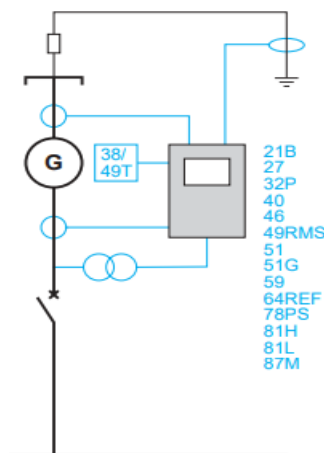
Сурет №3. Генераторды желіге синхрондау кезеңінің деңгейі

- Кернеу мен жиіліктің өзгеруі
Кернеу мен жиіліктің өзгеруін бақылау максималды және қорғаныс арқылы жүзеге асырылады.
- минималды кернеу (ANSI 59 және 27), бір жағынан және максималды және қорғаныс көмегімен минималды жиілік (ANSI 81H және 81L), екінші жағынан.

Бұл қорғаныстар уақыттың ысырмасына ие, өйткені мұндай құбылыстар жедел қажет етпейді қорғаныс реакциясы, керісінше, желі мен реттегіштердің қорғанысын іске қосу үшін уақыт қажеткернеулер мен айталу жиіліктері. Қанықтылықты анықтау үшін қанықтылықты бақылау функциясы (ANSI 24) берілген.

Seram-1000 микропроцессорлық қондырғысын газ поршенді генератор қорғанысымен орнату және конфигурациялау үшін келесі қадамдарды орындау қажет:

- 1) Seram-1000 микропроцессорлық қондырғысын генератордың басқару шкафына орнатыңыз.
- 2) Қажетті кабельдерді Seram-1000 блогына және генераторға қосыңыз.
- 3) Генераторды қорғау параметрлерін генератор өндірушісі мен электр станциясының талаптарына сәйкес реттеңіз.
- 4) Seram-1000 блогының жұмысын және генераторды қорғауды әртүрлі жағдайларда дұрыс әрекет ету үшін тексеріңіз.
- 5) Жабдықтың жұмысын бақылау және оңтайландыру үшін Seram-1000 блогы мен генератордың жұмысын бақылау мен диагностикалауды ұйымдастырыңыз.

Сурет №4. Микропроцессорлық блоктың желіге қосылу сұлбасы

Қорытындылай келе, Seram-1000 газ поршенді генератор қорғанысы бар микропроцессорлық қондырғы электр станцияларындағы генераторларды қорғаудың сенімді және тиімді шешімі болып табылады. Ол қауіпті оқиғалардың барлық түрлерінен дәл және жылдам қорғауды қамтамасыз етеді, сонымен қатар генератордың жұмысын тиімді бақылау үшін жабдықты бақылау және диагностикалау функцияларын ұсынады. Сонымен қатар, оның икемді параметрлері мен қашықтан басқару мүмкіндіктері оны электр қуатын өндірудің ыңғайлы және оңай басқарылатын құралына айналдырады.

ҚАЗІРГІ МЕМЛЕКЕТТЕР МЕН ТРАНСҰЛТТЫҚ КОРПОРАЦИЯЛАР: САЯСАТ САЛАСЫНДАҒЫ СЫНДАРЛЫ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛДЫҢ НЫСАНДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Магистрант, А.К. Хамитов

Саяси ғалымдар к., доцент, М.А. Алтыбасарова

КЕАҚ «Торайғыров Университет», Павлодар қ., Қазақстан

Аннотация. Осы мақала қазіргі мемлекеттер мен трансұлттық корпорациялардың әлемдік саясат саласындағы өзара іс-қимылының ерекшеліктерін, саяси мәселелерді бірлесіп шешу кезінде консенсус табудың нысандары мен әдістерін, өзара қолайлы келісімге қол жеткізу қағидаттарын, туындайтын саяси қақтығыстарды реттеуді зерттеуге арналған. Осы зерттеудің объектісі әлемдік саясат саласы және ондағы болып жатқан саяси процестер, зерттеу нысаны – саяси мәселелерді шешу саласындағы ұлттық мемлекеттер мен трансұлттық корпорациялардың сындарлы өзара іс-қимылының нысандары мен әдістері болып табылады. Зерттеудің әдіснамалық негізі жүйелік, құрылымдық-функционалды, салыстырмалы-саяси тәсілдер, талдау, синтез, индукция, дедукция, бақылау әдістері болып табылады. Мақаланың авторы халықаралық қатынастардың дәстүрлі вестфалиялық актерлері – ұлттық мемлекеттер мен «егемендіктен тыс актерлер» – трансұлттық корпорациялардың өзара әрекеттестігі мен өзара өмір сүруі қазіргі әлемдік саясатта әрқашан біржақты бола бермейтініне назар аударады. Көбінесе трансұлттық корпорациялар болу елдеріндегі ұлттық үкіметтерге өз шарттарын, соның ішінде саясат саласын белгілеуге тырысады; бұл сирек жағдайларды қоспағанда, үлкен қақтығыспен аяқталады. Басқа елдерде ТҰК пен ұлттық бюрократияны біріктіру процесі байқалады, бұл ТҰК-ның мемлекеттік құрылымдармен симбиоз жағдайына немесе биліктің жемқорлығына әкеледі.

Түйінді сөздер: саяси жүйе, жаһандық ақпараттық кеңістік, әлемдік саясат, жаһандық тұрақсыздық, халықаралық қатынастар, дипломатия, мүдделер, мемлекет, қауіпсіздік, тәуекелдер.

Қазіргі уақытта халықаралық қатынастарда (ХҚ) және әлемдік саясатта ХҚ – трансұлттық корпорациялардың (ТҰК) мемлекеттік емес қатысушыларының (актерлерінің) ерекше санатының саяси маңызы мен салмағы тез өсуде. Олар халықаралық қатынастар мен әлемдік саясатқа белсенді араласады, саяси салада дәстүрлі мемлекеттермен бәсекелеседі, үкіметаралық ұйымдардағы халықаралық қызметті реттеу құқығына қарсы шығады және БҰҰ алаңында өз мүдделерін бекітуге тырысады. Барған сайын мемлекеттер мен ТҰК арасындағы мүдделер қақтығысы өткір халықаралық дағдарыстардың тақырыбына айналууда.

Қазіргі әлемдік саясатта ТНҚ өз орнын тауып қана қоймай, сонымен қатар ұлттық мемлекеттер сияқты МО дәстүрлі актерлерін айтарлықтай потыстырды. Шынында да, ТҰК өздерін халықаралық қатынастар мен әлемдік саясат жүйесінің тәуелсіз қатысушысы ретінде көрсетеді, дәстүрлі авторлармен - мемлекеттермен тең құқықты талап етеді. Осылайша, ТҰК ұлттық мемлекеттердің халықаралық қатынастарға монополиясын бұзады (саналы түрде немесе қалыптасқан жағдайларға байланысты), "жаңа халықаралық саясатты" қалыптастырады (Д.Розенау ұсынған терминге сәйкес). Әрине, ұлттық мемлекеттер мұны ұнатпайды және мүмкіндігінше жабуға тырысады ТН дейін әлемдік саясатқа қол жетімділік (қайда ТН дейін және басқа "егемендіктен тыс актерлер" үнемі "басып кіреді"), Вестфалия жүйесінің және мемлекет-орталық әлемдік тәртіптің қолданыстағы моделінің мүмкіндіктерін қолдана отырып. Мемлекеттер тарапынан негізгі талап ТҰК ұлттық үкіметтерді айрықша жүргізу салаларына "басып кіріп" және олардың бірқатар халықаралық-саяси функцияларын, оның ішінде мемлекеттер мен ұлттарға қатысты зорлық-зомбылық қолдану құқығын өзіне бере отырып, халықаралық қатынастарға қатысушылардың тарихи қалыптасқан халықаралық қауіпсіздік пен

мүдделер теңгерімін бұзады (бұл құқық іс жүзінде" жекешелендірілді") және жеке аумақтардың халқын ғана емес, сонымен бірге бүкіл ұлттар мен халықтарды әлеуметтік қорғау құқығы ("ТН К әлеуметтік жауапкершілік тұжырымдамасы" деп аталады, мемлекеттің өз азаматтарына қатысты осыған ұқсас міндеттемелерін толығымен қайталай отырып). Бұл, өз кезегінде, ұлттық егемендіктің бұлыңғырлануына, егемендіктің жоғалуы олардың өмір сүруін тоқтатуды білдіретін ұлт-мемлекеттердің егемендігінен айырылуына әкеледі. ТҰК сыншылары әлемдік саясаттан ұлт-мемлекеттерді алмастыруға немесе ығыстыруға тырысады және бұл үшін ТҰК белсенді түрде қайта құрылып, мемлекеттердің ерекшеліктерін иемденіп, оларға барлық жағынан ұқсас болады (тек функционалды жағынан ғана емес). Осылайша, қазіргі заманғы мемлекеттердің ұлттық қауіпсіздік ТҰК-сы тудыратын қауіптердің бірінші тобы пайда болды және тұжырымдамалық түрде қалыптасты: біз ұлттық егемендікке қауіп туралы айтып отырмыз.

П. Уопнер ТҰК және басқа Халықаралық үкіметтік емес ұйымдар шынымен де "адамдардың үлкен топтарының құндылықтарына, мінез-құлқына және ұжымдық таңдауына айтарлықтай әсер ете алады" және осылайша "билік құрылымдарына жанама түрде қысым жасай алады, өйткені мұндай жағдайда олар қабылдаған шешімдердің мәні төмендейді" дейді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Андропова и. в. Ресей Федерациясының Сыртқы экономикалық қауіпсіздігі: жаңа қауіптер және оларды жедел еуразиялық интеграция жағдайында бейтараптандыру. / Дисс. ... дәрігер. Э.ғылымдар. М.: ММУ, 2015. 380 б.
2. М. Лебедева.М. жаңа трансұлттық актерлер және әлемнің полифониялық жүйесінің өзгеруі. // Космополис. — 2003. — № 1 (3). 28-38 ББ.
3. Dai X. International institutions and national policies. — N.Y.: Cambridge University Press, 2007. — 187 p.
4. Arnas Neyla, Charles L. Barry and Robert B. Oakley. Harnessing the Interagency for Complex Operations, Defense and Technology Paper. NDUCTNSP. — August 2005.
5. Ward Celeste. The Coalition Provisional Authority's Experience with Governance in Iraq: Lessons Learned. United States Institute of Peace Special Report # 139. — May 2005.
6. Филиппов В. Р. елордалық мегаполистегі этникалық және билік. М., 2009. Сер. Бүлікшіл этникалық.-240 Б.

FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE OF USING CRITERIA – BASED ASSESSMENT IN EDUCATION

Raikanova A.M.

Master`s student

«7M01711- Foreign language teachers training»

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages

Almaty, Kazakhstan

Annotation. The relevance of the revision of the assessment process is determined by the modern tasks of education, the need to improve the level of education taking into account international standards and requirements for the quality of education, the creation of uniform requirements for the assessment and evaluation of student academic achievements in order to ensure the reliability of educational results and the competitiveness of students in the international arena. In this regard, the proposed article examines the foreign and domestic experience of applying criteria- based assessment in teaching process.

Keywords: teaching process, education, criteria- based assessment, formative assessment, summative assessment, self-assessment.

Nowadays, the evaluation system in the field of education is an urgent problem. Today, there is a lot of talk about increasing the educational motivation and academic independence of students. The relevance of the evaluation process research is determined by the problems that arise in the assessment process. In accordance with the requirements of modern society, the mechanism that takes into account personal and age characteristics is formative, that is, a formative assessment, which can also be called an assessment for learning. As already mentioned, formative assessment is the process of searching and interpreting data used by education recipients and their teachers to determine the stage at which students are in the learning process, the direction of development and determining how to achieve the desired level.

The peculiarity of using formative assessment methods is that they are used in everyday practice daily, weekly, that is, the teacher and students can influence the quality of knowledge at the early stages of learning. In addition, formative assessment is used in a form suitable for both students and teachers. Teachers can appreciate the importance of formative assessment for the development of students and everyday cooperation with students in a daily lesson.

The use of formative assessment becomes one of the most important criteria of the teacher's work assessment system. The use of formative assessment methods helps students to form skills of independent work, group work, increases their interest in learning, mutual assistance, and a sense of collectivism. For every teacher, a lesson should be the first criterion for whatever topic it is devoted to, it should contribute to the development of students. Each lesson requires a deep understanding of a number of issues, including how to properly assess a student's knowledge. Of course, this is a simple and affordable tool for preparing statistics and reporting, which creates competition between children, conducts intermediate and final certification. But on the other hand, every teacher evaluates students' knowledge based on their intuitive ideas.

Features of the methods of formative assessment- the use of analytical tools and methods to measure the level of assimilation, the progress of students in the process of their learning. Such evaluation results can be used to make recommendations for improving teaching and learning.

Formative assessment methods can be divided into several conditional groups or types. For example, after the teacher explains a new lesson, he will ask students to show hand signals indicating that they understood or did not understand the material. To do this, the teacher agrees in advance with the students about these signals.

1. I understand _____ I can explain (thumbs up).
2. I don't understand yet _____ (thumb facing the soul).

3. I'm not sure (wave your hand).

According to the hand signals shown by the students, the teacher asks: “What exactly is not clear to you?”, they give them the opportunity to express their opinion, to express it fully. Based on the results of the answers received, the teacher decides to re-study the topic, consolidate or continue studying the topic. In case of reinterpretation, fixing the topic, the teacher should use another small test work. This step is important for understanding that there are changes in the understanding of the subject, and determining the steps for further work for students with a number of difficulties in mastering the proposed material.

The next method of formative assessment is the so-called “traffic light”. Each student is given three- colour traffic light cards. Using these flashcards, students inform the teacher whether they have understood the new topic or not. For example, a student who picked up a green card means that he fully understood the lesson. And children who have picked up a yellow or red card have a number of difficulties in mastering a new topic related to the color of the card. Since both this method and the method of “manual signals” are similar, the teacher, based on the results of the answers received, decides to re-study the topic, consolidate or continue studying the topic and works with students further. In addition, according to the rule that green – I can, yellow – I suffer, red-I need help, homework can be evaluated using color signals.

The USA and Canada are among the most developed countries in the world in terms of education. In these States that meet modern requirements, the field of knowledge is being updated both theoretically and practically. One of the most experienced countries in education. In this chapter of our research work, the features of education and the evaluation experience of the countries of the USA, Canada are investigated and the nature is given.

Features of the US education system. In the USA, there is a single state educational standard, each state has the right to independently determine the structure of education. According to the concept of the US Department of Education, “an educational standard” is a document defining what students should know and be able to do [1]. In this regard, the US education system is distributed as follows:

- preschool institutions (children of 3-5 years are brought up);
- primary school (grades 1-8, children 6-13 years old);
- secondary school (9-12 years, 14-17 years);
- educational institutions of higher education.

The school year in US schools lasts 170-186 days, students study five days a week. The duration of classes is 5-6 hours a day (8.30 - 15.30). The academic year is divided into semesters. Upon arrival at the 8th grade, students have the opportunity to choose a subject, and the following subjects are studied as a compulsory subject: English, mathematics, social studies, worldview, physical education, music and fine arts, work (for boys) and home life (for girls). The Higher secondary school is a general education institution. Students usually graduate from school at the age of 17-18. In most upper secondary school classes, mathematics (2 years), English (4 years), natural sciences (2 years) and social sciences (3 years) are taught according to the curriculum. Secondary schools are divided into the following types: “academic”, “professional”, “multiprofessional” [2].

The assessment is carried out in a letter system, especially the first five letters of the English alphabet. On average, the following grades are taken into account in most schools: A-15% of students are always in the preparation stage, Education is deep (excellent); B - slightly above average (good); C-completion of tasks of an average degree (average); D-minimum degree (average); F - unsatisfactory result, not changed the training material. There are also additional signs: P - test (100%), S - satisfactory (70%), N - cannot pass the test (less than 70%).

The ETS K-12 assessment program is fair, justified, meets the requirements, studied, compares the assessment criteria with teachers, taking into account what exactly students need to learn. There are the following state assessment programs: assessment and evaluation programs used in California schools that determine the level of foreign language proficiency (ELPA), criteria for evaluating academic preparation in Texas (STAAR), the Virginia Standards Testing Program (SOL). Over the past few years, checking the quality of educational results has become one of the main factors affecting the motivation of students. The goal of the quality of education is “the formation of an assessment system

that, if possible, increases the academic performance of students” [3]. Within the framework of this concept, classes aimed at formative assessment are held in US schools. Formative assessment develops thinking, increasing the level of understanding of this information and the specific discipline as a whole. This form of assessment is based on feedback and interaction of participants in the educational process.

Self-assessment and mutual evaluation. American experts in the field of new education believe that evaluative-stimulating and stimulating functions should be less relevant, but it is necessary to be able to create their own and be comparable as meta-subject [4]. Students should be able to assess the quality of their knowledge, improve cognitive experience, using the technique of summing up independently acquired knowledge. That is, the main goal is the formation of intellectual competencies of students. To this end, students and teachers will be able to develop strengths together, eliminating the weaknesses of students' intellectual abilities. As a model for testing the quality of students' intellectual knowledge, a practice conducted at an Oregon high school is proposed. In this school, students are not divided into academic preparation or intellectual performance, but instead are distributed according to the level of training, self-esteem and intellectual maturity. High school students take an exam consisting of three basic components.

During the oral exam, the questions cover all the materials passed and independent experts are invited. The students' project should be carried out in the form of a research paper, which is prepared within six months or a year. The third component of checking the quality of intellectual training of students is a portfolio reflecting the best results of students. The assessment given for the work performed is not reported until a sufficient assessment is achieved. Thus, the quality control of education in the USA is aimed not only at the current assessment, but also at improving the intellectual and personal achievements of students.

The final portfolio is not used only in schools in the USA, but also in colleges and higher educational institutions. “Assessment portfolio” represents the same systematic category of the SB, the scale of the report, the control of the report, the baggage of the student's work, directed to the SB IPR according to the determined criteria of the report [5]. In many regions of the United States, the state (Calexico, California; San Diego, California; Arlington County, Virginia; Fairfax County, Virginia; and Prince William County) has created a system of reports of foreign language. Example: technique of attention to the importance of pissing on the ESOL Program Instructions for the Use of ESOL Writing Rubric for Prince William County. ESOL (English for speakers of other languages).

The following table 1.3 shows the writing grading scale at Prince William School in the USA.

Table 1.3- Writing assessment scale at Prince William School in the USA

Point	Level
1,2	2
3	3
4-6	4
7-12	5

The point system of knowledge assessment is the main tool for evaluating the student's work in the process of mastering the discipline. Since the scoring system is the most important component of assessing students' knowledge, it is one of the elements of the educational process that plays an important role in evaluating learning outcomes, increasing motivation to learn, and improving the quality of education. The teacher determined the level of preparation of students by assessment and checked the progress of students.

German secondary schools assess the level of education of students on a 6-point system, the French state uses a 20-point assessment system.

In our country, the evaluation line based on a four-point system was used: 2 (unsatisfactory), 3 (satisfactory), 4 (Good), 5 (excellent). In order to be among the developed countries, our country began to teach schoolchildren according to the new education system and evaluate their academic

achievements according to the criteria-based assessment system, in order to get rid of such shortcomings. But this goal was not achieved within a year. According to the plan, the country's schools gradually switched from grade 1 to grade 12 to the new education system from 2016 to 2019. However, currently the implementation of criteria-based assessment in the process of updating the content of education demonstrates its advantages.

Thus, considering domestic and foreign studies, it can be seen that the system of criteria-based assessment is systematically formed in all developed countries. We also see that the new assessment system, introduced in the context of updating the content of the country's education, is based on this foreign experience. It has a great potential for the formation of students as competitive, comprehensively developed graduates who meet modern requirements.

REFERENCES

- 1 Салина Р. М., Жумагазина Г. Критерии оценивания учебных достижений учащихся. - Профессионал Казахстана. – №10 (53). – 2007.
- 2 Можаяева О.И., Шилибекова А.С., Зиеденова Д.Б. Методология системы критериального оценивания учебных достижений учащихся: учебно-метод. пособие. – Астана: АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы», 2017.
- 3 Айтпукешев А.Т., Кусаинов Г.М., Сагинов К.М. Оценивание результатов обучения: метод. пособие. – Астана: Центр педагогического мастерства, 2014.
- 4 Колесова Л.Г. Справочник для учителя. В помощь обучающимся на курсах повышения квалификации в рамках обновления содержания среднего образования в Республике Казахстан. – Астана: Назарбаев Интеллектуальные школы; Филиал «Центр педагогических измерений», 2017.
- 5 Колесова Л.Г. Курсы дополнительного профессионального обучения казахстанских учителей формативному оцениванию: опыт и перспективы. Научные стремления. - Республика Беларусь, 2018, декабрь. - №24. – 77-83 с.

ШЕТ ТІЛІНДЕГІ ТАНЫМДЫҚ - КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТІҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ МӘНІ МЕН ҚҰРЫЛЫМЫ

Омирбек А.

Магистрант, 2 курс

«7M01711-Шетел тілі мұғалімдерін даярлау»

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

Алматы, Қазақстан

Садыкова А.К.

Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, ғылыми жетекші

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

Алматы, Қазақстан

Түйіндеме. Бұл мақала шет тіліндегі танымдық-коммуникативтік құзыреттіліктің мағынасын аша отырып, тұжырымдамалық мәні мен құрылымын анықтауға бағытталған. Біздің міндетіміз – шет тіліндегі танымдық коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруға бағытталған интернет ресурстарды қарастыру, рөлін анықтау.

Тірек сөздер: таным, коммуникативтік құзыреттілік, білім беру интернет-материалдары.

Қазақстанның біртұтас еуропалық білім беру кеңістігін құратын Болон келісіміне қол қоюы біздің елімізде, атап айтқанда, шет тілді білім беру жүйесінде болып жатқан өзгерістерді іске асырудың сөзсіз салдары және таптырмас шарты болды. Өзгермелі әлеуметтік-мәдени жағдайлар, қоғамның дамып келе жатқан ұтқырлығы мен ашықтығы, қазақстандық дипломдардың айырбасталу қажеттілігі қазақстандық білім беру жүйесін реформалаудағы жаһандық үрдістерді есепке алуды қажет етеді.

Таным мен қарым-қатынас адам тілінің екі негізгі қызметі ретінде танылады. Бастапқыда лингвистикалық дәстүрде тілдің коммуникативті қызметіне басымдық берілді, содан кейін соңғы онжылдықтарда когнитивті ғылымның дамуымен ерекшеленді, тілді зерттеу адам санасының оқудың, танымның, ақыл-ой әрекетінің белсенді процесі ретінде қарастырылды.

Қазіргі уақытта ғалымдар тілдің когнитивті қызметі негізгі екенін мойындайды және коммуникативті және когнитивті функцияларды тілдің маңызды сипаттамаларына тең және толықтырушы ретінде қарастырады.

С. С. Құнанбаеваның пікірінше, еліміздегі білім беруді жаңғыртудың басым бағыттарының бірі құзыреттілікке бағдарланған білім беру идеясы болып табылады [1]. Құзыреттілік тәсіл білім берудің жаңа сапасына қол жеткізу үшін негіз болып табылады. Бұл білім беру процесіндегі өзгерістердің бағытын анықтайды.

Қазіргі білім беру моделі білім беру сапасының жаңа компоненттерін анықтайды, бұл оқушылардың жаңа іс-әрекеттерді игеруіне көшуімен сипатталады. Бұл модельдің маңызды құрамдас бөлігі білімді жаңа және стандартты емес жағдайларда қолдануға бағытталған. Жалпы білім беру құзыреттіліктері оқушылардың табысты білім беру қызметін ұйымдастырудың негізі болып табылады, өйткені олар оқушылардың жеке білім мен дағдыларды игеруін емес, әр таңдалған сала білім беру компоненттерінің жиынтығына сәйкес келетін күрделі процедураны игеруді көздейді.

Коммуникативті құзыреттілік-бұл қарым-қатынасқа, тікелей және жанама тұлғааралық қарым-қатынасқа байланысты.

Зерттеушілер коммуникативті дағдылар дегеніміз-жаңа коммуникативті жағдайда қарым-қатынас субъектісіне белгілі білімді, дағдыларды, шешімдерді, коммуникативті әдістерді беру, оларды өзінің нақты жағдайларына сәйкес өзгерту; қолда бар идеялардың, білімдердің, әдістердің жиынтығынан коммуникативті жағдай үшін жаңа шешім табу. адамға белгілі; белгілі бір коммуникативті жағдайды шешудің жаңа тәсілдерін жасаңыз және жаңа әдістерді жасаңыз.

Кейбір авторлар коммуникативті құзыреттіліктің когнитивті компонентіне, яғни тиімді қарым-қатынас құру үшін қажетті білім мен дағдыларға баса назар аударады. Қарым-қатынас құралы адамның іс-әрекетімен бірге жүретін тіл болғандықтан, ол ойлау түріне және шындықты білу сипатына әсер етеді. Е.В. Руденский адамның коммуникативті құзыреттілігі "ол болған жағдайға әлеуметтік-психологиялық болжам жасау" қабілетінде деп санайды. байланыс үшін; коммуникативтік жағдайдың өзіндік ерекшелігіне сүйене отырып, қарым-қатынас процесін Әлеуметтік және психологиялық бағдарламалау; коммуникативтік жағдайда қарым-қатынас процестерін әлеуметтік-психологиялық бақылауды және түзетуді жүзеге асыру".[2]

Соңғы онжылдықтарда Жаңа пәнаралық саланың - В. А. Маслова "адамның ақыл-ойы, ойлауы және олармен байланысты психикалық процестер мен күйлер зерттеу объектісі болып табылатын ғылымдағы бағыт" деп анықтаған когнитивистиканың пайда болуының арқасында психология мен педагогикада когнитивтік процестер де белсенді түрде зерттелуде. қазіргі заманғы оқу іс-әрекетін оңтайландырудың мүмкін жолдары білім беру шарттары [3]. Шет тілін оқытудағы когнитивті тәсілдің тұжырымдамалық негіздерін сипаттау үшін біз когнитивті психологияның, танымдық лингвистиканың және басқа да байланысты ғылымдардың негізгі ережелеріне жүгінеміз.

Сонымен қатар, адамның танымдық қажеттілігін жүзеге асыру тек жаңа ақпарат алумен ғана шектелмейді, ол түсінумен, жүйелеумен, фактілерді талдаумен және олардың арасындағы қатынастарды анықтаумен және білімге деген ұмтылыс әрқашан бұрын болатын белгілі бір жүйені құрумен байланысты. түсінуге деген ұмтылыс. Танымдық аспектілер коммуникативті аспектілерге қарағанда басымдыққа ие, өйткені есте сақтау, зейін, ойлау және қиял сияқты когнитивті процестер шет тіліндегі сөйлеу әрекеттерін белсендіреді және қарым-қатынас субъектілерінің тілдік жүйесінің компоненттерінің жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Педагогикалық ғылымның танымдық бағыты психикалық құбылыстар контекстінде ойлау процесінің, адамның ойлауының және оның психикасының мәселелерімен айналысады. Бұл негізінен қабылдау және көбейту, тыңдау және сөйлеу, ақпаратты алу және беру компоненттерінің технологиялық қолдауымен өзара әрекеттесуі. Бұл, сөзсіз, адамның қоршаған шындықты және зерттелетін тіл арқылы әлемнің тілдік бейнесін танудың ең жоғары стандарты.

Танымдық педагогиканың негізгі миссиясы-оқушының ақыл-ой әлеуетін анықтау, бұл оның күшті білім алуда ғана емес, сонымен қатар оларды шет тілді қарым-қатынас процесінде шебер қолдануда да мүмкіндіктерін кеңейтеді. Шет тіліндегі білім берудің бұл бағыты мен заманауи моделі оның белсенді және өнімді танымдық әрекеттерін ескере отырып, толыққанды тілдік тұлғаны қалыптастыруға бағытталған.

Психология тұрғысынан "таным" - бұл адамның интеллектуалды мүмкіндіктері оның ішкі реакциясы мен психикалық әлеуеті арқылы қарастырылатын ақпаратты өңдеу жүйесінің бір түрі.

Саналы тәсілдің негізінде жатқан когнитивті оқыту теориясының негізін қалаушы-американдық психолог Джером Брунер, ол өзінің "таным психологиясы" кітабында кез-келген тақырыпты, соның ішінде шет тілін меңгеру кезінде болатын үш процесті негіздеді:

- білім түріндегі жаңа ақпарат;
- алған білімдерін бекіту, оларды кеңейту және жаңа міндеттерді шешуде қолдану;
- қалыптасқан білімді, дағдыларды, дағдыларды кейбір бастапқы талаптарға сәйкестігін тексеру.

Демек, шет тіліндегі білім берудің қазіргі процесінің міндеті таным процесін белсенді ететін білімді ұсыну мен бейнелеудің осындай әдістері мен әдістерін енгізу болуы керек.

Н.С.Емьянова когнитивті құзыреттілікті "оқушылардың шығармашылық ізденісте, логикалық пайымдауда және сабақ барысында әртүрлі проблемалық жағдайлардан шығуда; оқу материалын жүйелеуде, ақпаратты өңдеудің статистикалық әдістерін қолдануда көрінетін оқу-танымдық міндеттерді ойлау және шешу дағдылары мен дағдыларының жиынтығы" деп анықтайды. және ұтымды шешімдерді таңдау " [4].

Қазіргі уақытта тілді үйрену мәселесі лингвистикалық білімді оқыту және коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру ретінде ғана емес, сонымен қатар оның

функционалды және когнитивті аспектілерінде басқа тіл арқылы әлем туралы білімді оқыту ретінде қарастырылатын когнитивті-коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру алға тартылуда. Тіл қарым-қатынас актілерінде белгілі бір білімді жеткізіп қана қоймайды, ол білімді жинақтауда және оны жадта сақтауда маңызды рөл атқарады, оларды ретке келтіруге және жүйелеуге ықпал етеді, бұл адамның танымдық белсенділігін қамтамасыз етеді.

Тілді таным мен білім алу құралдарының бірі, сондай-ақ білімді ұйымдастыру, өңдеу, сақтау және беру құралы, ақпарат генерациялау құралы ретінде түсіну тұрғысынан оның танымдық қызметі ерекше маңызға ие болады.

Т. А. Кульгильдинова атап өткендей: "таным процестері тілде көрінеді, бұл тілдің танымдық іс-әрекетке шынымен әсер ету қабілетін дәлелдейді. Себебі тілдің негізгі функциялары коммуникативті және танымдық функциялар болып табылады. [5]

Танымдық функция қабілетіне қарай:

- а) ойлау және таным құралы;
- б) шындық туралы жаңа білім алу құралы;
- в) осы білімді өңдеу құралы;
- г) білімді ұрпақтан-ұрпаққа сақтау және беру формасы."

Н.С. Емянова когнитивті-коммуникативтік құзыреттілікті студенттердің өзіндік танымдық іс-әрекетінің негіздерін меңгеруін қамтамасыз ететін, оның логикалық, әдіснамалық және жалпы білім беру аспектілерін біріктіретін, олар академиялық сабақтарда оқу қарым-қатынасы түрінде өзектендірілетін коммуникативтік жағдаймен байланысты құрылым ретінде қарастырады, сондай-ақ ресми білім беруден тыс алынған әлеуметтік немесе практикалық тәжірибе алмасу.

Шет тілін оқыту мәдениетаралық коммуникация контекстінде әртүрлі лингвомәдениеттердің сөйлеушілері арасындағы өзара түсіністіктің барабарлығын қамтамасыз етуге арналған. Демек, мәдениетаралық өзара әрекеттесу тиімділігінің шарттарының бірі-мәдениетаралық айырмашылықтарды тану және талдау қабілеті, бұл белгілі бір жеке қасиеттерді қажет етеді, мысалы, өмірге деген басқа көзқарастарға, басқа адами құндылықтарға төзімділік.

Пайдаланылған әдебиет тізімі:

1. Kunanbayeva S.S. The modernization of foreign language education: the linguocultural-communicative approach. – United Kingdom Hertfordshire Press, 2013.87 p.
2. Руденский Е.В. Социальная психология: Курс лекций. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 224 с.
3. Гилев А.А. Основные индикаторы когнитивных компетенций. Вестник Самарского государственного технического университета. Серия «Психолого-педагогические науки». 2014;(1):53–61 pp.
4. Emelyanova N. S. Development of cognitive-communicative competence of students of colleges as the basis of their educational success: author's ref. dis. ... cand. ped. science. Izhevsk, 2012. 22 p.
5. Кульгильдинова Т.А. Научно-методические основы формирования когнитивно-коммуникативной компетенции на уроках русского языка в начальных классах (в школах с русским языком обучения): автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Алматы, 2010. 5 с.

THE REALITIES OF THE MODERN WORLD IN THE DEVELOPMENT OF BIOLOGICAL WEAPONS: IMPLICATIONS FOR GLOBAL HEALTH SECURITY

Kaniyazova Zulkhumar Bakhadyr-kyzy

1st year master's degree student

Ablaikhan KazUIRandWL, Almaty, Kazakhstan

Abstract

The development of biological weapons is a significant threat to global health security and stability. Despite efforts to regulate and prevent the development and use of biological weapons, their use as weapons of mass destruction looms large and poses a significant challenge to the current global security paradigm. This article explores the realities of the modern world in the development of biological weapons and its implications for global health security. Using a qualitative research method that involves a literature review, case studies, and expert interviews, the article reveals that the existing international agreements and measures are insufficient in regulating and preventing the development and use of biological weapons. The article concludes that a proactive and cooperative approach is necessary to address the threat of biological weapons, including strengthening international agreements, improving global health security measures, and increasing transparency and accountability in biological research and development.

Key words: Weapons of mass destruction, biological weapons, modern biological weapons, bioterrorism, biosecurity, global health security

Introduction

The increasing development of biological weapons poses a significant threat to global security and stability. Since the use of biological warfare in ancient times, the world has faced significant challenges in regulating and preventing their development and use. In recent years, the threat of biological weapons has increased considerably due to advancements in science and technology, which have made it easier for states and non-state actors to develop biological weapons. Weapons of mass destruction (WMD) such as biological weapons frequently have unforeseen outcomes. The destructive effect of these weapons is based on the use of numerous bacterial microbes, which frequently result in the death of people, plants, and animals in addition to causing mass ailments.[1]

Insect pests of various kinds, some of which are capable of destroying the whole crop of the opposing state, are sometimes included in the definition of bioweapons. Previously, the phrase "bacteriological weapon" was frequently used, but since this type of weapon can be employed against more than just bacteria, the word "biological weapon" has taken its place. Such a word sounds appropriate if the defeat is directly related to the employment of microorganisms.

This article aims to explore the realities of the modern world in the development of biological weapons and its implications for global health security.

Methodology

The methodology employed for this research was a qualitative research approach utilizing a literature review, case studies, and expert interviews. A comprehensive literature review of relevant sources discussing biological weapons and international relations was conducted. The case studies examined countries that have engaged in biological weapons development and provided insights into

the motives, methods, and outcomes of their activities. Expert interviews were conducted with professionals in the field of international relations, diplomacy, and biology to enhance the research's authenticity. During the Second World War, biological weapons started to be actively developed. After experiencing the German army's full might and aggression for a few years, in 1942, England created a concept for biological weapons. It was created using anthrax spores. Even on an isolated island that remained under quarantine until the 1990s, it was tried. The British were unwilling to put their idea to use. Japan developed and employed biological weapons based on the plague during the same years, "under the guise" of significant hostilities. These facilities were being developed and tested in China and Mongolia by a specialist division. They also prepared similar plans to attack the USSR's northern areas. [2] There are rumors that US troops utilized bacteriological weapons against the DPRK as well, although this information cannot be verified based on currently available trustworthy sources. Additionally, some academics think that the Sverdlovsk anthrax pandemic was a Soviet government effort to create bioweapons. Currently, it is known that biological weapons were developed and tested in the USSR, the USA, England, and Japan. This could be justified by infections like the plague, cholera, botulism, and anthrax. It should be recalled that bioweapons were frequently employed in one form or another before to 1925 and the Geneva Convention. Currently, nations that have given up such military tactics are making every effort to conceal any study that may exist in this field. Recent development information is not openly available in this situation.

Discussion and Results

The literature review revealed that starting from the World War I, biological weapons have been of significant concern for international security. The advancement of technology with time has made it easier for states and non-state actors to develop biological weapons, and there is an increased risk of using them as weapons of mass destruction. The review shows that the development of biological weapons is not just a security concern but also a global health concern. Bioterrorism incidents such as the 2001 anthrax attacks in the United States have caused fear in people's minds and caused a feeling of vulnerability in society. [3]

The case studies reveal that states develop biological weapons mainly for strategic purposes like deterring potential adversaries, supporting military operations, and achieving political objectives. States have different motivations for developing biological weapons, and some use them as a political tool or to cause fear in their adversaries to compromise their security and make them vulnerable. The ongoing Syrian civil war has fueled concerns about the use of biological weapons due to the regime's and non-state actors' respective interests in developing them. The expert interviews provided insights into the realities of biological weapons development in the modern world. The experts emphasized the threats posed on the global health security and stability by biological weapons' development, with the potential for wide-scale fatalities and social disruption. They also stressed the importance of international cooperation, transparency, and accountability in preventing the development and use of biological weapons. The evaluation of existing international agreements revealed that they do not adequately regulate and prevent the development and use of biological weapons. The Biological Weapons Convention (BWC) is the primary agreement regulating the use and development of biological weapons. However, the BWC has several limitations, including the lack of verification mechanisms and the absence of a universal reporting system. Other international agreements, such as the International Health Regulations, only deal with natural outbreaks of infectious diseases and not bioterrorism or biological warfare. The lack of verification mechanisms is a significant limitation of the BWC. The BWC has no monitoring or inspection procedures to verify whether states are complying with their treaty obligations or research activities that may be potential dual-use

applications. This makes it challenging to determine whether the state's activities are for peaceful purposes or developing biological weapons.

The paper concludes that strengthening international agreements, improving global health security measures, and increasing transparency and accountability in biological research and development are necessary to address the threats of biological weapons. Global cooperation for comprehensive attribution needs to be established for bioterrorist attacks that occur. Countries with robust public health surveillance systems are required to report quickly on suspicious outbreaks of diseases to prevent global spread. Research on biotechnologies requires transparency to prevent unintended consequences. Furthermore, scientific communities should be made aware of these risks, their consequences, and the compliance responsibilities of the community.

Conclusion

The development of biological weapons poses a critical threat to global health security and stability in the modern world. Existing international agreements and measures are insufficient in regulating and preventing the development and use of biological weapons. This research highlights the need for a more proactive and cooperative approach to address the threat of biological weapons. Cooperation and transparency are necessary to address the challenges posed by biological weapons and should be among the focus areas of international agreements and policies. Countries need to establish a reliable system for timely reporting of suspicious outbreaks of diseases to prevent bioterrorism and the spread of infectious diseases. This issue further requires support from the scientific community in building awareness and compliance responsibilities among peers. If the world is to combat the threat of biological weapons, it is necessary to take a more comprehensive approach to promote global health security and stability.

References

1. Антропова А.Е. Биологическое оружие – угроза международной безопасности // Профессионал. – 2006. – № 1. – С. 44-45.
2. Белоус В.В. Оценка угрозы применения оружия массового поражения в террористических целях // Разоружение и безопасность: 2001-2002. Международная безопасность: новые угрозы нового тысячелетия / Под ред. А.Г. Арбатова. – М.: Наука, 2003. – С. 37-57.
<http://www.who.int/csr/delibepidemics/biochemguide/en>.
3. European Union strategy against the proliferation of weapons of mass destruction. The Council of the European Union. Document no. 15708/3. [Internet]. Brussels : Council of the European Union. [cited 2010 December 10]. Available from: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/03/st15/st15708.en03.pdf>
4. Nemits V.F. Biological terrorism and possible ways of its prevention // Guard: service, technical means, the economy. – 2006. – №3. – P. 80-83.
5. Public health response to biological and chemical weapons: WHO guidance (2004) [Internet]. World Health Organization [cited 2013 May 7]. 340 p.
6. Sandakhchiev L.S., Martynyuk R.A. The need for international cooperation for the success of the fight against infectious diseases and bioterrorism // Chemical and Biological Safety. – 2004. – № 1-2. – P. 3-8

RISK ANALYSIS OF CREDITWORTHINESS USING MACHINE LEARNING ALGORITHMS

Koishybayeva Nazerke Maratovna

*2nd year master's student,
International Information Technology University,
Almaty, Kazakhstan*

Nurtas Marat

*PhD. Assistant-professor,
International Information Technology University,
Almaty, Kazakhstan*

ABSTRACT

Since competition in the banking environment is constantly growing, factors such as shortening the timing of making a decision on granting a loan, reducing the requirements for its provision and reducing the number of documents provided by the borrower when applying for a loan acquire the greatest right for the competitiveness of banks.

The article discusses the process of forecasting the creditworthiness of bank customers. Due to the growing competition in the credit services market, the development of new elements of this process and a more accurate assessment of credit risk is an urgent task. This research is attempting to evaluate the financial reliability of people with the help of machine learning models based on data given by second-tier banks to the National Bank of the Republic of Kazakhstan (NBK). The evaluation of a borrower's creditworthiness enables the NBK to review the caliber of loans provided by lower-tier banks and forecast potential systemic dangers.

The goal of this project is to develop a more effective technique for estimating the trustworthiness of customers through the application of advanced machine learning techniques and making the best possible choice when it comes to giving out a loan.

An algorithm for predicting creditworthiness based on known characteristics of the borrower based on machine learning methods (clustering, regression analysis, classification) is proposed. This algorithm allows you to use both individual models and all possible combinations of them. In this approach, it is also proposed to conduct a preliminary data analysis (sampling, search for statistically significant characteristics of the borrower) and use various quality criteria to select the optimal structure.

Keywords — consumer loans, machine learning, banking regulation, logistic regression, random forest classifier, decision tree, gaussian NB (Gaussian naive Bayesian classifier).

INTRODUCTION

The growth of retail loans in recent years has been largely due to the increase in consumer loans. While the provision of consumer loans can drive economic development in the country, it's important to recognize that excessive lending by banks may result in systemic risks. The speedy expansion of consumer lending can be attributed to the availability of more in-depth information about individuals and improved methods for evaluating credit risk, as well as the stabilization of the economy and the rise in people's well-being[1].

The rapid growth of consumer loans presents several systemic risks, particularly a rise in the debt burden for specific groups of people. If people's real incomes decline, the banking system may experience a high number of defaults on consumer loans, leading to a decrease in overall demand in the economy and potentially having a negative impact on the state of the economy.

The analysis of research papers on the application of machine learning algorithms in credit risk assessment of consumer loans on large data sets shows that nonlinear models, such as neural networks, k-nearest neighbors, decision tree, random forest, and linear models like logistic regression are the most commonly used methods [2]. The majority of the authors relied on data from credit bureaus and secondary banks. As this study was based on regulatory data gathered by the central bank, there may be variations in the methods used and slight differences in the outcomes.

LITERATURE REVIEW

According to the study by Grier (2012), it was determined that five parameters must be considered when analyzing consumer lending. The first factor considered is the borrower's reputation. Currently, credit managers have access to credit bureau reports that show the consumer's credit history before making a decision on granting a loan [3]. The second factor is the consumer's solvency related to his income and existing financial obligations. Capital is the third parameter indicating the initial contribution, which can afford allow the borrower. The fourth aspect encompasses external elements, such as the status of the job market and the overall economic scenario. The final factor to consider is the pledge. Credit scoring methods assess the probability of repayment consumer credit, using information from the credit bureau report and loan application [4].

One of the purposes of using the credit scoring method is to reduce the risks of non-payments on loans issued in the future. In addition to traditional methods, banks have recently started integrating machine learning (ML) algorithms into credit scoring. For example, Henley and Hand (1996) compared machine learning methods, such as the k-nearest neighbor classification method (kNN), with traditional credit scoring methods, such as linear, logistic regression and decision tree [5]. The algorithms were tested for the risk of bad debts, and the method with the lowest expected level of risk was determined as the best method. In addition, it takes a few seconds to assess the consumer's credit solvency (Henley and Hand, 2016). Further, Addo, Gueran, and Hassani (2018) applied logistic

regression, a random forest classifier. Different data sets were used, and then the 10 most important parameters were selected and the same methods were used for comparison results. It is assumed that the best algorithm shows the largest area under the curve (AUC) and the smallest root-mean-square error (RMSE) [6].

Along with the models mentioned above, machine learning also uses a number of methods. For real credit scoring datasets, including data sets from Benelux and UK financial institutions, Baesens et al. (2003) tested the kernel-based support vector machine (kernel-based SVM), the support vector machine with quadratic loss function (LS-SVM), and other well-known machine learning classifiers. The outcome demonstrates how well a support vector machine based on the kernel and a neural network classification performed. The author also highlighted the effectiveness of 41 classifier, including novel credit assessment techniques applied to the same data sets, and linear discriminant analysis and logistic regression (Lesmann, Baesens, Seow, and Thomas, 2015)[7].

The algorithms proposed by the author, based on the results of a comparative analysis of other scientific studies, will be applied to credit analysis in this study and contrasted with alternative approaches. This dataset study used both linear and nonlinear classification methods, which will be discussed in more detail in the next section. The algorithms were compared using a number of markers, including classification accuracy, precision and correctness.

RESEARCH METHODOLOGY AND INITIAL DATA

In Kazakhstan, machine learning algorithms were applied to analyze the consumer loan portfolios of local banks. The data was obtained from a credit registry established based on information submitted by secondary banks to the National Bank of Kazakhstan (NBK). The data was cleaned of credits with missing or unreliable information, and loans with a payment delay of 90 days or less were removed. If the loan payment is delayed for more than 90 days, it is considered a non-performing loan (NPL). Loans that are up to date on payments do not have any late payments from the consumer (Table 1).

Table 1. Data parameters for the study

Parameters	Type
Loan type	Cash loans and credit card
The object of lending	Consumer and car loans
Gender	Man and woman
Citizenship	Resident and non-resident
Interest rate	From 0% to 56%
Loan amount	From 100,000 to 15

	million KZT
Age	From 18 to 99 years old

[Source: National Bank of the Republic of Kazakhstan]

Preprocessing is a crucial step in making the data usable. The six parameters in the dataset are categorical data and need to be transformed into numerical values using an encoder. The Scikit-learn (Python) library provides methods that convert categorical data into a numerical array. It also includes models that split the data into training and testing datasets (du Boisberranger, n.d.). Another important aspect of preprocessing is data scaling. Machine learning algorithms usually rely on the Euclidean measure of distance, making them sensitive to the size of the parameters [9]. For example, algorithms may overlook other parameters in the dataset due to large loan amount values. Thus, data scaling is necessary to normalize the dataset, which also improves efficiency by allowing credit scoring methods to analyze the normalized data more quickly.

The Scikit-learn library in Python offers standard scaling techniques that normalize the dataset using a formula:

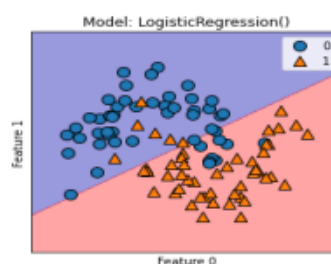
$$z = \frac{x - \mu}{\sigma} \quad (1)$$

where μ represents the mean value and σ represents the standard deviation of the data.

Contrary to its name, logistic regression is used for classification purposes. The algorithm calculates the probability based on the training dataset using this formula:

$$P(y = 1 | x) = \frac{1}{1 + e^{-(w_0 + W^T x)}} \quad (2)$$

where x represents the input data, w_0 is a scalar value for the intercept, and W is the vector of parameters. If the likelihood is more than half, the input data is classified as belonging to the positive category (Figure 1).

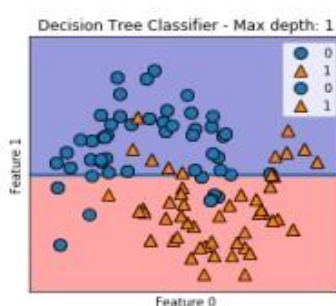
Figure.1. Linear classification model

The decision tree algorithm makes predictions about the target outcome by using decision rules that are based on certain functions. One of the advantages of the decision tree algorithm is its

versatility in dealing with both numerical and categorical data, as well as handling problems with multiple outcomes. However, the model has the potential to generate overly complicated trees that result in over-fitting. The process of setting up the model takes into consideration the criterion and the maximum depth of the tree[10].

The random forest classifier is a combined classification approach that incorporates the same adjustable parameters as the decision tree classifier. The difference between the two models is that the first one searches for the best function among a group of functions, while the second one seeks the best function when dividing a node. So, the random forest classifier creates a larger tree as a result. The decision tree classifier exhibits higher variance, which results in the need for retraining [11]. The combination of multiple trees in the random forest classifier reduces variance and leads to a better modeling performance compared to the decision tree classifier (Figure 2).

Figure. 2. Decision tree in the scikit-learn dataset

DISCUSSION OF THE RESULTS

As discussed earlier, methods of accidentally deleting a majority class and accidentally duplicating a minority class are not the optimal sampling strategy. The first method results in a loss of information, the second – to problems associated with re-training. Additionally, the study only had the option of using the accidental deletion of the majority class to adjust the normative data[12]. This section will examine the outcomes of all the classifiers in relation to the data they were utilized on. The findings of the study suggest that linear classifiers and a naive Bayesian classifier are not ideal for modeling credit scoring. Other classifiers have shown positive results when working with a set of training data, as well as data (Table 2).

Table 2. Accuracy of classifiers applied to oversampled data

	Logistic Regression	Naïve Bayes	Decision Tree	Random Forest
Training	64,1%	64,9%	76,8%	99,6%
Testing	64,1%	64,9%	75,3%	84,8%

CONCLUSION

The study found that the use of machine learning models on data collected by the central bank produced positive outcomes. The study further revealed that the utilization of machine learning algorithms in analyzing consumer loans gave a distinct insight into the traits of both poor and good consumer borrowers and also supplied information to validate the accuracy of consumer loans granted by banks. The study highlights the significance of scrutinizing the data quality through the process of organizing and cleaning to eliminate any irrelevant variables and working with an imbalanced set of training data to avoid prejudice towards the predominant categories.

Based on the developed algorithm, an effective method of predicting creditworthiness is obtained, which allows assessing the probability of loan repayment based on the known characteristics of the borrower. The effectiveness of this method is shown by an example. The combination of models using machine learning improves the effectiveness of credit forecasting, improves the quality of risk assessment and optimizes the loan issuance process. In the future study several directions are proposed for the further development. First of all, it is necessary to supplement the existing data sets with socio-demographic characteristics of borrowers, which can positively affect the performance of algorithms. In terms of modeling, several approaches are proposed that can improve the efficiency of models for NBK: a. Utilizing a combination of machine learning techniques b. Developing a selective combined prediction system. We believe that our results are not the end result, more powerful models of consumer behavior can be built that can be developed with machine learning methods, and are exploring further refinements and larger datasets in ongoing research.

REFERENCES

1. Yakupov, A.I. Application of decision trees for modeling the creditworthiness of commercial bank clients / A.I. Yakupov // Artificial intelligence. – 2008. – No. 4. – pp. 208-213
2. Alencar, R. (2017). Resampling strategies for imbalanced datasets. Retrieved from <https://www.kaggle.com/rafjaa/resampling-strategies-for-imbalanced-datasets>
3. Bogachan B., Donald H., Peter M.J. Fisher, How are nature based solutions helping in the greening of cities in the context of crises such as climate change and pandemics? A comprehensive review, Journal of Cleaner Production, Volume 285, 2021.
4. Baesens, B., Van Gestel, T., Viaene, S., Stepanova, M., Suykens, J., & Vanthienen, J. (2003). Benchmarking state-of-the-art classification algorithms for credit scoring. Journal of The Operational Research Society, 54(6), 627-635. doi: 10.1057/palgrave.jors.
5. Brownlee, J. (2016). Metrics to Evaluate Machine Learning Algorithms in Python. Retrieved from <https://machinelearningmastery.com/metrics-evaluate-machine-learning-algorithms-python/>

6.Chawla, N., Bowyer, K., Hall, L., & Kegelmeyer, W. (2002). SMOTE: Synthetic Minority Over-sampling Technique. *Journal of Artificial Intelligence Research*, 16, 321-357. Doi: 10.1613/jair.953

7.Kuvaiskova, Yu.E. Application of fuzzy logic and machine learning methods in solving the problem of technical diagnostics / Yu.E. Kuvaiskova, A.D. Barsht, K.A. Fedorova // *Informatics and Computer engineering: collection of scientific papers of the VIII All-Russian Scientific and Technical Conference of graduate students, students and young scientists IVT-2016.* – 2016. – pp. 160-166.

8.Grier, W. (2012). *Credit analysis of financial institutions* (2nd ed., pp. 294-296). London: Euromoney Institutional Investor PLC.

9.Lessmann, S., Baesens, B., Seow, H., & Thomas, L. (2019). Benchmarking state-of-the-art classification algorithms for credit scoring: An update of research. *European Journal of Operational Research*, 247(1), 124-136. doi: 10.1016/j.ejor.2019.05.030

10.Henley, W., & Hand, D. (1996). A k-Nearest-Neighbour Classifier for Assessing Consumer Credit Risk. *The Statistician*, 45(1), 77. doi: 10.2307/2348414

11.Tsai, C., & Chen, M. (2010). Credit rating by hybrid machine learning techniques. *Applied Soft Computing*, 10(2), 374-380. doi: 10.1016/j.asoc.2009.08.003

КӨЛІК ЖҮРГІЗУШІНІҢ ҰЙҚЫШЫЛДЫҒЫН НАҚТЫ УАҚЫТТА АНЫҚТАУ ЖҮЙЕСІ*Ыдырыс Жұлдыз, Есмаганбетов Аблай**Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті***Абстракт**

Бұл мақалада жүргізушінің жолдағы қауіпсіздігі мәселесіне назар аударылып, жүргізушінің ұйқышылдығын анықтаудың жаңа жүйесі енгізілген. Бұл жүйе жүргізушінің ұйқы күйін ұйқышылдық белгісі ретінде анықтау үшін конволюционды нейрондық желілерді (CNN) пайдаланады, жоғары дәлдік пен жылдамдық қолданбаның екі мақсаты болып келеді. Көздің жай-күйін жіктеу үшін басты желі ретінде ұсынылғандардың бірі толық дамыған нейрондық желі (FD-NN) болып табылады, ал басқалары қосымша дамыған қабаттары (TL-VGG) бар VGG16 және VGG19-да трансферттік оқытуды пайдаланады. Көз деректерінің қол жетімді және дәл жиынтығының болмауы көзді жабуды анықтау аймағында қатты сезіледі. Сондықтан жаңа кешенді деректер жиынтығы ұсынылады. Эксперименттік нәтижелер көзді жабуды бағалаудың жоғары дәлдігін және есептеу күрделілігін төмендетіп, сондай-ақ ұсынылған құрылымның ұйқышылдықты анықтау мүмкіндігін көрсетеді.

Тірек сөздер: ұйқылық, көлік жүргізуші, конволюционды нейрондық желілер, трансферттік оқыту, қауіпсіздік

Кіріспе

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) жарияланған есептеріне сәйкес, жол-көлік оқиғалары әлемдегі өлімге әкелетін негізгі 10 себептердің бірі болып табылады [1]. Есептер мұндай апаттардың бірінші себебі жүргізушілер екенін көрсетеді. Сондықтан жүргізушінің ұйқышылдығын анықтау жазатайым оқиғалардың алдын алудың қолайлы әдістемесі болуы мүмкін. Ол сондай-ақ Advanced Driver Assistance Systems (ADAS) және Driver Monitoring System (DMS) өнімділігін жақсартады.

Ұйқылық детекторларының үш негізгі санаты бар: көлікке негізделген [2], сигналға негізделген [3] және бет ерекшеліктеріне негізделген [4]. Көлікке негізделген әдістер көлік жағдайынан ұйқышылдықты анықтауға тырысады және руль дөңгелегі бұрышының, үдеуінің, бүйірлік күйінің және т.б. өзгерістерін бақылауға тырысады. Дегенмен, бұл тәсілдер нақты уақыттағы тапсырмалар үшін тым баяу. Сигналға негізделген әдістер ұйқышылдықты психофизиологиялық параметрлерден анықтайды. Осы әдістер негізінде соңғы жылдары бірнеше зерттеулер жүргізілді [5]. Қолданылатын және зерттелетін ең маңызды физиологиялық сигналдар: ElectroEncephaloGram (EEG) [6], ElectroOculoGram (EOG) [7], ElectroCardioGram (ЭКГ) [8] автономды жүйе жүйесінің қызметі, Тері температурасы (ST), Терінің гальваникалық реакциясы. (GSR), сонымен қатар ElectroMyoGram (EMG) сияқты бұлшықет әрекеттері. Бұл тәсілдер көлік жүргізуге теріс әсер етуі мүмкін жағдайларды ескеруі керек. Бет ерекшеліктеріне негізделген әдістер мақсатты инвазивті құралдарсыз нақты уақыт режимінде бағалай алады және олар басқа әдістерге қарағанда арзан және қол жетімді.

Датасет

Бұл зерттеуде деректер жиынтығымен кеңейтілген ZJU деректер жинағы 4 түрлі адамнан алынған 4157 кескіннен тұрады. Мәліметтер екі топқа бөлінеді. Бірінші санатта жүргізушінің басы әртүрлі көздің айналуымен тұзу көрінетін деректер қарастырылады. Екінші санат жүргізуші басын бұратын деректерді қолданады, бірақ рұқсат етілген диапазонда бұл камераның бүйірлік көрінісін жазып алғанын білдіреді. Екінші санат - көлбеу көріністі қамтитын көз деректер жиынтығына арналған жаңа тәсіл.

Сондай-ақ, ZJU тек қытай этносын қамтиды; дегенмен, мұндағы деректер оқыту деректерінің алуан түрін кеңейтетін басқа этникалық топты қамтиды. Бұл мақаланың ұсынылған әдістемесі әртүрлі жарық жағдайларын қамтиды және барлық кескіндер гистограмма эквалайзері арқылы өтеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Жоғарыда айтылғандай, бұл жұмыста үш түрлі нейрондық желі ұсынылды және осы желілердің нәтижесі екі деректер жиынтығы үшін бір-бірімен салыстырылды. Бірінші желі – толық жобаланған нейрондық желі (FD-NN). Модельдің архитектурасы мен қабаттары 1-кестеде көрсетілген. 3×3 сүзгінің өлшемі пайдаланылған 2D конволюционды қабат және белсендіру функциясы ретінде Relu тағайындалған. Функциялар санын азайту үшін 2×2 өлшемімен макспулинг қолданылады. Байланыстардың 25%-ы оқу кезеңінде шамадан тыс орнатуды болдырмау үшін өшеді.

Layer Name	Size of Feature Map	Number of filters
Image input layer	$24 \times 24 \times 3$	—
Conv2D	$32 \times 32 \times 32$	32
Maxpooling2D	$32 \times 31 \times 30$	1
Dropout	$32 \times 31 \times 30$	1
Fully Connected Layer	$1 \times 1 \times 512$	1
Sigmoid	2	—

1 кесте. Ұсынылған толық жобаланған нейрондық желі (FD-NN) құрылымы

Екінші және үшінші желілер трансферттік оқыту тұжырымдамасын және мүмкіндіктерді шығару үшін алдын ала дайындалған CNN пайдаланды. Осы мақсатта VGG16 және VGG19 ұсынылған алдын ала дайындалған желілер ретінде таңдалды. VGG16 — Симонян мен Зиссерман ұсынған терең конволюционды нейрондық желі [9]. VGG16 16 қабаттан тұрады және ImageNet деректер жинағында оқытылады, ол көптеген кескіндерден тұрады және 1000 сыныптары бар. VGG19 — 19 қабаты бар VGG16 нұсқасының тереңдетілген нұсқасы. Ол сондай-ақ ImageNet деректер базасында оқытылды. Өлшемі 224×224 пиксель болатын кескіндерге арналған желі, дегенмен, басқа өлшемдерді де білдіруі мүмкін. Бұл желілер ImageNet деректер жинағының салмағымен төмен деңгейлі мүмкіндіктерді үйренеді және соңғы қосылған үш толық қосылған қабаты бар жоғары деңгейлі мүмкіндіктер шығарылады. Бірінші қабат - кіріс қабаты, екіншісі - Relu функциясымен белсендіру, ал соңғы қабат - Сигмоидтық функция шығыс қабат ретінде.

Анықтаудың соңғы қадамы ретінде суреттер секундына 6 кадрмен түсірілді. Егер желі 12-ден астам ретті кескін үшін көздің жақындық ықтималдығын 50%-дан жоғары бағаласа, жүргізушіге қауіп және дауыстық дабыл жіберіледі. Эксперимент нәтижелері дені сау адам үшін жыпылықтаудың орташа уақыты 100 мс-400 мс екенін көрсетті. Сондықтан 1 секундтан астам уақытқа созылатын жабық көздер шаршау белгісі болып табылады. Алгоритміміздің жалған-теріс нәтижесін азайту үшін, егер көздер 2 секундта үздіксіз жабылса, дабыл беруді ұйғардық. Біз секундына алты кадрды өндергендіктен, жабық көзді анықтаудың 12 дәйекті кадры ұйқышылдық қаупі туралы хабарлайды.

Нәтижелер

ZJU деректер жинағында осы саладағы алдыңғы жұмыс тек оқыту және валидация деректерін пайдаланды. Оптимизатор және жоғалту функциясы ретінде стохастикалық градиенттің түсуі және кросс-энтропия таңдалды. Оқыту жылдамдығы ретінде 0,01 таңдалды және 70% оқу үшін пайдаланылады және қалғаны валидация үшін. 3-кестеде көрсетілген ZJU деректер жиынындағы желілердің дәлдігі мен қисық астындағы ауданы (AUC) FD-NN, TL-VGG16 және TL-VGG19 ROI кескіндерінде сәйкесінше 98,15%, 95,45% және 94,96% дәлдік беретінін көрсетті.

Сандар көрсеткен конволюционды нейрондық желі әдісі мен желі дизайны дәлдік параметрін дұрыс қанағаттандыра алатынын көрсетеді. 3-кестеден көріп отырғанымыздай, ең жоғары

дәлдік FD-NN-ге тиесілі. 4-кестеде шынайы оң (TP), жалған оң (FP), шынайы теріс (TN), жалған теріс (FN) мәндері көрсетілген. FD-NN-де precision 99,8% және recall 86,7% екенін көруге болады.

Network	Accuracy	AUC	Epoch
TL-VGG19	94.96%	99.0%	50
TL-VGG16	95.45%	99.0%	100
FD-NN	98.15%	99.8%	50

3-кесте. ZJU деректер жинағындағы үш ұсынылған желінің дәлдігі мен AUC мәні.

Total Test Number	TP	FP	TN	FN	Precision	Recall
1247	558	1	603	85	99.8%	86.7%

Кесте 4. ZJU деректер жинағы үшін FD-NN ішіндегі precision және recall.

Сонымен қатар, психологиялық тұрғыдан алғанда, ұйқының түсуі әртүрлі кезеңдерден тұрады және оны тек екі санатқа бөлуге болмайды. Ұйқыны екілік жағдай ретінде қарастыру нақты жағдайда өнімділікке әсер ететін аралық деңгейлердің жуықтауын білдіреді. Жасанды нейрондық желіні енгізу өнімділігі жоғары аппараттық құралдарды қажет етеді. FPGA және GPU нейрондық желіні іске асыру үшін ең танымал аппараттық платформалар болып табылады.

Қорытынды

Ұйқышылдықты анықтау қауіпсіз көлік жүргізуде маңызды рөл атқарады және бұл мақалада ұйқышылдықтан болатын жазатайым оқиғалардың алдын алудың жаңа жүйесі ұсынылды. Осылайша, жүйенің бірінші қадамында жүйе кадрлар ағынын түсіреді, ал алдын ала өңдеу бөлімінде ROI қол жеткізу үшін қолданылатын бағдар нүктелері, содан кейін көз аймағы таңдалады, ал алдын ала өңдеу блогы камераның көздің алдыңғы бөлігін таңдайды. Содан кейін кескін сұр кескінге айналады және көздің контрастын теңестіреді. Соңында кескін 24×24 пиксельге дейін өзгереді.

Бұл жұмыста осы қадамның нәтижесі желіге көз күйінің жіктелуіне кіріс ретінде пайдаланылды. Желі 12-ден астам сурет үшін көздің жабық екенін анықтаса, жүргізушіге дабыл жіберіледі, басқа жағдайларда ол көздің ашып-жабылуын да деп есептейді.

Мақалада көздің күйіне негізделген ұйқышылдықты анықтау үшін жақсырақ дәлдік пен аз есептеу уақытына қол жеткізу үшін үш желі ұсынылды. Эксперименттік нәтижелер FD-NN желісінің 98,15% дәлдікке және 99,8% AUC мәніне жететінін көрсетті. FD-NN нақты уақыттағы тапсырмалар үшін де сенімді; көз күйін жіктеу үшін қажетті уақыт осы желіде 1,4 мс.

Қолданылған әдебиеттер:

1. World Health Organization The top ten causes of death. [Online]. Available: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/the-top-10-causes-of-death>
2. Yu, J., Chen, Z., Zhu, Y., Chen, Y. J., Kong, L., & Li, M.: Fine-grained abnormal driving behaviors detection and identification with smartphones. IEEE transactions on mobile computing. 16(8), 2198-2212 (2016)
3. Budak, U., Bajaj, V., Akbulut, Y., Atila, O., & Sengur, A.: An effective hybrid model for EEG-based drowsiness detection. IEEE Sensors Journal. 19(17), 7624-7631 (2019)
4. Ngxande, M., Tapamo, J. R., & Burke, M.: Driver drowsiness detection using behavioral measures and machine learning techniques: A review of state-of-art techniques. In 2017 Pattern Recognition Association of South Africa and Robotics and Mechatronics. pp. 156-161 (2017)
5. Sahayadhas, A., Sundaraj, K., & Murugappan, M.: Detecting driver drowsiness based on sensors: a review. Sensors. 12(12), 16937- 16953 (2012)

6. Kim, J. Y., Jeong, C. H., Jung, M. J., Park, J. H., & Jung, D. H. :Highly reliable driving workload analysis using driver electroen- cephalogram (EEG) activities during driving. *International Journal of Automotive Technology*. 14(6), 965-970 (2013)
7. Zheng,W.L.,Gao,K.,Li,G.,Liu,W.,Liu,C.,Liu,J.Q.,&Lu,B. L.:Vigilance estimation using a wearable EOG device in real driving environment. *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Sys- tems* (2019).
8. Lee,H.,Lee,J.,&Shin,M.:UsingwearableECG/PPGsensorsfor driver drowsiness detection based on distinguishable pattern of re- currence plots. *Electronics*. 8(2), 192 (2019)
9. Simonyan, K., & Zisserman, A.:Very deep convolutional networks for large-scale image recognition. *arXiv preprint arXiv:1409.1556* (2014)

ЖОЛ БЕЛГІЛЕРІН КОНВОЛЮЦИОНДЫ НЕЙРОНДЫҚ ЖЕЛІСІ АРҚЫЛЫ ТАҢУ

Ыдырыс Жұлдыз, Есмаганбетов Аблай

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті

Абстракт

Бұл жұмыста жол белгілерін анықтау және тану жүйесін құру үшін терең оқытудың көмегімен конволюционды нейрондық желі (CNN) әдісі қолданылды. Ұсынылған жол белгілерін тану жүйесі жол белгілерінің кескінін тану үшін нақты уақыт режимінде жұмыс істей алады. Бұл мақалада бар деректер жинақтары мен жиналған жергілікті жол белгілерін пайдалана отырып, 43 түрлі жол белгілерін терең меңгерту арқылы модель оқытылады. Жол белгілерін анықтау және тану жүйесі жол белгілерінің әртүрлі түрлерін үйрету арқылы әртүрлі функцияларды алатын 8-қабатты конволюционды нейрондық желіні қолдану арқылы ұсынылған.

Автоматты қозғалыс белгілерін анықтау және тану терең оқытуды қолдана отырып, конволюционды нейрондық желіде (CNN) ойластырылған. Ұсынылған тұжырымдама 43 класста таратылған 50 000-нан астам кескінді қамтитын инновациялық деректер жиынтығы арқылы бағаланды.

Зерттеу нәтижесінде терең оқыту әдістерін қолдану арқылы жіктеу дәлдігі 95% алынды. Жұмыстың жаңалығы ретінде пайдаланылған деректер жиыны мен модельді оқыту алгоритмдерінің тиімділігін арттыру үшін қолданылатын конволюционды желі әдістерінің әртүрлілігін, алынған жол белгілері мен оны тану алгоритмдерінің алуан түрлілігін, сонымен қатар жоғары дәлдікке қол жеткізу.

Тірек сөздер: CNN, нейрондық желі, қозғалыс белгісі, терең оқыту, машиналық оқыту.

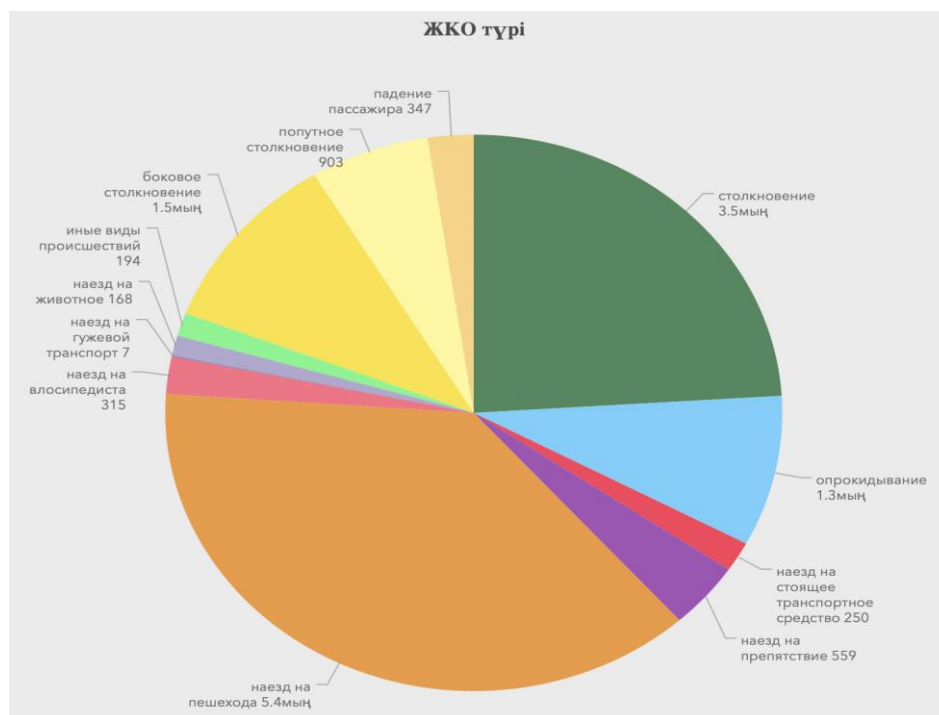
Кіріспе

Жол-көлік оқиғасы – көлік құралының басқа көлікпен, жаяу жүргіншімен, жануармен, қозғалмайтын затпен соқтығысуы немесе жолдағы басқа да кедергілер кезінде болатын оқиға. Жол-көлік оқиғалары мүліктің бұзылуына, жарақаттарға немесе өлімге әкелуі мүмкін және олар жүргізуші қатесі, көлік құралының ақаулары, жол жағдайы және ауа райы сияқты әртүрлі факторлардан туындауы мүмкін. [1]. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің ресми статистикасы бойынша 2022 жылы жол-көлік оқиғаларының саны 14 441-ті құрайды.

Көрсетілген графикте 2022 жылға арналған Қазақстандағы жол-көлік оқиғаларының статистикасы берілген (сурет 1). Ең көп жол-көлік оқиғасы Алматы қаласында (3504), Алматы облысында (2083) және Жамбыл облысында (1498) тіркелген. Оқиға салдарынан қаза тапқандар саны – 2391, жарақат алғандар саны – 18297 [2]. Жол-көлік оқиғаларының негізгі себептері:

- тыйым салынған жерлерде жылдамдықты арттыру;
- жаяу жүргіншілер өткелінен өткенде;
- жолдың жүру бөлігіндегі белгілермен анықталған талаптарды сақтамау [3].

Сурет 1. 2022 жығы ҚР жол-көлік оқиғаларының саны

Нақты уақыттағы жол белгілерін тану жүйесі белгілерді тану үшін нақты уақытта көліктің алдыңғы камерасы түсірген суреттерді талдайды. Олар жүргізушіге ескертулер беру арқылы қауіпсіздікті арттыруға көмектеседі.

Әдебиеттік шолу

Жол белгілерін анықтау жүйелері шағын объектілерді (белгілерді) анықтаудың ең танымал жүйелері болып табылады. Жол белгілерін анықтау әдетте жол белгілері болуы мүмкін берілген кескінде үміткер аймақтарды жасау үшін түсті немесе геометриялық мүмкіндіктерді пайдалануды қамтиды.

Ли және Ким (2018) авторлары жол белгілерінің дәл орналасуы мен шекарасын бір уақытта бағалайтын CNN жол белгілерін анықтаудың жаңа жүйесін әзірледі. Дәлдік жақсы болғанымен, Ли командасына өте жоғары сапалы кескіндерді талап етеді [4].

Ху және т.б. ғалымдар(2016) объектілердің үш класына назар аударды: жол белгілері, автомобильдер және велосипедтер [5]. Олардың ұсынысы бір оқуға негізделген анықтау жүйесі арқылы барлық үш сыныпты анықтады. Олардың үлгісінде жол белгілері детекторына ең аз уақыт қажет болды, өйткені олар қосалқы детекторлардың аз санын пайдаланды. Басқа нысандарды анықтау үшін қосымша мүмкіндіктер қосылғанда, анықтаудың орындалу уақыты айтарлықтай өсті.

Ву Йицян және т.б. зерттеушілер [6] шағын объектілерге төзімді және жол белгілерінің барлық санаттарын анықтай алатын нақты уақыттағы жол белгілерін тану алгоритмін енгізеді. (кеңейтілген мүмкіндікті таңдауға [7, 8] спектрлік кластерлеу сияқты соңғы алгоритмдерді пайдалану арқылы қол жеткізуге болады). Атап айтқанда, объектіні анықтауға жауапты аймақтық ұсыныс модулінен (RPM) және анықталған объектілерді жіктеуге арналған жіктеу модулінен (CM) тұратын екі деңгейлі анықтау құрылымы ұсынылады. Бағдаршамдарды анықтауда түсі мен пішіні туралы мәліметтер пайдаланылды. Мысалы, бағдаршамдарды тану үшін RGB немесе HSV түс кеңістігі пайдаланылды [9]. Түстерден басқа геометриялық ақпарат кеңінен қолданылады. Жол белгілерінің геометриялық ерекшеліктері, Хью трансформациясы, бұрыштарды анықтау және проекциялар жол белгілерінің нақты орнын анықтау үшін қолданылады [10].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Нейрондық желіде CNN кескіндерді тану, кескіндерді жіктеу үшін негізгі санаттардың бірі болып табылады. CNN кескін классификациялары кіріс кескінін алады, оны өңдейді және белгілі бір санаттар бойынша жіктейді.

Техникалық тұрғыдан, CNN үлгілерін оқыту және сынау үшін терең үйренуден өтеді. Әрбір кіріс кескін конволюция, біріктіру және одан ары қарай толық қосылған қабаттан өтіп Softmax функциясы қолданылады. Соңында классификация нәтижесі ретінде 0 мен 1 арасында жататын ықтималдық мәнін шығарады. Конволюционды қабатта өтетін есептулерді (1) теңдеуде көрсетілгендей жеңілдетуге болады:

$$a^k = f \left(\sum_{i,j=1}^3 w_{ij}^k \times x_{ij} + b^k \right) \quad (1)$$

Мұндағы, k w_{ij} – конволюция ядросының салмақтық мәні; i_j x кіріс пикселінің мәні конволюция ядросының салмағына сәйкес; біріншіге сәйкес келетін ығысу конволюциялық ядро; k b – ығысу; $f(x)$ – активация функциясы. RLU активация функциясы CNN-де жиі қолданылады.

Қолданылған датасет

Қозғалыс белгісі классификаторын үйрету үшін пайдаланылатын деректер жинағы Traffic Sign Recognition Test – GTS-RB [11]. GTSRB деректер жинағы 43 жол белгілері класынан және шамамен 50 000 кескіннен тұрады. Қолданылған деректер жиынтығын 3-суретте көруге болады.

Сурет 3. Traffic Sign Recognition Test – GTS-RB деректер жинағы

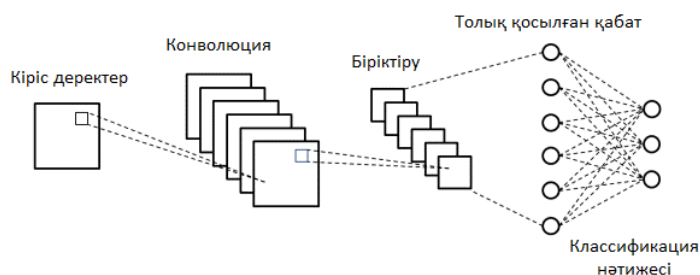
Модельді оқыту

Жол белгілерін анықтауға арналған белгінің әрбір бөлігін анықтау тапсырмасының мақсаты кез келген бір пиксель белгінің бір бөлігіне жататынын анықтау болып табылады. Бұл мәселені шешу үшін ұсынылған шешім геометриялық фигуралары бар объектілерді жіктеуге арналған конволюционды нейрондық желіге негізделген. Сынама алу әдісі оқу деректеріндегі күрделі кобейімделулердің алдын алу арқылы артық орнатуды азайту үшін толық қосылған екі қабат арасында қолданылады [12]. Әрбір нейронның шығыс сигналы 0,5 ықтималдықпен нөлге орнатылады. CNN оқыту графикалық өңдеу блоктары (GPU) арқылы жеделдетіледі. Одан әрі жылдамдату активтендіру функциясы ретінде түзетілген сызықтық бірліктерді (ReLU) пайдалану арқылы қол жеткізіледі.

Сынақ суреттерін өңдеу үшін CNN кескінінің ортасындағы әрбір нүктенің белгі болуы немесе болмау ықтималдығын қамтамасыз ете алады. Бұл процедура ықтималдық картасын береді. Нүктенің ықтималдығын оның орталық пикселі айналасында кездейсоқ айналу арқылы жасалған әрбір патчтың ықтималдығын орташалау арқылы есептеуге болады, мұнда i - жеке патч үшін есептелген CNN жіктеу ықтималдығы, ал ықтималдық саны есептеу тиімділігі үшін 5-ке тең. CNN-де көбірек еркіндік дәрежесі бар, сондықтан үлкен дисперсия және аз қиғаштық көрсетеді. Бұл факт CNN мүмкіндікті анықтау мүмкіндігін асыра бағалауға себеп болады. Сондықтан тиісті шекті пайдалану керек.

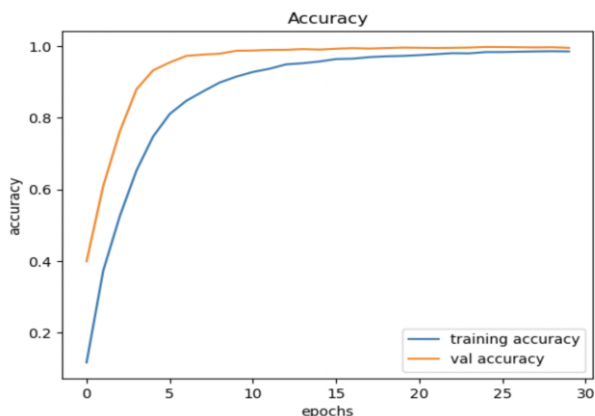
Нәтижелер

Деректер жинағы python scikit- Learn кітапханасына енгізілген жіктеу функциясы арқылы жіктелді. Деректердің 70%-ы оқытуға, 30%-ы тестілеуге пайдаланылды. Дәлдік функциялары Adam оңтайландыру алгоритмі арқылы оңтайландырылған. Ұсынылған CNN моделі 15 дәуірлік итерация арқылы сынақтан өтті. Нейрондық желіні сәтті оқытудан кейін оның өнімділігін тексеру қажет. Төмендегі 4-суретте CNN конволюциялық нейрондық желі моделінің жаттығу кезеңінің мысалы келтірілген. Бұл біздің үлгінің архитектурасын жүзеге асыру кезеңі. Модельдік архитектура жол белгілерін анықтау және тану үшін 8 қабатты конволюциялық нейрондық желіні қамтамасыз етеді. Модельдің бірінші қабатында сурет 30x30.3 өлшемінде, яғни 30x30 өлшемінде және түсті RGB пішімінде алынады. Келесі қабатта Conv2D ReLU белсендіру функциясы арқылы жүзеге асырылады. Үшінші қабатта maxpool2d қауымдастығы қолданылады. MaxPool2D деңгейі кеңейтім, ядро өлшемі, қадам, кеңейту, толтыру және қайтару индекстерін қоса алғанда әртүрлі параметрлерді қабылдайды. Төртінші Conv2D қабаты ReLU белсендіру функциясын пайдаланады. Бесінші қабат қайтадан MaxPool2D қауымдастығын пайдаланады. Алтыншы қабатта кірістерді тегістеу үшін тегістеу қабаты қолданылады. Келесі қабат тығыз қабат немесе тығыз қабат деп аталады. Бұл алдыңғы қабатпен терең байланысқан қабат, яғни қабаттың нейрондары оның алдыңғы қабатының әрбір нейронымен байланысады. Соңғы қабатта алынған максималды дәлдікті нәтиже ықтималдығына 1-ге, ал қателік кластарының ықтималдығын 0-ге жақындату үшін шығыс тығыз қабатында Softmax функциясы қолданылады. Нәтижесінде танылған жол белгісі алынады.

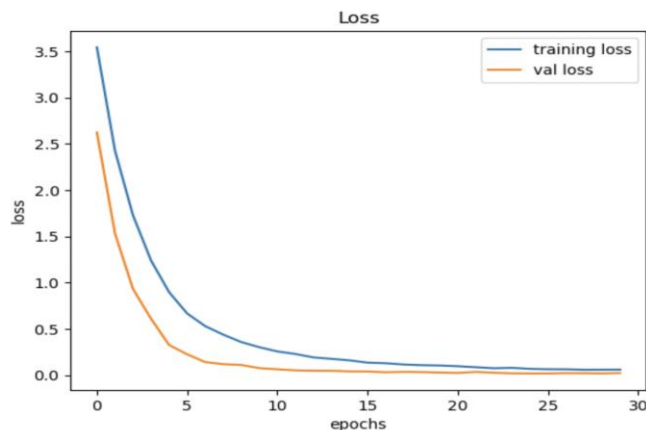
Сурет 4. CNN конволюциялық нейрондық желі моделі

Төмендегі суретте Matplotlib көмегімен анықталған модельдің дәлдігі көрсетілген (5-сурет). Дәлдік – қозғалатын нүкте санының механикалық түрінің разрядтық сипаттамасы. Бұл әртүрлі сыныптар бірдей болса, пайызды анықтау үшін әсіресе пайдалы. Ол дұрыс болжамдар санының олардың жалпы санына қатынасы ретінде есептеледі және пайызбен көрсетіледі.

Сурет 5. Модельдің дәлдігі

Классификациялық есептердегі ең табиғи таңдау шекті жоғалту функциясы болып табылады. Мұндай жоғалту функциясы үзіліссіз, эмпирикалық тәуекелді азайту комбинаторлық оңтайландырудың күрделі міндеті болып шығады. Сондықтан барлық мүмкін болатын үздіксіз жуықтаулар қолданылады. Модельді оқытудағы ең маңызды қадамдардың бірі жоғалту функциясы болып табылады. Жоғалту функциясы нейрондық желінің негізінде жатыр. Ол нақты және қабылданған жауаптар арасындағы қатені есептеу үшін қолданылады (6-сурет).

Сурет 6. Жоғалту функциясы

Қорытынды

Зерттеу барысында алға қойылған міндеттер орындалды. Жол белгілерін анықтау мен танудың жаңа тәсілі ұсынылды. Деректер жиынының көлемін ұлғайту шешімі табылды. Желінің жұмысын жақсарту үшін аймақтық ұсыныстар желісін басқару үшін фокустың жоғалуы пайдаланылады. Сонымен қатар, жол белгілерін анықтау үшін 3 конволюциялық және бір толық қосылған қабат пайдаланылды, бұл үлкен жол белгілері болған жағдайда өте пайдалы.

Басқа авторлардың еңбектерінде CNN моделінің орташа дәлдігі 90% құрайды, ал біздің ұсынған желі зерттеу барысында қайта оқытылған CNN моделінің дәлдік жылдамдығын 95% дейін арттырды. Сонымен қатар, тану фазасында дәлдікті арттыру үшін жіктеу желісінде тығыз блоктар қолданылады. Ұсынылған әдіс жол белгілерінің әртүрлі санаттарын анықтауда және тануда өте жақсы нәтиже береді. Ұсынылып отырған ғылыми-зерттеу жұмыстары жол-көлік оқиғаларының санын азайтуға үлкен септігін тигізеді.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Орысша-қазақша құқықтық анықтамалық сөздік. (2008). Алматы: Жеті жарғы.
2. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті.
<https://gis.kgp.kz/portal/apps/opsdashboard/index.html#/d0d3961ae59546ac96554f2436fb2588>
3. Lee, H.S., Kim, K., 2018. Simultaneous traffic sign detection and boundary estimation using convolutional neural network. *IEEE Trans. Intell. Transp. Syst.* 19 (5), 1652–1663.
4. Hu, Q., Paisitkriangkrai, S., Shen, C., van den Hengel, A., Porikli, F., 2016. Fast detection of multiple objects in traffic scenes with a common detection framework. *IEEE Trans. Intell. Transp. Syst.* 17 (4), 1002–1014.
5. Wu, Y. , Li, Z. , Chen, Y. , Nai, K. , & Yuan, J. (2020). Real-time traffic sign detection and classification towards real traffic scene. *Multimedia Tools and Applications*, 79(25-26), 18201-18219. <https://doi.org/10.1007/s11042-020-08722-y>
6. Zheng, W., Zhu, X., Wen, G., Zhu, Y., Yu, H., & Gan, J. (2018). Unsupervised feature selection by self-paced learning regularization. *Pattern recognition letters*, 132(4-11). <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2018.06.029>

7. Zheng, W., Zhu, X., Zhu, Y., Hu, R., & Lei, C. (2018). Dynamic graph learning for spectral feature selection. *Multimedia tools and applications*, 77(22), 29739-29755. <https://doi.org/10.1007/s11042-017-5272-y>
8. Li, X., Ma, H., Wang, X., & Zhang, X. (2018). Traffic light recognition for complex scene with fusion detections. *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*, 19(1), 199-208. <https://doi.org/10.1109/tits.2017.2749971>
9. Hechri, A., & Mtibaa, A. (2020). Two-stage traffic sign detection and recognition based on SVM and convolutional neural networks. *IET Image Processing*, 14(5), 939-946. <https://doi.org/10.1049/iet-ipr.2019.0634>
10. Lin, Z., Yih, M., Ota, J.M., Owens, J., & Muyan-Ozcelik, P. (2019). Benchmarking Deep Learning Frameworks and Investigating FPGA Deployment for Traffic Sign Classification and Detection. *IEEE Transactions on Intelligent Vehicles*, 4(3), 385-395.
11. Krizhevsky, A., Sutskever, I., & Hinton, G. (2017). ImageNet classification with deep convolutional neural networks. *Communications of the ACM*, 60(6), 84–90.

СПЕЦИФИКА И ПРИНЦИПЫ МИРОТВОРЧЕСКОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

Сотникова Марина Олеговна

Магистрант 2 курса по специальности “Медиакоммуникации”

Казахский национальный университет имени аль-Фараби

Ключевые слова: миротворческая журналистика, конфликт, СМИ.

Актуальность данной темы заключается в том, что сейчас в мире происходят масштабные военные конфликты и роль в них журналистики как никогда важна. Ведь информационные войны, по своему значению, приравниваются к боевым действиям, только вместо оружия у журналистов сила их слова.

Задачи исследования:

- Определить значение миротворческой журналистики;
- Показать степень изученности миротворческой журналистики в Казахстане;
- Дать рекомендации журналистам по освещению конфликтов.

Во время конфликтной ситуации, масс медиа становятся основным источником информации, как для субъектов конфликта, так и для сторонних наблюдателей. Поэтому журналисты могут выбрать роль как медиаторов для деэскалации конфликта, так и стать посредниками в потенциальной эскалации конфликта.

Журналистика мира (Peace Journalism) – это особая форма журналистики, которая направлена на мирное урегулирование конфликта с помощью использования комплекса методов, ориентированных на беспристрастный, объективный анализ конфликта и поиск компромисса в кризисных ситуациях.

С точки зрения научной изученности журналистики мира, её основной задачей является - непредвзятое обеспечение аудитории достоверной информацией, с помощью «сбалансированности, эмоциональной отстраненности и исключения ангажированности сообщений». [1] В истории становления теории журналистики мира большую роль сыграл норвежский социолог Йохан Винсент Галтунг. Он утверждал, что мирная журналистика – это освещение в массовых медиа войн и конфликтов, с выполнением некоторых условий: отсутствие ангажированности прессы, отказ от использования языка вражды и эмоционально окрашенной лексики, ориентация на множество мнений.

Далее будут выделены 5 основных принципов миротворческой журналистики:

- Основание на фактах и общественной значимости;
- Стремление к пониманию двух конфликтующих сторон;
- Фокус на поиске ненасильственного решения конфликта;
- Отказ от использования провокаций и языка вражды;
- Исследование проблемы через 3 главных аспекта:
  - a) Выяснить кто является сторонами данного конфликта;
  - b) Определить цели противоборствующих сторон;
  - c) Понять, что является источником конфликта и какие проблемы существуют.

Журналистика, осуществляющая миротворческую функцию должна следовать следующим задачам:

- Предоставлять аудитории информацию о предпосылках конфликта, показывать следственно-причинные связи использования методов борьбы обеих сторон;
- Использовать плюрализм мнений, рассказывать о целях двух сторон;
- Показывать позиции сторонних наблюдателей, давать их полные комментарии, нечего не вырывать из контекста;
- Способствовать подключению мировых организаций, если это будет касаться процесса мирного урегулирования конфликтной ситуации.

К инструментам миротворческой журналистики мы можем отнести диалог между сторонами, а СМИ являются именно такой площадкой для освещения диалога между оппонентами, журналисты должны проводить исследования причин конфликта и путей их разрешения, медиа предоставляют видео материалы и фотографии, которые помогают не только визуализировать проблемы, но и также увидеть масштабы конфликтов и их негативные последствия.

Чтобы лучше понять важность миротворческой журналистики, мы рассмотрим примеры из истории, когда СМИ способствовали возникновению конфликта, а когда урегулированию.

СМИ способствовали разжиганию конфликта- геноцид в Руанде в 1994 году.

Геноцидом народа тутси происходил с 6 апреля по 18 июня 1994 года и унёс жизни около миллиона человек. В стране была напряжённая обстановка между народами хунту и тутси. Всё усугубилось со смертью президента Руанды Жювеналя Хабиариманы и президента Бурунди Сиприена Нтарьямиры.

Теоретики показали какую роль в геноциде сыграли СМИ.

Наиболее распространённым СМИ в Руанде было радио. Местные жители, не имевшие радиоприёмников ходили к соседям и родственникам, а также в бары, чтобы послушать вещание. До 1990 года существовала только одна радиостанция “Национальное радио Руанды”. В 1992 году было решено запустить ещё одну станцию под названием “Свободное радио и телевидение тысячи холмов” (RTML). Обретя всеобщую популярность в стране, данная станция призывала к уничтожению тутси и разжиганию массового террора. Очевидцы рассказывали о том, что в одной руке у убийц было мачете, а в другой – радиоприёмник, настроенный на волну RTML. [2]

СМИ способствовали урегулированию конфликта – освещение конфликта Северной Ирландии.

Тут нельзя не отметить роль ирландского журналиста Дениса Мюррея, который на протяжении 26 лет освещал мирный процесс в Северной Ирландии. В своей работе «Репортажи о ведении переговоров и формирование общественного мнения: опыт Северной Ирландии» он упоминает, что: «Если процессы мирного урегулирования во всем мире и научили нас чему-либо, так это тому, что они уникальны – между конфликтами возможно сходство, перекличка и резонанс, но ни один из них не идентичен другому. Однако нельзя сказать, что невозможно извлечь уроков из той или иной ситуации. Например, в мирном процессе в Северной Ирландии имеется несколько элементов, которые можно считать универсальными обязательными требованиями: желание всех сторон прийти к соглашению или, по крайней мере, положить конец конфликту; участие представителей международного сообщества в качестве арбитров; готовность продолжать урегулирование и хотя бы минимальный контроль со стороны СМИ» [3]

В основном, когда речь идёт о роли СМИ в урегулировании конфликтов в пример можно привести те случаи, когда медиа представляли собой площадку для освещения мирных переговоров как это было с Арменией и Азербайджаном или Израилем и Палестиной.

Стоит отметить, что особое значение во внешней политике Казахстана занимает миротворческая деятельность. Она направлена на предотвращение, сдерживание, прекращение вооруженных конфликтов и оказание гуманитарной помощи, как обозначено в законе «О миротворческой деятельности Республики Казахстан» 2015 года. [4] Но степень изученности миротворческой журналистики в Казахстане носит фрагментарный характер. Есть небольшое количество журналистов, филологов и социологов, которые в своих трудах затрагивали данную область исследования. Тему сенситивной журналистики описывал в своей статье “Освещение конфликтов” казахстанский политолог Мухтар Сенгирбай. Он отмечал, что цель конфликтно-чувствительной журналистики - «объяснить конфликт не как противостояние и неразрешимый спор, а как объективное общественное явление, и не допустить перерастания конфликта в насилие». Также им были предложены правила по освещению конфликтов с точки зрения мирной журналистики.

Сенситивный журналист должен:

- Не описывать конфликт как противостояние двух групп. Это можно заменить рассказом о жизненных ситуациях людей, которых каким-либо образом затронул конфликт;
- Не выставлять на первый план цитаты лидеров конфликта, которые имеют требования к друг другу;
- Стараться находить между сторонами общие интересы;
- Не вселять в аудиторию чувство паники и страха своими материалами;
- Быть максимально объективным к обеим сторонам;
- Не навязывать стереотипов, не связывать преступления с национальной или религиозной принадлежностью. [5]

Также в Казахстане существуют организации на подобии “Центра медиации”, которые занимаются миротворческой деятельностью, в том числе и в области журналистики.

Казахстанский независимый эксперт Р.Д. Карымсакова в своём пособии для журналистов “Освещай, но не разжигай”, показывает разницу между негативным и позитивным информативным воздействием на конфликт. При позитивной модели, журналист может управлять конфликтом, снижается напряжённость и повышаются механизмы, направленные на решение конфликта. При негативной модели усиливается энергетика противодействия. [6]

Нельзя не отметить, что в Казахстане проходит огромное количество конференций, круглых столов, дискуссий о роли журналистики в конфликтных ситуациях.

Изучив все аспекты, ниже мы приведём ряд рекомендаций, которые могут помочь вам в вашей работе, если вы захотите заниматься миротворческой журналистикой.

- ❖ Будьте объективными. В миротворческой журналистике важно сохранять нейтральную позицию и не принимать сторону в конфликте. Ваша задача - дать голос обеим сторонам и помочь людям лучше понимать проблему и ее решение.
- ❖ Будьте чуткими к культурным и социальным различиям. В разных культурах и обществах существуют свои традиции, обычаи и нормы поведения. Будьте готовы к тому, что ваша работа может столкнуться с этими различиями, и попытайтесь понять их, чтобы работать эффективно.
- ❖ Используйте альтернативные источники информации. В конфликтных ситуациях зачастую трудно получить точную и объективную информацию от одной стороны. Попробуйте использовать альтернативные источники информации, например, независимых экспертов или организации, занимающиеся миротворческой деятельностью.
- ❖ Старайтесь не подстрекать к конфликту. Ваша задача - помочь решить конфликт, а не усугубить его. Избегайте использования языка, который может подстрекать к насилию или дискриминации.
- ❖ Не забывайте о безопасности. Работа в конфликтных зонах может быть опасной. Обязательно соблюдайте меры безопасности и сотрудничайте с местными властями и организациями, чтобы узнать о возможных угрозах и опасностях.

Выводы

Во время освещения конфликта, неважно будь то война между государствами или конфликт на религиозной почве, перед журналистами стоит один вопрос “Что станет объектом их прицела?” Освещение фактов конфликта или возможностей мирного урегулирования. С одной стороны, если журналисты будут писать о мире во время военных действий, то будет происходить замалчивание военных преступлений и аудитория не будет ведать о ужасах войны. С другой стороны, материалы о насилии нагнетают военную обстановку, усугубляя положение.

В статье мы рассмотрели принципы миротворческой журналистики, её цели и задачи. Были даны рекомендации для журналистов в миротворческой области, а также была показана изученность данной темы в Казахстане.

Мы пришли к таким выводам, что миротворческая журналистика направлена на мирное урегулирование конфликтов. Использование её инструментов поможет объективно подавать новости о конфликтах, учитывать интересы противоборствующих сторон, решать разногласия мирно и без негативных последствий.

Список использованной литературы

-
- [1] Олейников Сергей Викторович Миротворческий потенциал и язык конфликта современной журналистики // Вестник СПбГУ. Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика. 2015 г..
- [2] Смирнов А.А. Проповедники ненависти. Роль массмедиа в разжигании геноцида в Руанде. 2019 г..
- [3] D. Murray, Reporting on negotiations, shaping public opinion: the Northern Ireland experience, in Preparing for peace: communications in conflict resolution, OSCE, December 2012, p. 21..
- [4] <https://strategy2050.kz/ru/news/mirotvorcheskaya-deyatelnost-i-vklad-kazakhstana-v-obespechenie-mira-i-bezopasnosti/>.
- [5] Практическая журналистика в Казахстане. Международный центр журналистики MediaNet Алматы 2017 г. 141 стр..
- [6] Рахилия Карымсакова Освещай, но не разжигай Пособие для журналистов Алматы. 2007г..

ФОРМИРОВАНИЕ РЫНОЧНЫХ ЦЕН МЕТОДОМ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ЗАТРАТ НА ПРИМЕРЕ КОМПАНИИ: «АО ТЕХНОДОМ ОПЕРАТОР»

А.У.Умаров^{1а}, К.А.Мурзабекова^{1б}

¹ *Логистика және көлік академиясы, г. Алматы, Қазақстан,*
^аaumarovkz@gmail.com, ^бmkaken@mail.ru

Аннотация. Статья «Формирование рыночных цен методом исследования логистических затрат на примере компании: «АО Технодом Оператор»» представляет собой исследование, целью которого является определение эффективных методов формирования рыночных цен на услуги логистической компании.

Гипотеза исследования: Гипотеза исследования основана на предположении, что использование метода исследования логистических затрат может быть эффективным способом определения цен на услуги компании, что позволит ей сохранять конкурентоспособность на рынке.

Материал исследования: В качестве материала исследования была выбрана компания «АО Технодом Оператор». Исследование было проведено на основе данных о логистических затратах компании, ее конкурентоспособности на рынке и показателей деятельности.

Методы и процедуры исследования: Методы и процедуры исследования включали в себя анализ литературных источников, анкетирование специалистов компании, сбор и анализ данных о логистических затратах компании, применение метода ABC-анализа.

Результаты исследования: Результаты исследования подтвердили гипотезу о том, что использование метода исследования логистических затрат является эффективным способом определения цен на услуги компании. В результате исследования были предложены рекомендации по формированию цен на услуги компании и повышению ее конкурентоспособности на рынке.

Ключевые слова: логистические затраты, рыночные цены, конкурентоспособность, метод ABC-анализа, компания «АО Технодом Оператор».

I. Введение

В современных условиях конкуренция на рынке услуг и товаров постоянно растет, и для компаний становится все более важным умение правильно формировать рыночные цены. Рыночные цены являются основой прибыли, и неправильно выбранные цены могут привести к

убыткам и потере клиентов. Поэтому, необходимо иметь понимание о том, как формировать правильные цены на продукцию и услуги.

В данной статье мы рассмотрим метод формирования рыночных цен на услуги компании «АО Технодом Оператор», используя метод исследования логистических затрат. Логистические затраты являются одним из важнейших элементов в процессе формирования цены на услуги, и они должны быть учтены при определении стоимости продукции или услуг.

Целью данного исследования является разработка метода формирования рыночных цен на услуги компании «АО Технодом Оператор» на основе анализа логистических затрат. Для достижения данной цели были поставлены следующие задачи: изучение теоретических аспектов формирования рыночных цен и логистических затрат, анализ логистических затрат компании и разработка метода формирования рыночных цен на услуги компании. Объектом исследования является компания «АО Технодом Оператор», предоставляющая услуги по доставке и хранению грузов. Исследование проводилось на примере данной компании, что позволило получить практические результаты и сделать выводы о применимости метода формирования рыночных цен на услуги компаний в целом.

II. Теоретический обзор

Формирование рыночных цен является одной из важнейших задач для любой компании. Рыночные цены определяются на основе многих факторов, включая логистические затраты, которые могут оказать значительное влияние на конечную стоимость товаров или услуг. Логистические затраты включают в себя расходы на транспортировку, складирование, управление запасами и другие операции, связанные с логистикой.

Для того чтобы правильно определить рыночную цену, компании используют различные методы формирования цен, включая методы, основанные на затратах. Один из таких методов - ABC-анализ в логистике, который позволяет определить наиболее значимые позиции в товарной номенклатуре, а также управлять запасами и оптимизировать логистические затраты.

ABC-анализ в логистике основывается на классификации товаров по их стоимости и количеству, что позволяет определить наиболее значимые товары, которые требуют более точного управления запасами и логистическими затратами. Товары, относящиеся к классу А, являются наиболее дорогими и значимыми для компании, товары класса В - менее значимые, а товары класса С - наименее значимые. Таким образом, компания может сосредоточить свое внимание на товарах, которые имеют наибольшее влияние на логистические затраты и формирование рыночных цен.

В данной статье мы рассмотрим метод формирования рыночных цен на примере компании «АО Технодом оператор», используя метод ABC-анализа в логистике. Мы проведем исследование логистических затрат компании, определим наиболее значимые товары и

предложим рекомендации по оптимизации логистических затрат и формированию рыночных цен.

III. Материал и методы

Материалы и методы данной статьи основываются на изучении логистических затрат компании «АО Технодом Оператор» и применении метода ABC-анализа для определения влияния данных затрат на формирование рыночных цен.

АО Технодом Оператор, также известная как Технодом, является крупнейшей торговой сетью в Казахстане по продаже бытовой техники и электроники. Она была основана в 2002 году Эдуардом Кимом, экс-генеральным директором компании Sulprak, которому на момент ухода принадлежало 49% бизнеса. Штаб-квартира компании расположена в городе Алматы. Согласно данным на 2015 год, компания занимала первое место на рынке бытовой техники и электроники в Казахстане, составляя 33% рынка. Она имеет 61 магазин на территории Казахстана и 4 магазина в столице Кыргызской Республики. По итогам 2015 года, ежемесячные продажи на один квадратный метр торговой площади составили \$590, а EBITDA (в продажах в долларах) - 7,3% [1].

Исследование проводилось на основе данных, предоставленных компанией «АО Технодом Оператор», таких как отчеты о расходах на логистику, стоимость производства и дистрибуции товаров, а также цены на конкурирующие продукты. Для проведения исследования был выбран метод ABC-анализа, который позволяет классифицировать затраты компании по степени их влияния на конечную цену продукта. При этом основное внимание уделяется тем затратам, которые оказывают наибольшее влияние на формирование цены продукта.

В рамках исследования также была проведена аналитическая работа по анализу основных методов формирования рыночных цен и их применению в современных условиях. Все полученные результаты были проанализированы и обобщены с целью определения оптимального метода формирования рыночных цен для компании «АО Технодом Оператор».

IV. Анализ данных и результаты исследования

Из представленных данных компании «АО Технодом Оператор» видно, что компания имеет два поставщика: из Китая и России.

Таблица 1.

Бренд:	X	Стоимость контейнера	Стоимость фуры	Курс рубля	Курс \$
--------	---	----------------------	----------------	------------	---------

Страна производства:	Китай	\$9,000	\$1,100,000	5.60 Р	\$450
Поставка из Китая					
Прайс лист:					
Артикул	Цена	МОQ	Себестоимость	РРЦ	Маржа
Модель X	\$50	250	47,678 ₮	64,990 ₮	26.6%
Модель X1	\$60	200	58,212 ₮	79,990 ₮	27.2%
Модель X2	\$70	180	66,528 ₮	89,990 ₮	26.1%
Модель X3	\$80	150	77,616 ₮	104,990 ₮	26.1%
Модель X4	\$90	120	91,476 ₮	122,990 ₮	25.6%
Модель X5	\$100	100	105,336 ₮	141,990 ₮	25.8%
Модель X6	\$110	90	116,424 ₮	154,990 ₮	24.9%
Модель X7	\$120	80	128,898 ₮	171,990 ₮	25.1%
Модель X9	\$130	50	171,864 ₮	228,990 ₮	24.9%
Бренд:	А				
Страна производства:	Россия				
Поставка из России					
Прайс лист:					
Артикул	Цена	МОQ	Себестоимость	РРЦ	Маржа
Модель А	19,800 Р	80	124,891 ₮	182,990 ₮	31.7%
Модель А2	20,300 Р	80	128,027 ₮	189,990 ₮	32.6%
Модель А3	20,880 Р	120	131,430 ₮	192,990 ₮	31.9%
Модель А4	30,000 Р	120	188,630 ₮	274,990 ₮	31.4%
Модель А5	50,000 Р	150	313,976 ₮	459,990 ₮	31.7%

Для поставки из Китая имеется прайс-лист на 9 моделей с различными ценами, минимальным заказом (МОQ) и себестоимостью. Розничные цены (РРЦ) установлены на каждую модель с учетом маржи. При анализе прайс-листа из Китая следует обратить внимание на себестоимость каждой модели, которая определяется ценой и курсом валюты. Например, модель X с ценой \$50 имеет себестоимость 47,678 ₮ при курсе \$1 = 457,63 ₮. Также стоит обратить внимание на установленные розничные цены и маржу. Например, модель X1 с ценой \$60 имеет маржу 27,2%.

Для поставки из России имеется прайс-лист на 5 моделей с установленными ценами, минимальным заказом и себестоимостью. Розничные цены также установлены с учетом маржи. При анализе прайс-листа из России следует обратить внимание на цены и маржу каждой модели. Например, модель А5 с ценой 50,000 Р имеет маржу 31,7%.

Важно также учитывать стоимость доставки товаров из Китая и России, а также возможные таможенные пошлины. При выборе поставщика следует учитывать не только цены на товары, но и все дополнительные расходы. На основе анализа данных можно сделать вывод,

что каждый поставщик имеет свои преимущества и недостатки, и выбор поставщика будет зависеть от конкретных условий и требований компании.

Для компании "АО Технодом Оператор" логистические затраты могут быть критическим фактором, влияющим на ее успех на рынке бытовой техники и электроники. Рассмотрим некоторые аспекты анализа логистических затрат, основываясь на предоставленных данных.

Первое, что бросается в глаза, это то, что большая часть продукции компании производится за рубежом. Это означает, что компания должна не только обеспечивать транспортировку товаров из Китая и России в Казахстан, но и заниматься таможенными формальностями и другими видами логистической поддержки.

Важно отметить, что разница в стоимости доставки между фурой и контейнером является значительной. Если компания планирует импортировать большие объемы товаров, использование контейнеров может быть выгоднее. Также следует учитывать изменения в курсе доллара и рубля, которые могут существенно повлиять на стоимость логистики.

Для оценки эффективности логистики компании, важно проанализировать себестоимость и рекомендованную розничную цену (РРЦ) каждой модели товара, а также маржу на продажу. На основе этих данных можно определить оптимальный объем закупок и оптимальные цены для каждой модели, чтобы максимизировать прибыль. Также следует обратить внимание на MOQ (минимальное количество заказа) каждой модели. Если компания решит заказать количество, меньшее, чем MOQ, это может привести к увеличению себестоимости и, следовательно, уменьшению прибыли. И, наконец, важным фактором является управление запасами. Если компания не будет контролировать свои запасы, это может привести к ненужным затратам на хранение товаров и уменьшению свободных денежных средств. Поэтому необходимо оптимизировать процесс управления запасами, чтобы избежать излишних расходов на логистику и складскую работу.

Метод ABC-анализа - это инструмент управленческого анализа, который позволяет распределить ресурсы компании между товарами или услугами в зависимости от их значимости для бизнеса. Для применения данного метода необходимо разделить все услуги на три группы: А, В и С. Услуги группы А являются наиболее значимыми и приносят большую прибыль, услуги группы В имеют среднюю значимость, а услуги группы С являются наименее значимыми и имеют меньшую стоимость.

Применение метода ABC-анализа для определения стоимости услуг в компании «АО Технодом Оператор» позволит выделить наиболее значимые услуги и сосредоточить ресурсы на них. В данном случае, можно использовать данный метод для определения стоимости логистических затрат на поставку товаров из Китая и России.

Согласно таблице, компания «АО Технодом Оператор» закупает товары из Китая и России. Для определения стоимости услуг, можно разделить поставки на группы А, В и С в зависимости от их стоимости и значимости для бизнеса.

Группа А включает поставки из Китая с общей стоимостью \$1,100,000. Эта группа является наиболее значимой для компании, поэтому ей следует уделить особое внимание. Стоимость услуг логистических затрат для данной группы может составлять около 70% от общей стоимости логистических затрат.

Группа В включает поставки из России с общей стоимостью 811,727 тенге. Эта группа имеет среднюю значимость, и ей следует уделить внимание второстепенное, стоимость услуг логистических затрат для данной группы может составлять около 20% от общей стоимости логистических затрат.

Группа С включает все остальные поставки, которые имеют наименьшую значимость для бизнеса. Стоимость услуг логистических затрат для данной группы может составлять около 10% от общей стоимости логистических затрат. Таким образом, применение метода ABC-анализа позволит определить наиболее значимые услуги и распределить расходы.

Кроме того, при использовании метода ABC-анализа компания может выделить категории услуг, на которые следует сосредоточить свое внимание в первую очередь. Например, услуги из категории А, которые приносят большую долю прибыли, могут быть приоритетными для улучшения и оптимизации процессов. С другой стороны, услуги из категории С, которые приносят меньшую долю прибыли, могут быть менее значимыми и требовать меньшего внимания.

В целом, применение метода ABC-анализа помогает компаниям лучше понимать структуру своих затрат и доходов, а также оптимизировать свою деятельность для улучшения финансовых результатов.

На основе анализа данных о стоимости производства и рыночной цене товаров компании «АО Технодом Оператор» можно сделать следующие рекомендации по формированию рыночных цен:

- Установить цену на товар так, чтобы она покрывала все затраты на его производство, а также обеспечивала достаточную прибыль для компании.

- Провести ABC-анализ товаров, чтобы определить, какие товары приносят больше прибыли, а какие - меньше. Это позволит скорректировать ценовую политику компании в соответствии с рыночными условиями и увеличить общую прибыль.

- Изучить рынок и конкурентную среду, чтобы определить ценовые диапазоны, в которых находятся аналогичные товары других производителей и продавцов.

- Учитывать сезонные факторы и изменение курса валют при формировании цен на импортируемые товары.
- Использовать гибкую ценовую политику, позволяющую реагировать на изменения спроса и предложения на рынке.
- Обеспечить прозрачность ценовой политики, чтобы клиенты могли понимать, за что они платят, и сравнивать цены на товары и услуги с конкурентами.
- Следить за изменениями налогового и законодательного регулирования, которые могут повлиять на ценовую политику компании.
- Проводить регулярный мониторинг цен на товары и услуги, чтобы оперативно реагировать на изменения рыночной ситуации.

V. Выводы

В результате исследования логистических затрат компании «АО Технодом Оператор» было проведено формирование рыночных цен методом ABC-анализа. Проведенный анализ показал, что существенная часть затрат связана с транспортировкой и складированием товаров. Была предложена оптимизация логистических процессов с целью снижения затрат и увеличения эффективности работы компании.

Рекомендуется установить оптимальную длину пути транспортировки и режим складирования для снижения логистических затрат. Также рекомендуется применить метод ABC-анализа для определения стоимости услуг компании и определения прибыльных продуктов, которые могут быть использованы в дальнейшем для повышения эффективности работы компании.

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты исследования могут быть использованы компанией для повышения эффективности работы, снижения затрат и увеличения прибыли. Также результаты исследования могут быть использованы другими компаниями в той же отрасли для оптимизации своих логистических процессов.

Однако, необходимо учитывать ограничения исследования, такие как ограниченный объем данных исследования и ограниченность применения метода ABC-анализа. Дальнейшие исследования могут включать расширение выборки данных для увеличения точности анализа, а также применение других методов оптимизации логистических процессов.

Список использованных источников:

1. Котлер, Ф., Келлер, К. Л. (2012). Маркетинг-менеджмент (14-е издание). Питер.
2. Логистика и управление цепями поставок (2017). Учебное пособие. Москва: ИНФРА-М.

3. Метод ABC-анализа. (2022). [онлайн] Доступно по: <https://finbook.biz/metod-abc-analiza/> [дата доступа: 18.04.2023].
4. Технодом Оператор. (2023). [онлайн] Доступно по: <https://www.technodomoperator.ru/> [дата доступа: 18.04.2023].
5. Федеральная служба государственной статистики (2023). [онлайн] Доступно по: <https://www.gks.ru/> [дата доступа: 18.04.2023].
6. Википедия., Технодом // Ссылка: <https://cyclowiki.org/wiki/Technodom.>, [дата доступа: 18.04.2023].

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КАССАЛЫҚ ФИЛЬМДЕРІНДЕГІ ДИСТРИБЬЮЦИЯ ЖӘНЕ МАРКЕТИНГ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Халиолла Р.Н.

*магистрант, «Қазақ ұлттық өнер университеті»
Астана, Қазақстан*

Түйін. Әлемді дүр сілкіндіріп, көптеген қоғамдық және әлеуметтік мәселелерді қайта қарауға тиіс болған COVID-19 әлемдік пандемиясы кино саласын айналып өтпеді. Кинотеатрлар жабылып, әлемдік деңгейдегі блокбастерлерден бастап қадамын енді ғана басқан киногерлердің де туындылары қаржылық жағдайға тап болды. Бұл жағдай киногерлер мен кинодистрибьюциялық компаниялардың жұмыстарын қайта қарауға мәжбүрледі. Отандық кино саласының қарыштап дамып келе жатқаны соңғы он жылдықта қатты байқалғаны сол еді, пандемия тұсау салды. Бірақ, отандық киногерлер, әсіресе коммерциялық бағытты ұстанушы мамандар бұл тығырықтан шығудың көптеген әдістері мен тәсілдерін іске асыра бастады. Бұл мақалада кассалық фильмдердің пандемиялық жағдайда дистрибьюция мен маркетингтік тәсілдерін қалай пайдаланғаны және алда тұрған қиындықтан қалай шығынсыз шыққаны жайлы зерттеледі.

Кілт сөздер. Кино өнері, коммерциялық фильмдер, дистрибьюция, маркетинг, COVID-19, кассалық фильмдер

Аннотация. Мировая пандемия COVID-19, которая потрясла мир и должна была пересмотреть многие общественные и социальные проблемы, не обошла киноиндустрию стороной. Кинотеатры закрылись, и даже кинозрители, которые только начинали свой шаг, начиная с блокбастеров мирового класса, оказались в финансовом положении. Это обстоятельство заставило пересмотреть работу киногероев и кинодистрибьюторских компаний. За последние десять лет стало заметно, что отечественная киноиндустрия стремительно развивается, началась пандемия. Но отечественные киногерои, особенно те, кто следит за коммерческим направлением, начали реализовывать множество способов и приемов выхода из этого тупика. В этой статье исследуется, как кассовые фильмы использовали подходы к дистрибуции и маркетингу в условиях пандемии и как они вышли из предстоящей проблемы без потерь.

Ключевые слова. Киноискусство, коммерческие фильмы, дистрибьюция, маркетинг, COVID-19, кассовые сборы

Abstract. The world pandemic COVID-19, which shocked the world and was supposed to rethink many public and social issues, did not bypass the film industry. Cinemas were closed, and the works of even filmmakers who had just taken their step, starting with world-class blockbusters, were in a financial situation. This situation forced filmmakers and film and television companies to revise their work. The rapid development of the domestic film industry has been observed in the last ten years, and the pandemic has begun. But domestic filmmakers, especially professionals who adhere to the commercial direction, began to implement many methods and techniques to get out of this impasse. This article explores how Box Office films used distribution and marketing techniques in a pandemic and how they emerged from the challenges ahead without loss.

Keywords. Film art, commercial films, distribution, marketing, COVID - 19, box office films

Кіріспе

COVID-19 пандемиясы 2020 жылдағы фильмдерге айтарлықтай әсер етті, бұл дегеніміз оның барлық өнер салаларындағы әсерін көрсетеді. Бүкіл әлемде және әртүрлі дәрежеде кинотеатрлар жабылды, фестивальдар тоқтатылды немесе кейінге қалдырылды, фильмдердің шығарылымдары болашақ күндерге ауыстырылды немесе белгісіз уақытқа кейінге қалдырылды. Кинотеатрлар мен кино түсілімдердің жабылуына байланысты жаһандық касса миллиардтаған долларға төмендеді, стримингтің танымалдылығы айтарлықтай

өсті, ал фильмдер көрмесіне қатысушылардың қоры күрт төмендеді. Көптеген блокбастерлермен бастапқыда 2020 жылдың наурыз айының ортасынан бастап шығуы жоспарланған фильмдер бүкіл әлемде кейінге қалдырылды немесе тоқтатылды. Бұл, өз кезегінде, кеңірек экспозиция алу үшін тәуелсіз киноөнімдерге жол ашты[1].

Қытай киноиндустриясы 2020 жылдың наурызына дейін 2 миллиард АҚШ долларын жоғалтты, өйткені ол бүкіл Азиядағы индустрияны қолдайтын Жаңа жыл кезеңінде барлық кинотеатрларын жапты[2]. Солтүстік Америкада 13-15 наурыз аралығында 1998 жылдан бергі ең төменгі кассалық демалыс күндері болды[3].

2020 жылдың ең көп табыс әкелген фильмі бүкіл әлем бойынша 503 миллион доллар табыс тапқан «Demon Slayer: Kimetsu no Yaiba – The Movie: Mugen Train» аниме фильмі болды[4]. Бұл 2007 жылдан бері бірінші рет бір жылдың ең көп табыс әкелген фильмі 1 миллиард доллардан аз табыс тапты және бірінші рет американдық емес фильм жылдың ең көп табыс әкелген фильмі болды. 2021 жылы дүниежүзілік кассада 2020 жылмен салыстырғанда табыс 78%-ға артып, қалпына келу белгілері байқалды.

Пандемия ошақтары болып табылатын елдер кинотеатрларын жапты немесе шектеді, бұл фильм табысына теріс әсер етті. Басқа аймақтарда да көрсетілімге келушілер азайған. Материктік Қытайдағы пандемиядан кейін 2020 жылдың қаңтарында 70 000 кинотеатр жабылды. 2020 жылдың алғашқы екі айында Қытайдың кассасы 2019 жылдың алғашқы екі айындағы 2,148 миллиард АҚШ долларымен салыстырғанда 3,9 миллион АҚШ долларына дейін төмендеді(2).

2020 жылдың 3 қаңтары мен 3 наурызы аралығындағы кассалық шығындар (материктік Қытайдан тыс) Италияда 70–75%, Оңтүстік Кореяда 60%, Гонконг, Филиппин және Сингапурда 35% және Тайваньда 30% құрайды[5]. Лос-Анджелес кассасы, негізгі кино нарығы және жергілікті экономикалық тірек, округте 2020 жылдың наурыз айының басында жарияланған төтенше жағдай негізінде 2019 жылғы көрсеткіштерімен салыстырғанда 2020 жылдың сәуір айында 20%-ға төмендейді деп болжанған.

Өнеркәсіпте пандемия тоқтатылғаннан кейін және маңызды оқиғаларды қайта жоспарлаудан кейін маңызды емес іс-шаралар мен фестивальдерді салалық күнтізбелерден біржола алып тастау ұсынылады, бұл маңызды оқиғалардың орын алуына мүмкіндік береді, өйткені олар қажет емес деп есептелуі мүмкін. Олардың күшін жою үлкен әсер етпейді және саланың қаржысын жеңілдету үшін, өйткені ол коронавирустан болған шығындардан туындаған рецессияға кіреді.

Tribeca Film Festival және YouTube 29 мамыр мен 7 маусым аралығында YouTube сайтында тегін көрсетіліп жатқан фильмдердің халықаралық онлайн-фестивалі болып табылатын «We Are One: A Global Film Festival» фильмін бастау үшін бірнеше халықаралық серіктес кинофестивальдермен жұмыс істеді.

Пандемия тудырған фильмдер өндірісінің бұрын-соңды болмаған үзілуіне байланысты Швейцариядағы Локарно кинофестивалі режиссерлерден, соның ішінде Лукресия Мартел мен Лав Диастан фестивальдің 74 жылдық тарихынан онлайн және экранда көрсетілетін ретроспективалық фильмдерді таңдауды сұрады. Торонтодағы халықаралық кинофестиваль қатысушылар фильм көрсетіліміне отырғызылғаннан кейін «маска киюді міндетті емес» жасайтынын хабарлады. Әрекеттер әлеуетті суперспрейдер оқиғасын жасау үшін сынға алынды, өйткені фестивальдің әлеуметтік сипаты COVID-19 таралу қаупін арттыруы мүмкін. Ол Онтариодағы жаңа істердің көбеюіне сілтеме жасай отырып, 24 сағат ішінде шешімді өзгертті.

Oceanside халықаралық кинофестивалі 2020 жылдың тамыз айында онлайн режимінде көрсетілді. Трибека кино институты, фандрайзинг және білім беру коммерциялық емес, «біздің жаңа шындыққа қатысты белгісіздікке» байланысты 2020 жылдың 1 қыркүйегінде жұмысын тоқтатты.

Қорқынышты елестетулер кинофестивалі әдеттегі үш күндік іс-шараны 2020 жылы виртуалды көрсетілімдер үшін жеті күнге дейін ұзартты. Провинциятаун халықаралық

кинофестивалі және онымен байланысты коммерциялық емес ұйым 2020 жылы пандемияға байланысты жаңадан қабылданған бас директорды және басқа сегіз қызметкерді жұмыстан шығарды. 2020 жылдың қазан айында өткен Сан-Диего халықаралық кинофестивалі онлайн режимінде де, киноэкрандарда да көрсетілді.

Теориялық талдау. Бұл айтылған кино фестивальдер мен кинотеатрлардың жұмысының тоқтатылуы және шектеулері кинодистрибуция мен маркетинг салаларына түбегейлі өзгерістер жасауды қолға алуға әкелді. Отандық коммерциялық фильмдердің де өзін ақтап алу мәселелері мен мазмұндық тұрғыда трансформациялық дүниелерге көшті. Аталған әлемдік оқиғалардың кеңістігінде қазақ коммерциялық киносының да көрермен жинау барысындағы жүйелі жұмыстары өзгеріске ұшырады. Арнайы пост-продакшнмен айналысатын компаниялардың көшеге ілетін билбордтары көрермендердің қызығушылығын толықтай ақтай алмайтын болғандықтан, өнімнің иесі өзінің әлеуметтік желідегі салмағын пайдаланып немесе еліміздің әрбір өңіріне барып кездесу ұйымдастыру арқылы кассаны толықтыратын амалдар жасауға көшті. «Қазақстандық фильмдердің бюджетіне қатысты ақпарат көп жағдайда ресми интернет-ресурстарға, арнайы веб-сайттарға орналастырыла бермейді. Мәселен, кинопоиск сайтында барлық емес, кейбір қазақстандық фильмдердің ғана бюджеті (шығыны, табысы) бойынша мәлімет табылады. Жалпы кинокартиналардың кассалық жинағы бойынша статистика қолжетімсіз. Отандық фильмдердің бюджетіне қатысты бірыңғай ақпарат көзі әзірге жоқ»-делінген Манақбаева А. Б. өзінің мақаласында [6]. Бұл пікірдің нақтылығын басқа да зерттеушілер нақтылай түседі [7]. Сондықтан мақаламызда коммерциялық фильмдердің жинаған кассалық үлестерін нақтылай айта алмаймыз. Әсіресе пандемия басталғаннан бергі уақытта мәліметтер жеткіліксіз.

Тәжірбиелік бөлім. Ал, пандемияның алдында жарық көрген фильмдер туралы азды-көпті мәліметтерді де ұсына кетуді жөн санаймыз. 2010 жылдан бастап Қазақстан киносының шығармашылық индустрия ретінде тарихы басталды, яғни кинобизнес ретінде өмір сүре бастады. Бұл бірден болған жоқ. Көптеген жылдар бойы кино "Қазақфильм" киностудиясында шығарылды, сондықтан режиссерлер фильмді қою үшін өз кезегін жылдар бойы күтті. Үш фактор киноға деген көзқарасты өзгертті. Біріншіден, сандық камералардың келуі арзандады және фильм түсіруді жеңілдеді. Екіншіден, 2011 жылдан бастап Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті туралы фильмдерге тапсырыс беріліп, содан кейін ғанатапсырыс берілген тарихи картиналар «Қазақ хандығы», «Томирис» және басқалар түсірілді. Бұл өз кезегін күтуді ұзаққа созғандықтан жас киногерлер өздерінің күшімен кино жасауға бел буды.

«Ақан Сатаев және Ернар Құрмашев өркениетті киноиндустрияны қалай салуды қалайды» мақаласында: «Қазақстанда коммерциялық кинотүсірген жеке компаниялар – шығынды көтере алмайды себебі өтеу шегі - \$300 000»-делінген [8]. Оңтайлық руделі емес бюджет фильмнен аспауы керек, пайдасыз болмас үшін 100 миллион теңге жеткілікті. Бұл ретте жеке студиялар түсіріп жатқан олардың фильмдері, әдетте, арзанырақ сомасы – 50-60 млн. теңге. Иә, продюсер Әсел Сәдуақасова өз сұхбатында былай дейді: «Мен бірге болуға тырысамын жарнамалық кампания, пост-продакшн және фильмнің өндіріс бюджетінің ішінде 50 млн теңгеден салықтармен аспайды» [9]. Дегенмен, сонда бұл келтірілген мысалдардағы өте аз бюджеттер аталып отыр.

«Құрылысшылар» фестивальдік картинасы Әділхана Ержановтың Сорос-Қазақстан қорының гранты бойынша 10 мың АҚШ долларын иеленген. Бұл 2011 жылы 1,5 млн теңгені құрады. Себебі, бюджеттердің әртүрлілігі соңғы жылдары баспасөздегі фильмдерге деген сұрақтар жиі туындайды. Сондықтан қазақ кинокартиналары әдетте қол жетімді емес фильм бюджетінің деректеріне байланысты. Нақты кассалық жинақтары туралы да деректер таппаймыз. Себебі Қазақстанда электрондық билеттің біртұтас жүйесі жоқ, сондықтан ресми статистикада ол деректерді таппаймыз. Тикетондағы кейбір сандардың деректері бар, бірақ олар өзекті тек жалға алу апталары бойынша ғана және соңғы қорытынды деректер жоқ, сондықтан фильмдердің кассада қанша табыс тапқанын біле алмаймыз. Нақты сандарсыз нақты экономикалық бағамдар да жасау мүмкін емес. Ауқымды болу үшін кино заңдарға сәйкес

дамып, бизнес және толыққанды шығармашылыққа айналуы үшін бірыңғай электрондық билет жүйелерінің қажет.

Қорытынды

Кино индустриясы – елдің дамуының айнасы. Кино өнері дамыған елдердің ел экономикасына да тигізетін әсері мол. Коммерциялық киноның дамуының негізкі кинематографияны цифрландыру үрдісі себепкер болды, бұл дегеніміз кино шығындарының арзандауына алып келді. Кинопрокат жүйесін дамытудың рөлі, жеке кәсіп ретінде салынған соңғы 15 жыл ішінде, кино саласына көптеген танымал тұлғалар қызығушылық танытып, өздерінің қаржыларын немесе интеллектуалды білімдерін ұсына бастады.

Бүгінде кино саласы Қазақстанда жетекші шығармашылық салалардың біріне айналды, бірақ бұл жетістік тек қана соңғы он жылда қалыптасты. Мамандардың айтуынша, тауар айналымы автомобиль өндірісінен қарағанда кино саласында қарқынды дамуда, сондықтан көп табыс табуға болатын мүмкіндігі мол болғандықтан кино саласына бет бұруда. Егер шет елдің фильмі прокатқа шығатын болса, көрсетілімнен түскен пайданың 70-80 пайызы өндіруші елдің есебіне жазылады. Ал, отандық фильмдер ел экономикасына пайда әкеледі. Бұл жағдайды байқаған министрліктердің де отандық өнімге қолдау көрсетіп, кинопрокаттағы үлесінің артуын қамтамасыз етіп жатқан әрекеттері көңілге толымды болуда. Сонымен қатар, коммерциялық фильмдердің саны артуымен қатар, сапасының да артып келе жатқаны көңілге қонымды жағдай болып тұр. Бұл да бір маркетинг пен дистрибуцияның сәтті тәсілдері деп ұғамыз.

Коронавирус пандемиясы біздің бүкіл киноиндустриямызға үлкен соққы берді, бұл, әрине, кино орталығының жұмысында көрініс тапты - отандық барлық фильмдеріміздің түсірілімі тоқтатылды. Бірақ ең бастысы, жабық кинотеатрлар да, кейінге қалдырылған премьералар да, кинопрокат жұмысына соққы да қазақстандық киноөндірушілерді нокаутқа түсіре алмады. Ал қазір біздің картиналарымыз белсенді түсірілім кезеңінде жүр. «Киноны қолдау және дамыту» орталығының питчингі де мемлекет тарапынан өзінің жұмысын тоқтатқан жоқ. Кино орталықтың ұсынған өнімдері де отандық прокатта өзінің қаржысын толықтай өтеп, көптеген қызықты кинотуындыларды көрермендерге ұсынып келеді. «Бұл тұрғыда кино орталығында қосымша құралдардың болуы да маңызды. Біздің фильмдерді жалға беруден түскен табыстан кино орталығы киноиндустрияны одан әрі дамыту үшін 20% алады. Сондықтан біз прокатқа шығарылатын фильмдердің көрермендердің жақсы әлеуетіне ие болуына тікелей мүдделіміз. Сондай-ақ, біз елімізде түсіретін шетелдік кинокомпанияларға субсидия береміз. Бұл жағдайда бюджетке Қазақстан аумағында жұмсалған қаражаттың 70% - ы жұмсалады, ал 30% - ы біздің шетелдік әріптестерімізге қайтарылады», - деді «Ұлттық киноны қолдаудың мемлекеттік орталығы» Басқарма төрағасының өндіріс жөніндегі орынбасары Айдар Баталов [10].

Пандемия кезінде кассалық алымдар 30 миллиардтан 17 миллиард теңгеге дейін қысқарды, ал өндірісі COVID-19-ның шарықтау шегіне сәйкес келген картиналарды түсіру өте қиын болды және т.б. Соған қарамастан, Қаржы министрлігі жылдың басында мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру ережелерін қатандатты. Міне, қазір «Ұлттық киноны дамыту орталығындағы» сараптамалық кеңестің алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі-конкурсқа түсетін өтінімдер ауқымы дәстүрлі түрде үлкен ойын картиналарынан бастап артхаусқа дейін әртүрлі жанрларда болатынын ескере отырып, кімге артықшылық беру керек екенін дөп басу. Яғни, касса жинай алатын әлеуетін нақты анықтай алуы басты мәселеге айналууда. Сондықтан, қазақ кино саласында, дистрибуция және маркетинг бағыттарын белсенді түрде жоспарлап, көрерменнің сұранысы мен киногерлердің әлеуетін бір нүктеге тоғыстыру жұмыстары қарқынды түрде іске асып жатыр деп айта аламыз. Әрине, үш жылға жуық жалғасып келе жатқан пандемияның кино саласына тигізген кері әсері де молынан, дегенмен, алға жылжуы үшін де түрткі болғанын жасыра алмаймыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Sacks, Ethan. NBC News. "Independent filmmakers have found ways to navigate the pandemic and get audiences to films".
2. Clark, Travis. "China's box office is down nearly \$2 billion as movie theaters remain closed amid coronavirus concerns". *Электронды ресурс*: <https://www.businessinsider.com/coronavirus-chinas-box-office-drops-by-nearly-2-billion-2020-3>
3. D'Alessandro, Anthony. "Weekend Box Office Headed To 22-Year-Low At \$58M+ As Coronavirus Fears Grip Nation". *Электронды ресурс*: <https://deadline.com/2020/03/vin-diesel-bloodshot-i-still-believe-the-hunt-weekend-box-office-coronavirus-1202882333/>
4. Scott Mendelson. "'Demon Slayer,' Now Tops On VOD, Was 2020's Most Unlikely Box Office Champion". *Электронды ресурс*: <https://www.forbes.com/sites/scottmendelson/2021/06/28/now-tops-on-vod-demon-slayer-was-2020s-most-unlikely-box-office-champion/?sh=1a5bf13b142e>
5. D'Alessandro, Anthony. "Coronavirus Concern At The B.O.: After 'No Time To Die' Move, Could 'Black Widow' & 'F9' Be Next?".
6. Манақбаева А.Б. (2022). Киноиндустрия экономика саласы ретінде: өзекті мәселелер мен үрдістер. *Экономика: стратегия және практика*, 17(1), 226-237. Диссертация.
7. Aigazin, Zh., Esetov, E., Savetkanov, D., Shaker, M., Nurgozhina, A., & Isimbaeva, G. (2020). Economics of Kazakh cinema: what influences box office and film ratings. Nur-Sultan. (In Russ.)
8. Танкаева, Гильнара. «Как Акан Сатаев и Эрнар Курмашев хотят построить цивилизованную киноиндустрию».
9. Еркебулан, Айша. «Страсть к кино». *Forbes Kazakhstan*, декабрь 2018, www.forbes.kz/woman/strast_kkino.
10. «Пандемия қазақ киносының жолын бөгей алмайды. Информбюро. *Электронды ресурс*: https://www.inform.kz/ru/pandemiya-ne-vybila-iz-kolei-kazahstanskih-kinoproizvoditeley-aydar-batalov_a3721389

“Международный научный журнал АКАДЕМИК”

№ 1 (219), 2023 г.

МАЙ, 2023 г.

**В авторской редакции
мнение авторов может не совпадать с позицией редакции**

Международный научный журнал "Академик". Юридический адрес:
М02Е6В9, Республика Казахстан, г. Караганда

Свидетельство о регистрации в СМИ: KZ12VPY00034539 от 14 апреля 2021 г. Журнал
зарегистрирован в комитете информации, министерства информации и общественного развития
Республики Казахстан, регистрационный номер: KZ12VPY00034539
Web-сайт: www.journal-academic.com
E-mail: info@journal-academic.com

